'વિવિધ ગ્રંથમાળા'ના ગ્રાહકબંધુઓને

હવેનું પુસ્તક વી. પી.થી મોકલાશે.

આ માળામા ચાલુ '૪૭મા વર્ષ દરમિયાન આ ચોથા હપ્તા સાથે નીચે મુજબનાં પુસ્તકો ગ્રાહકોને અપાયા છે; હવે છેલ્લું પુસ્તક જુલાઈ માસમા વી.પી.થી મોકની નવા વર્ષનુ લવાજમ મંગાવી લેવાશે.

નામ	પાન	કદ	મૂલ્ય	મોકલ્યા તારીખ
૧. પંચાંગ ૨૦૧૫નુ	૧૧૪	૬॥×૧૦	૦·૬૦	૧૩–૧૦–૫૮
૨. ચાતુરીની વાતો	૧૪૦	૫×૭॥	૧·૨૫	
૩. કડવો ઘૂંટડો	૨૦૮	૫×૭॥	૨·૦૦	૧૭–૧૨–૫૮
૪. ભર્તૃહરિ-નિર્વેદ	૭૨	૪॥×૬	૦·૪૦	
૫. કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ	૩૨૦	૫×૭॥	૩·૦૦	૧૬–૩–૫૯
૬. ત્રીજી આંખ	૧૨૮	૫×૭॥	૧·૦૦	
૭. કાવ્યસંક્ષેપ	૧૮૪	૫×૭॥	૧·૫૦	આ સાથે મોકલ્યાં છે.
૮. મોક્ષનો માર્ગ	૮૮	૫×૭॥	૦·૫૦	
	૧૨૫૪		૧૦·૨૫	

૧—ઉપર મુજબ ૧૨૫૪ પાનના પુસ્તકો મોકલાવ્યા છે. હવે બાકી રહેતા પાનોનુ પુસ્તક જુલાઈ માસમા તૈયાર થતા ગ્રાહકોને નિયમ મુજબ વી.પી.થી મોકલીને નવા ૪૮મા વર્ષ (જુલાઈ '૫૯થી જૂન ૧૯૬૦)નુ લવાજમ રા. ૭·૫૦ મંગાવી લેવાશે. એટલે ગ્રાહક બધુઓને વિનતિ કરવાની કે, જેમણે

૧. ગ્રાહકમાંથી નીકળી જવું હોય,
૨. સરનામામા ફેરફાર કરાવવો હોય,
૩. પુસ્તકો રજિસ્ટરથી મેળવવા માટે મૂલ્યના રૂા. ૭·૫૦ ઉપરાંત બે રૂપિયા વધુ ભરવા હોય,

—તેમણે તે વિષેની માહિતી તા. ૩૦–૬–૧૯૫૯ સુધીમાં લખી મોકલવી.

૨—જે ગ્રાહકો ૩૦મી જૂન ૧૯૫૯ સુધીમાં પોતાના ગ્રાહક નંબર સાથે મનીઑર્ડરથી અથવા બીજી રીતે અમદાવાદ કે મુંબઈ કાર્યાલયમાં વાર્ષિક લવાજમ ભરીને પાવતી મેળવશે, તેમને એ છેલ્લું પુસ્તક વી.પી.થી નહિ, પણ સાદા બુકપોસ્ટથી મોકલી અપાશે.

૩—જેમણે નવા વર્ષથી ગ્રાહક રહેવાની સવેળા ના લખી હશે તેમ જ જે લાયબ્રેરીઓ વગેરે વડોદરાના 'પુસ્તકાલય સહાયક સરકારી મંડળ' દ્વારા પૈસા ભરે છે તેમને તથા હિંદ બહાર જ્યાં જ્યાં વી.પી. જઈ શકતાં નથી, ત્યાં ત્યાં ઉપલું પુસ્તક વી.પી.થી નહિ, પણ સાદા બુકપોસ્ટથી મોકલાશે.

૪—પરદેશોમાં વી.પી. જઈ શકતા નથી. એટલે પરદેશના ગ્રાહકોને છેલ્લું પુસ્તક જુલાઈ ૧૯૫૯ના પહેલા અઠવાડિયામાં બુકપોસ્ટથી મોકલી અપાશે, જે મળ્યેથી નવા વર્ષનું (રજિસ્ટર્ડ ખર્ચ સાથેનું) લવાજમ રૂ. ૧૦) અથવા શિલિંગ ૧૫) મોકલી આપવા તેમને વિનંતિ છે.

૫—તા. ૧લી જુલાઈ પછી જેમનું લવાજમ મળ્યું નહિ હોય તેમને નવા વર્ષના લવાજમ માટે વી.પી. મોકલાવા શરૂ થશે. ઉપર મુજબ આ સૂચના આપ્યા છતાં જે સવેળા એ વિષે નહિ લખે અને વી.પી. પાછું વાળશે, તે ગ્રાહક એ છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો હક ગુમાવશે.

ટપાલના દરમાં બમણો વધારો થયો હોવાથી ગ્રંથમાળાનાં આખા વરસનાં પુસ્તકો મોકલવાનું ખર્ચ રૂ. ૧-૨૫ આવતું હતું; તેને બદલે હવે રૂ. ૨-૩૮ જેટલું આવે છે. અને લવાજમના રૂ. ૭-૫૦માંથી સુમારે રૂ. ૨-૩૮ ટપાલખર્ચના જતાં માત્ર રૂ. **૫-૧૨માં ૧૫૦૦ પાનાંનું ઉત્તમ વાચન છ થી આઠ પુસ્તકો દ્વારા આ માળામાં ગ્રાહકોને ઘેરબેઠાં મળે છે.** આ રીતે સૌથી સસ્તાં અને સારાં પુસ્તકો મેળવવા સારુ આ માળાના ગ્રાહક થવું લાભદાયી છે એ જણાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર ગણાય.

૨૩૦૦-૫-'૫૯

વ્યવસ્થાપક

નિવેદન

પ્રત્યેક ભાષામાં કવિતાસાહિત્ય રચાયેલું છે. અને જે તે ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે કવિતાસાહિત્યનો અભ્યાસ જરૂરી છે. આ લક્ષમાં રાખીને સ્વ૦ કવિશ્રી દલપતરામભાઈએ 'ગુજરાતી કાવ્યસંક્ષેપ' નામે ગુજરાતી કવિતાઓનો એક સંગ્રહ સંપાદિત કર્યો હતો અને તે મુંબઈ સરકારના કેળવણી ખાતાએ ઈ. સ. ૧૮૭૫માં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેમાં ગિરધરકૃત રામાયણમાંથી અયોધ્યાના રાજા દશરથને લગતી કેટલીક કવિતાઓ, લજ્જારામકૃત અભિમન્યુના આખ્યાનમાંથી કેટલોક ભાગ અને શામળ ભટના વિવિધ વિષયક છપ્પાઓ, સમસ્યાઓ તથા પદ્માવતીની વાર્તા સંક્ષેપમાં લીધેલી. આ ઉપયોગી પુસ્તક ઘણા વખતથી અપ્રાપ્ય હતું. ગિરધરકૃત રામાયણ આખું આ સંસ્થા તરફથી પ્રકટ થયેલું છે અને હાલ મળે છે. એટલે તે સિવાય બાકીના બે કવિઓની કવિતાઓ આ સંગ્રહમાં લેવાઈ છે.

આ સંસ્થા તરફથી ગુજરાતી સાહિત્યના અપ્રાપ્ય ગ્રંથ (૧) વનરાજ ચાવડો, (૨) ગુલાબસિંહ અને (૩) કહેવત-સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેમાં આ પ્રકાશનથી એકનો ઉમેરો થાય છે.

મુંબઈ,
તા. ૧૪-૪-'૫૯

'સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટ'ના ટ્રસ્ટીઓ વતી
મનુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

અન્ય ઉપયોગી પુસ્તકો

પાતંજલ યોગસૂત્ર ૧-૨૫
[સ્વામી વિવેકાનંદકૃત રાજયોગ]
મહામુનિ પતંજલિનું યોગસૂત્ર, સ્વામી વિવેકાનંદકૃત ભાવાર્થ તથા વિવેચન સહિત

વિવેકાનંદસાર ૩-૦૦
'સ્વામી વિવેકાનંદ' ભા ૧ થી ૧૩ ઉપરથી સંકલિત કરેલા આ પુસ્તકનું વાચન વિચાર અને ચારિત્ર્યઘડતર માટે બહુ ઉપયોગી

ભક્તિયોગ ૨-૦૦
[સ્વામી વિવેકાનંદ]
ધર્મ, ભક્તિ, પુનર્જન્મ મનુષ્ય કર્તવ્ય વગેરે વિષયો ઉપર પ્રકાશ પાડતા વ્યાખ્યાનો

પરમહંસ શ્રીરામકૃષ્ણદેવનાં વચનામૃતો ૦-૩૭
માર્ગદર્શક પ્રેરક વચનોનો સંગ્રહ

બાળકોના વિવેકાનંદ ૦-૨૫
સ્વામી વિવેકાનંદનું બાળોપયોગી ટૂંકું ચરિત્ર

રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ
પુસ્તક ૧લું ૨-૫૦
ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન સરળ રીતે સમજાવતી બોધક વાતો તથા પ્રસંગો

રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ
પુસ્તક રજું ૨-૦૦
મૂળ બંગાળીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા 'રામકૃષ્ણ કથામૃત' ભાગ પાંચમાના અનુવાદરૂપ આ પુસ્તકમાં શ્રી રામકૃષ્ણનો જુદી જુદી વ્યક્તિઓ સાથેનો ઉપયોગી વાર્તાલાપ

શ્રી રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ
ભાગ ૧લો ૦-૫૦
ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન સરળ રીતે સમજાવતી બોધક વાતો તથા પ્રસંગો

શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ ૦-૩૭
ઉપદેશોનો મનનીય સંગ્રહ

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ ૦-૩૭
બાળોપયોગી ઉપદેશાત્મક ટૂંકું ચરિત્ર

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ-સંક્ષિપ્ત જીવન ૦-૨૫
આબાલવૃદ્ધોને ઉપયોગી બની શકે તેવું પરમહંસદેવનું ટૂંકું જીવનચરિત્ર

શ્રીરામચંદ્ર દત્ત અને નાગમહાશય ૧-૦૦
પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણના કૃપાપાત્ર બે ગૃહસ્થ-શિષ્યોના પ્રેરણાદાયી ચરિત્રો

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ

કાવ્યસંક્ષેપ

કવિ લજ્જારામ

(અમદાવાદનો ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ)

[પાંડવો દુર્યોધન સાથે જૂગટું રમતાં રાજ્ય વગેરે બધું હાર્યા પછી છેલ્લો ઠરાવ એવો કર્યો કે, ૧૨ વર્ષ વનમાં રહેવું અને ૧૩મું વર્ષ ગુપ્ત રહેવું. જો ૧૩મા વર્ષમાં કોઈને માલૂમ પડે તો વળી બીજીવાર તેટલા વર્ષ વનમાં રહેવું. એવી શરતમાં પણ હાર્યા એટલે બાર વર્ષ સુધી વનમાં રહ્યા અને તેરમે વર્ષે વેશ બદલીને વૈરાટ નગરના રાજાના દરબારમાં કોઈ ઓળખે નહિ તેવી રીતે રહેવાનો વિચાર કર્યો તે વિષે][1]

(કડવું લખું)

વૈશંપાયન એણીપેર બોલ્યા, સુણ જનમેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને કહી સંભળાવું, ભારતનો મહિમાય.
અર્જુનવાણી બોલિયા, સાંભળો ધર્મકુમાર;[2]
તમે જ કહો કયમ છાના રહેશો, ત્રણ લોકમોઝાર?
દેશ દેશના રાજા આવી, નમે તમારે પાય;
તમે કોઈને નવ નમો, અનગ્ર તમારી કાય.
ધર્મ વાણી એણીપેર બોલ્યા, સાંભળિયે અર્જુન;
મેં મારી જે વાત વિચારી, તમને કહું વચન.
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિ વૈશ્ય વર્ણને, ઉપવીતનો અધિકાર;
બ્રાહ્મણ વેશ ધરીને રહીશું, રાજસભા મોઝાર.
સર્વ લોક તે મુજને નમશે, દઉં સઉને આશિશ;
મુજ શિર અવરને નહિ નમે, મેં પૂજ્યા શ્રીજગદીશ.

---

૧ અભિમન્યુ આખ્યાનમાંથી.

૨ યુધિષ્ઠિર.

કંક નામ પ્રસિદ્ધ હું કહાવું, રાયતણું મન રંજુ;
મનગમતી ત્યાં કરું વારતા, સભારાડ હું ભંજુ.
એણીપેરે હું દિવસ નિર્ગમું, તારું દુઃખ અર્જુન;
રથે બેસાડી લાડ લડાવ્યાં, સારથિ દેવકીતન.
શીશ નથી નામ્યું તેં કોઈને, એક વિના ભગવંત;
પરાધીન થઈ પેટ જ ભરવું, એ દુઃખ નાવ્યો અંત.
વચન સુણી વડવીર તણાં રે, કહે અર્જુન સત્ય વાણી;
ધર્મધુરંધર દુઃખ ન આણો, સમર્થ પ્રભુને જાણી.
વર્ષ એક ત્યાં વ્યંઢળ[1] થાશું, સંગીત વિદ્યા જાણું;
વૈરાટ રાયની પુત્રી ભણાવું, વિદ્યા સર્વ વખાણું.
ભીમ અર્જુન મળીને બેઠા, બોલ્યા માંહોમાંહી;
બહુ અહારી છે ભીમ મહા ભડ, કહો તે રહેશે કયાંહી?
અટકબોલો કયાંઈ ગમે નહિ, સાંખે નહિ એક બોલ;
પરાધીન થઈ પેટ જ ભરવું, નહિ બળ બુદ્ધિ તોલ.
વાત કરે ને સામું જુએ, વૃકોદર[2] રહ્યો વિચારી;
આગળ આવીને બોલ્યો, શી વાત કરો છો મારી?
બહુ અહારી જે કહો છો મુજને, તે મનમાં નવ ધરશો;
સુખે દહાડા અમે નિર્ગમું, ચિંતા કોઈ ન કરશો.
પ્રભુએ જ્યારે વેળા પાડી, સઘળું કયાંથી સુખ?
દુર્યોધને પૂંઠ ન મેલી તો, અધીં વેઠીશ ભૂખ.
વૈરાટ રાયનો થાઉં રસોઇયો, અન્ન સર્વ ત્યાં રાંધું;
સઉને જમતાં શેષ રહે તે, અન્ન જમું હું બાધું.
એ રીતે હું દિવસ નિર્ગમું, ચિંતાતુર ન થાશો;
ઘડો ઘડાનો ઠામ જ કરશે, પેટ ભર્યે શો સાંસો?

---

૧ નાજર અથવા ખોજો, જનાનખાનાનો ચાકર.
૨ ભીમ.

ભીમ ભડ કહી રહ્યા સાંસતા, તવ પૂછયા સહદેવ;
તમે કહો કેમ છાના રહેશો, પર ઘેર કરવી સેવ.
વણ પૂછે કોઈને નવ કહેવું, એહ લોક શું જાણે ?
માગ્યા પાખી માત ન પીરસે, તમ દુઃખ કો ઉર આણે.
વિમાસીને કહો ગતિ મનની, પરાધીન થઈ રહેવું;
ભૂખ-તરશ ને-સુખ-દુઃખ સહેવું, વચન કવચન કહેવું.
એવાં વચન સુણીને બોલ્યા, સહદેવ તેણીવાર;
જે રીતે જગદીશ રાખશે, વિશ્વતણો આધાર.
એક અમો મન વાત વિમાસી, તે તમ આગળ કહિયે;
જે રીતે સુખે દિન લઈયે, ચરણ તમારે રહિયે.
વણ પૂછે ઉત્તર નવ દેવો, તે એહ જ કામ કરીશું;
જોશ વિચારું ગૌધન ચારું, એમ જ પેટ ભરીશું.
વંધ્યા પ્રસવ વૃષભ ચિહ્‌ન જાણું, વણ માગે વૃત્તિ આપે;
કહીશ ગોપ હું પાંડવ કેરો, ગોપાલક કરી થાપે.
સહદેવ કહીને રહ્યા સાંસતા, કહો નિકુળ શી પેર;
ગતિ તમારી કોઈ નવ જાણે, જઈ રહેવું પર ઘેર.
પર ભૂમિ પર ભૂપતિ આગળ, પરગમતું જ કહેવું;
પર ઓશિયાળે પેટ જ ભરવું, પરને દિલ ન દેવું.
વિનય વચન સુણીને બોલ્યો, નિકુલ વચન મહાશૂર;
શા માટે દુઃખ મારું આણો ? તજું કઠણ ગતિ ક્રૂર.
મન શુદ્ધિથી સેવા કરશું, જેવી તમને ગમશે;
તમે જાણો સદા સુખીતન, એવડું દુઃખ કયમ ખમશે ?
વિકટ અશ્વ હું કરું પાધરા, ખરા ખેલવી જાણું;
અશ્વશાસ્ત્ર આવડે છે મુજને, હું શું આપ વખાણું ?
તુરી તણા જે સકળ રોગ છે, ઔષધ એનાં કરશું,
વૈરાટ રાયના ઘોડા ફેરવું; એણી પેરે પેટ ભરશું

એવું કાજ કરીશું ભાઈ, જેમ કોઈ નવ જાણે;
દૈવ તણી તો ગતિ કઠણ છે, દૈવ દયા નવ આણે.
સમાધાન સંતોષી બેઠા, નિકુલ તેણીવાર;
ધર્મ તણું મન વિસ્મય પામ્યું, ઉપન્યો વળી વિચાર.
દ્રુપદીને દેખીને રાજા, આણે આંસુપાત;
ઘડા જેવડું માણેક માનની, કયમ રહે છાની જાત?
પુરુષ તણી સઉ વાત પાધરી, જયમ ત્યમ કરી નિર્વહેશે;
પરભૂપતિવશ પડી પ્રેમદા, કેઈ પેરે દિન લેશે.
અમો અણછતા અળગા રહીશું, નહિ બોલાવે વાણ;
કંદર્પ કોટી કળા કામની, સુખશોભા શશી ભાણ.
તે દુઃખમાંહે વળી દુઃખ મોટું, છાની કેમ રહેશે?
સૂઝે તેમ કહે લોક બહિરમુખ, કપટ બોલે કેમ સહેશે?
એવું જાણી દુઃખ જ આણી, મૂકયો સુખ નિશ્વાસ;
નયણે ધારા નીરખી રાણી, આવ્યાં રાયની પાસ.
કર સંપુટ કરી ઊભી નારી, કેમ થયા ઉદાસ?
દાસીરૂપ થઈને રહેશું, સૈરિંધ્રી મુજ નામ.
રાણીને શણગાર પહેરાવું, કરું એટલુ કામ;
એવું સુણીને પાંચે ઊઠ્યા, પાંડુ તણા કુમાર;
શબ આકારે શમિયે બાંધ્યાં, આયુધ તેણીવાર.
કેડા મોરે ચાલી આવ્યાં, પુર વૈરાટ મોઝાર;
અછતા થઈને ત્યાં રહ્યાં, તેનો કોઈ ન જાણે પાર.

(સાખી)

જે યુધિષ્ઠિર યજ્ઞ કરી, દીધાં કનકનાં દાન;
બ્રાહ્મણ થઈ આશિષ દે, રુઠ્યા જ્યારે ભગવાન.
નિકુલ ઘોડા ફેરવે, સહદેવ ચારે ગાય;
ભીમ ઉદરને કારણે, રહ્યો રસોડામાંય.

ચંદ્ર-સૂર્યને વશ કરે, નામ જેનું પાંચાળી;
દાસી થઈ દિન નિર્ગમે, વેળાયે હદ વાળી.
સકળ છત્રપતિ વશ કર્યો, જીત્યો, જરાસંઘ રાય;
નર ફીટી નારી થયો, કર્મગતિ કહેવાય.
સુખ કેડે દુઃખ પામિયે, દુઃખ કેડે સુખ થાય;
સરખા દિન આવે નહિ, વૃક્ષ છાંય સમ જોય.

(ત્રણ તાલની ચોપાઈ)

વૈશંપાયન બોલ્યા વચન, સુણ જન્મેજય રાજન;
ત્યારે પૂંઠે નિપન્યું જેહ, તુજને સંભળાવું તેહ.
વૈરાટપુરમાં પાંડવ રહ્યા, દ્રુપદી સુધાં સુખિયા થયા;
દ્યુત કૌરવ કેર જેહ, હીંડે પાંડવને ખોળતા તેહ.
દુર્યોધન મન હરખ અપાર, રાજે હસ્તિનાપુર મોઝાર;
સભા ભરી બેઠો રાજન, હરખ વાધ્યો પોતાને મન.
ભીષ્મ કરણ દ્રોણ પાવન, અશ્વત્થામા આદિ મહાજન;
સુભટ શકુનિ તે ત્યાં હોય, શત ભ્રાત પોતાના સોય.
દેશદેશના રાજા જેહ, સભામાંહી બેઠા છે તેહ;
જોઈ સભા હરખ્યો રાજન, એવે આવ્યા નારદ મુન.
દૂર થકી દીઠા જેટલે, પ્રણમ્યો રાય જઈ તેટલે;
અમ પર કૃપા કરી મહારાજ, ઘણે દિવસે પધાર્યા આજ.
વળતી બોલ્યા નારદમુન, તું તો સાંભળ રે રાજન;
માસ સાત તો વહીને ગયા, સમાચાર તેં તો નવ લહ્યા.
વર્ષ પૂરું એક જ્યાં થશે, છતા થઈને પાંડવ આવશે;
સભા જોઈ શું રીઝ્યો આજ, લેશે વેગ તારું રાજ.
ભીમ ભડ સામો કોણ ભડે? સેના તારી તો રડવડે;
અર્જુન શું લેશે કોણ રાડ? એવો જોદ્ધો એક દેખાડ.

નિકુલ સહદેવ ધનુષ સહાય, છે કોઈ જોધો જે સામો થાય;
તે માટે તું ગર્વ મા આણ, દેખ સેન તારું નિર્વાણ.
મેળી ધાડે તો ન સરે કાજ, ખોઈ બેસશો વેગે રાજ;
સુણી નારદ કેરાં વચન, બુઝે સેન પોતે રાજન.
ચેત ચેત કહે નારદ સુન, તું તો દુર્યોધન રાજન;
જોવરાવો જે છે કિયે ગામ, તો તો થાય તારું કામ.
ફરી ભોગવે તે વનવાસ, સુખે રાજ કરો આવાસ;
તેણે સેવ્યા છે ભગવાન, ગાંજ્યા નવ જાય તે રાજન.
કદી રહે જીવતા તે રાય, દિવસ ચાર વેગે વહી જાય;
ખોળી કઢાવો કરીને ભાળ, નહિતર જાણજે તારો કાળ.
પોતાનો માટે તુજને કહું, નહિતર મનમાં જાણી રહું;
એમ કહી પામ્યા અંતરધાન, પડ્યો વિચારમાં રાજન.
હવે કરું તેના ઉપાય, જે થકી તેઓ પ્રગટ થાય.

(ઢાળ)

વૈશંપાયન એણીપેર બોલ્યા, સુણ જન્મેજય રાય;
ત્યાર પૂંઠે જે નીપજ્યું, હું કહું તેનો મહિમાય.
રાજા વળતો બોલિયો તે, હરખ ધરીને મન;
કર ગ્રહીને બીડું મૂકિયું, સભામાંહિ રાજન.
કો છે લેનાર તેહનો, પણ પાકીને જાય;
પાંડવ કેરી શુદ્ધ લઈ આવે, સભા માહરી માંય.
રાજ તેહને અર્ધું સોંપું, હય ગજ રથ કહેવાય;
નરપતિ સઘળા રહ્યા નિહાળી, કોઈ ન બેઠો થાન.
બીડું લઈને બધે ફેરવ્યું, કો ન કરે ઊંચો હાથ;
કરણ આદિક યોદ્ધા બેઠા, મળીને સર્વે સાથ.

એવામાં જીમૂત[1] આવ્યો, જ્યાં બેઠો છે ભૂપ;
ભીમ સમાન પરાક્રમ બળિયો, તેવડું તન સ્વરૂપ.
આવી ઊભો રહ્યો આગળે, નૃપને નામ્યું શીશ;
કોના ઉપર ધર્યું છે બીડું, રાય ચડાવી રીશ ?
મલ્લ કેરી બોલ્ય થકી, તે હરખ્યો રાય અપાર;
કટક મારા માંહે જોદ્ધો, તુજ દીસે સાર.
શત્રુ પાંડવ ગયા મહાવન, વર્ષ વહી ગયાં બાર;
નષ્ટ ચરચા જઈ રહ્યા છે, કોણ દેશ મોઝાર.
છતાં થાય જો તમ થકી તો, નિશ્ચંત કીજે રાજ;
તેર વરસ વન ભોગવે વળી, સરે અમારું કાજ.
કહ્યું રાયનું સુણી મહામલ્લે, ગ્રહિયું બીડું પાણ;
કચ્છ ભીડીને ઊભો રહ્યો વળી, ઊચર્યો મુખથી વાણ.
ગુફા ગિરિ શોધું નવખંડે, નગર પરાં ને ગામ;
સરોવર સરિતા સિંધુ શોધું, અગમ્ય અગોચર ઠામ.
રાય અતિ રળિયાત થયો, જવ સુણિયાં મલ્લ વચન;
વિશ્વાસ તારો છે મુજને, માન્યું મારું મન.
તું નિશ્ચે એની સુધ લાવીશ, વીર વહેલો જાય;
બહુ પસાય કરી શીખ દીધી, ચલાવિયો ક્ષણ માંય.
અવનિતળ પડ સાતે શોધ્યાં, આવ્યો અવની માંય;
પશ્ચિમ દિશમાં પરવર્યો ને જીત્યા રાણા રાય.
ઉત્તર દક્ષિણ પૂરવ ચાલ્યો, અનંત પંથે એહ;
પર્વત પોઢા રાય જીતિયો, અભંગ કહાવે દેહ.
સઘળી પૃથ્વી મધ્યે પેખ્યા, નગર દેશ પરમાણ;
ઉદયાચળથી અસ્તાચળ, જહાં લગી ભોગવે ભાણ.

[1] એક મલ્લનું નામ છે.

એમ કરતાં આવી કીધો, વૈરાટ વિશે વિશ્રામ;
એકાંતે રહી લોકને પૂછ્યો, પાંડવકેરો ઠામ.
પછી પુરપતિને જઈને મળિયો. કીધાં મૂરખ વચન;
દેશે દેશ વિશે હું ફરિયો, જીત્યા કંઈ રાજન.
એવું સુણીને રાજા બોલ્યો; તેં કહિયું તે સત્ય;
ભૂમિ ભડ સર્વે જીત્યા, બોહેતેર દેશ અધિપત્ય.
કયાંહાં વસો છો કોને શરણે, કહો તમારું નામ ?
પૃથ્વી સકળ વળ્યો તું ખોળી, કોણુ સંગાથે કામ ?
મલ્લ જીમૂત નામ માહરું, ધર્યું બીડું મેં પાણ;
પાંડુતન વન ગુપ્ત રહ્યા છે, નષ્ટ ચરચા જાણ.
દુર્યોધન મુખ વચન સુણી મેં, જીત્યા બોતેર દેશ;
કહીં ન લાધ્યા મુજને તે તો, જોઈ તુજ સભા નરેશ.
હાર્યો કહે તો પૂતળું આપો, નહિ તો તું કચ્છ વાળ;
સભામાંહીથી બોલ્યો સાળો,[1] બોલતાં મુખ સંભાળ.
મુજ સંઘાતે પ્રથમ લડીને, મહાબળ તુજ દેખાડ;
અવર મલ્લ છે પોઢા તે શું, મળીને કરજે રાડ.
એમ કહીને ધાઈ વળગ્યો, મલ્લને તે જોધ;
કંટ કોટે અજા ખાજી, કરી શકે શું ક્રોધ ?
ઘડી બેઘડી જુદ્ધ જ કીધું, ઝૂંઝ્યો રૂંઝ્યો તેહ;
પછી પકડીને ભીડ્યો તેને, કચર કીધો દેહ.
વળતી રાયે કંકને પૂછ્યું, શી કરવી હવે પેર ?
બોતેર તેમ આપણને જીત્યા, વધાર્યું તેણું વેર.
એવું સુણીને કંકઋષિ કહે, તેડાવ્ય વાલુઓ સાર;
કોઠાર તારા કીધા ખાલી, નિત કરી બહુ આહાર.

[1] વૈરાટરાજાનો સાળો કીચક.

તાં વૈરાટે કહ્યું ઋષિજી, એ શું બોલ્યા આપ ?
પર ભૂમિમાં વાત જશે; પરોણાપે મરાવ્યો સાપ.
એમ કહી મોકલિયો સેવક, વાલુઆ કેરી પાસ;
તમને નૃપ વૈરાટ તેડે, એક મલ્લનો કરવા નાશ.
કહેતાં તે તતખેવ ઊઠીયો, વડો વૃકોદર વીર;
મુખ પખાળી પાઘ બાંધી, પીધું શીતળ નીર.
જીમૂત કેરું નામ સાંભળ્યું, ચઢિયો ક્રોધ અપાર;
વેગે થઈને આવિયો તે, રાજસભા મોઝાર.

(સામેરી રાગની ચોપાઈ)

વીરસભા ભણી સાંચરિયો, રીસે પૃથ્વી ઉપર પગ ધરિયો;
રખે બે પડ થાયે એક, ભૂમિ ભાર લાગે છે વશેક.
ચાલી સભા સમીપે આવ્યો, રાય વૈરાટને મન ભાવ્યો;
મહામલ્લ એ પ્રૌઢ જ દીસે, સર્વે સભાતણું મન હીસે.
આંખ્યો દીસે છે વહ્નિ સમાન, તન મેઘ છે શામલ વાન;
વીર ભુજા દંડ ભલા સોહે, કર ચરણ દેખી મન મોહે.
ભલા યોદ્ધ રહ્યા ખળ કળિયા, વીર આવી સભા માંહે મળિયા;
આવી કંક પાયે શિર નામ્યું, પછિ જોયું જીમૂતના સામું.
આ યોદ્ધ તે કયાંથકી આવ્યો, કયાંથી પૂતળાં બાંધી લાવ્યો ?
ત્યારે વૈરાટ રાય એમ બોલે, નથી બળિયો કોઈ એને તોલે.
એણે બોતેર દેશ વશ કીધા, જીતીને જશ મોટા લીધા;
પછી આણી સભાએ પધાર્યો, કૈયા કીચક મોંકમ માર્યો.
દેશ જોવા દુર્યોધને મોકલિયા, એને પાંડવ કહીં નવ મળિયા
તેને મલ્લ હીંડે છે જોતો, મોટા મહિપતિની પત ખોતો.
એવું સાંભળતાં ચઢી રીસ, પગથી જવાળા લાગી [illegible]
તું તો ઘણે ઠામે જીતી આવ્યો, કયેમ અહીંથી [illegible]

પગે પૂતળાં છોડી નંખાવું, કહેશે બીજીવાર નહીં આવું;
ત્યારે જીમૂત બોલ્યો વાણી, ભડ તારી વાત મેં જાણી.
ઘણીવાર તું આપ વખાણે, મલ્લવિદ્યા તે તું શું જાણે;
ઘણું ખાઈ તેં તન વધાર્યું, તે તું જાણજે સુખ પધાર્યું.
આવી ઊભો રહ્યો શું ત્રાડે, શું મહીષ આવ્યો છે ભાડે;
અમે જોધ મોટા વશ કીધા, મોટા રાય જીતી યશ લીધા.
કૈયા કીચકને પૂછો વાત, જેણે દીઠા છે મારા હાથ;
તું અણવીંધાણો શું જાણે, હજી હાથે તું ન ચઢ્યો આણે.
વકારતાં તો વીર રિસાવ્યો, હો હો કહીને તે સામો આવ્યો;
હાથે મુષ્ટિકા ગ્રહી મુકાવે, મુખે ફોશિયા કહી બોલાવે.
મલ્લે લીધું દુર્યોધન નામ, વાલુઓ કહે વૈરાટનું કામ;
એમ કહેતાં બેઉ ભડ ભડિયા, ઘટ કોઢે કોરીસાં પડિયાં.
પગ પ્રહારે પૃથ્વી ધ્રૂજે, ઊડે રજ રવિ બિંબ ન સૂઝે;
ગડદાપાટુ કોણી વાજે, તે દેખી કાયર ચિત્ત ભાજે.
માથા મેંઢા તણી પેરે મારે, મરડી ભાગતાં કાંઈ તજગારે;
જાણે જેમ ગજ મત્ત આફળિયા, લોક જોવાને ટોળે મળિયા.
ભડ વઢતાં જેની દિશ જાય, ભાજે લોક નાસાનાસ થાય;
વાજે ઢોલ નિશાન બે પાસ, તેનો શબ્દ ગાજે છે આકાશ.
વધતાં વીર વાલુઓ વાધ્યો, મલ્લ જીમૂતને તાણી બાંધ્યો;
ભીમે કીધો મનમાં વિચાર, હવે મારું એને આ ઠાર.
એમ કહીને મેલીને દોટ, ઝીલી મલ્લતણી તો કોટ;
માથે ફેરવી ભૂમિ પછાડે, વળતો આખલા આકારે ત્રાડે.
મલ્લે વિચારિયું તે ઠામ, આ તો ભીમતણું છે કામ;
મોત મારું છે એને હાથ, એમ વિચાર્યું રુદયા સાથ.
હવે પ્રગટ લેઉં એનું નામ, મરતાં કરું એટલું કામ;
એ તો પાછો ભોગવે વન, રાજ ભોગવે દુર્યોધન.

એવું જાણીને બોલે જ્યારે, ભીમે ઝાલ્યો તેને ગળે ત્યારે;
ભકાર મુખથી નીકળ્યો ઉચ્ચાર, મકાર ભૂલિ ગયો તેણીવાર.
પછે વાલુએ કીધું કામ, મલ્લ મારી નાખ્યો તે ઠામ.

(ઢાળ)

ઠામ ઠામ તે વાતો ચાલી, વેગે તેણીવાર;
હસ્તિનાપુરમાં જઈ સેવકે, કહિયો સર્વ પ્રકાર.
અનુચર ચાર દિશાથી આવ્યા, તેણે સુદ્ધ કહી સારી;
પાંડવ અમે ન જાણ્યા કહીં, પણ સાંભળ વાત અમારી.
વૈરાટ નગરમાંહી હવો છે, એક મોટો ઉતપાત;
જીમૂત મલ્લ માર્યો મહામલ્લે, એક જણે સાક્ષાત.
સુણતાં દુર્યોધન ચમકયો, પાંડવ કામ પ્રમાણ;
ધડકયો વીર કટક સજ કીધું, વજડાવ્યાં નિશાન.
ભીમ વણ જીમૂતને કોણ જીતે, શત કૈચક રણ માર્યા;
શું કરિયે વર્ષ થયાં પૂરણ, દૈવે દીન ન ઉગાર્યા.
હવે ત્યાં જઈ ગૌધન વાળું, કરિયે એહ પ્રકાર;
પાંડુતન એ પતન[1] હશે તો, મુકાવે નિર્ધાર.
સેન લઈ દુર્યોધન આવ્યો, વૈરાટ કેરે ગામ;
પછી તેહની ગાયો વાળી, કીધું મોટું કામ.
બાર વરશથી અધિક કહાવે, પુરુષ જે કહેવાય;
સઉકો રાજા સાથે ચાલ્યા, સંગ્રામે તે જાય.
કંક ઋષિને વાલુઆને, તંતીપાલ[2] ગોકર્ણ;[3]
સઉ કોને સંઘાતે લીધા, જેનાં રૂડાં આચર્ણ.
સેન લેઈને રાજા ચાલ્યો, શોધી કીધી સાર.
નરપતિનું ગોધન વાળ્યું, વળી દુર્યોધન રાય;
રાજકુંવર લઈ વારે ધાયો, અર્જુન વ્યઢંળ કાય.

૧ શહેર. ૨ ઘોડાનો રાવત, નકુળ. ૩ ગાયો ચારનાર સહદેવ.

ધનુષબાણ કરમાંહી ધરીને, કીધું રૂડું જુદ્ધ;
ગોધન મુકાવીને આવ્યા, નગર વાત થઈ શુદ્ધ.
કુંવરને અર્જુન કહે છે, ન લઈશ મારું નામ;
દિવસ હવે થોડા રહેવું છે, અમારે તારે ગામ.
રાજકુંવર આવીને નમિયો, પિતા કેરે પાય;
ઓવારણાં લીધાં માતાએ, હઈડે હરખ ન માય.
એમ કરતાં તે વાત વીતી, દિન પૂંઠે દિન જાય;
વરશ એક પરિપૂરણ થયું ને, રીઝયા રુદયામાંય.

(રાગ સામેરી)

વૈશંપાયન બોલ્યા વચન, સુણ પરીક્ષત કેરા તન;
ત્યાર પૂંઠે નીપન્યું જેહ, તને કહી સંભળાવું તેહ.
વરસ એક ત્યાં પૂરણ થાય, પછી વિચારિયું મનમાંય;
એવે નિશા પડી છે જ્યાર, ઊઠ્યા પાંચે પાંડુકુમાર.
સાથે તેડી દ્રૌપદી નાર, આવ્યા કોટકને નિર્ધાર;
પછે નીકળ્યા નગરથી બહાર, આવ્યા શમી વૃક્ષને ઠાર.
ધ્યાન ઈશ્વરનું ધરી મન, આયુધ ઊતર્યાં પાવન;
પે'રી વસ્ત્ર ને તત્પર થાય, એને ઊલટ અંગ ન માય.
કાને કુંડલ હીરે જડિયાં, તેનાં મૂળ ન જાયે ગણિયાં;
કંઠે મુક્તાફળની માળ, દીસે ઓપતી આકઝમાળ.
હીરા સાંકળીને સોના દોરો, કેડે બાંધ્યો સુંદર કંદોરો;
પોંચી જડિત્ર સોના સાંકળિયે, વેઢ વીંટિયો છે આંગળિયે.
પહેર્યાં આભરણ ઓપતાં સાર, ઉપર બાંધિયાં છે હથિયાર;
ભાથા ભીડિયા છે કટિ સાથ, ધનુષ ગદા ઝાલી છે હાથ.
સુંદર કીધો ચોતરો એક, માંડી પાટચ ત્યાં કરી વિવેક;
વિજયાદશમી કેરે દન, કીધું શમી તણું પૂજન.

પછી જોઈને શુભ લગન, પટ્ટાભિષેક કીધો રાજન;
અર્જુન ધરે શિર પર છત્ર, દેવતા વજાડે વાજિંત્ર.
રાજ બેઠા યુધિષ્ઠિરરાય, પુષ્પવૃષ્ટિ કરે દેવતાય;
વન નષ્ટચર્યા પૂરિ થાય, સૌને ઊલટ અંગ ન માય.
એટલે ગોવાળિયા ત્યાં આવ્યા, ચારવાને ગોધન લાવ્યા;
સુભટ બેઠા દીઠા જ્યાંય, ત્રાસ પામીને નાઠા ત્યાંય.
દોડ્યા રાજદ્વારે આવ્યા, રાજા વૈરાટને જગાવ્યા;
કરી મજરો ને બોલ્યા વાત, રાય સાંભળોને સાક્ષાત.
કંક વ્યંઢળને પાકકાર, તંતીપાળ, ગોકર્ણ ને નાર;
એ તો તમારે ઘેર હતા જેહ, વનમાં રાજા થઈ બેઠા તેહ.
છત્ર ચામર ઢોળે વાય, એવો નવ દીઠો કોઈ રાય;
બેઠા આયુદ્ધધારી તે યોદ્ધ, કહ્યો એવો એણે પ્રતિબોધ.
એવી વાત તે સાંભળી જ્યારે, રાજા વિસ્મય પામ્યો ત્યારે;
ત્યારે કુંવર બોલ્યો વાણ, રાજા પ્રત્યે જોડી પાણ.
એ તો પાંડવ કહેવાય જેહ, હતા આપણે ઘેર જ તેહ;
માર્યો જીમૂતને તો ઠામ, તે તો ભીમતણું છે કામ.
કંક ઋષિ યુધિષ્ઠિર રાય, વ્યંઢળરૂપ અર્જુન કહેવાય;
નિકુળ તંતીપાળ તતખેવ, ગોકર્ણ થયા સહદેવ.
સૈરંધ્રી દ્રૌપદીનું નામ, સેવક થઈ કર્યાં છે કામ;
કૌરવે ગાયો વાળી જ્યારે, તે તો વા'રે ધાયા ત્યારે.
નહિ તો મહારું તે ત્યાં શું જોર, કેમ મુકાવી લાવું ઢોર?
એવી વાત તે સાંભળી જ્યારે, રાજા વૈરાટ ઊઠ્યો ત્યારે.
દંડવત્ કરતો ચાલ્યો ધરણ, જઈને સહાયા રાયના ચરણ;
મસ્તક મૂક્યું જઈને ખોળે, વચન દીન થઈને બોલે.
હું તો છુંજી તમારો રાંક, ક્ષમાં કરો અમારો વાંક
નવ ઓળખ્યા મારા સ્વામ, સેવક જાણી કરાવ્યાં -

ત્યારે બોલ્યા યુધિષ્ઠિર રાય, ધન્ય ધન્ય તમને કહેવાય;
અમો રહ્યા તમારે ઘેર, સુખ પામિયા રૂડી પેર.
બાર વરસ તો કાઢ્યાં વન, એક વરસ તમારે ભવન;
હવે પૂરણ થયો વનવાસ, ઈશ્વર પૂરશે અમારી આશ.
માટે જાઓ તમારે ઘેર, સુખ પામજો રૂડી પેર;
એવી વાત તે સાંભળી જ્યારે, રાજા વૈરાટ બોલ્યો ત્યારે.
દાસપણું કરાવ્યું તમને, મોટો દોષ બેઠો છે અમને;
માટે શુણ ઓશિકલ થાઉં, મારી કન્યા આપી ઘેર જાઉં.
ઉત્તરા કુંવરી આણી જેહ, મૂકી અર્જુનને ખોળે તેહ;
ત્યારે અર્જુન બોલ્યા વાત, રાજા સાંભળ તું સાક્ષાત.
પુત્રીને મેં ભણાવી સાર, માટે કેમ કરું અંગીકાર;
એ પુત્રી નહિ પરણીએ અમો, એક વાત કહું માનો તમો.
સુભદ્રાતન અભિમન્યુ સાર, તેને પરણાવો એ નાર;
એવી વાત તે સાંભળી જ્યારે, રાજા વૈરાટ હરખ્યો ત્યારે.
હાંજી રાય એ કારજ કરો, પુત્રી મારી એ પેરે વરો;
અભિમન્યુ વેરે વી'વા કર્યો, શ્રીફળ રૂપૈયો કરમાં ધર્યો.
જય જય શબ્દ બોલ્યા તે ઠામ, ત્યારે પૂંઠે શું કીધું કામ.

[પછી જાન તેડાવીને અભિમન્યુને પરણાવ્યો.]

(ઢાળ)

અભિમન્યુ પરણી ઊઠ્યા ને, વર્ત્યો જેજેકાર;
જન્મેજય નૃપ સાંભળો હવે, પીછનો કહું પ્રકાર.
યુધિષ્ઠિર કહે વૈરાટને, તમે સાંભળો મહારાજ;
ઉત્તરા કુંવરી તેડાવશું જ્યારે, અમે બેસીશું રાજ.
એમ કહીને પાંડવ ચાલ્યા, હસ્તિનાપુર મોઝાર;
બાર દિવસમાં ફરીને આવ્યા, ક્ષણ ન લાગી વાર.

આવી વાઠીમાં ઊતરિયા, પાંડુ રાયના તન;
તેણે સમે સંભારિયા ત્યાં, વસુદેવના નંદન.
યુધિષ્ઠિર કહે કૃષ્ણને, તમે જાઓ દુર્યોધન પાસ;
વિષ્ટિ જઈને કરજો વેગે, બોલ્યા સુખ પ્રકાશ.

[કૃષ્ણે જઈને દુર્યોધનને કહ્યું કે]

અર્ધ રાજ્ય જે એનું છે તે, એને આપો સોય;
એના બાપનું રાજ ભોગવો, મન વિમાસી જોય.

[દુર્યોધને કહ્યું કે સોયની અણી જેટલી પૃથ્વી પણ આપું નહિ.

એમ કરતાં જો માગે કરગરી, આપું ગામ બેચાર;
પણ ક્ષત્રીવટથી પૃથ્વી નવ, પામે પાંડુ કુમાર.
આટલા દા'ડા વન રડવડિયા, કયાં ગઈ હતી સગાઈ;
વઢશું કે વેચીને લેશું, એ છે અમારા ભાઈ.
કૃષ્ણ ત્યાંથી પરવરિયા, જ્યા પાંડુ રાયના તન;
વઢયા વિના પૃથ્વી નહિ આપે, રાજા દુર્યોધન.
યુધિષ્ઠિર કહે છે ફરીને, જાઓ કરો એટલું કામ;
પાંચ ગામડાં અમને આપે, રે'વા કેરો ઠામ.
ત્યારે બોલ્યા ભીમ ભડ તમે, એ શું બોલ્યા વીર;
એમ આપણી બૂડી બાવલી, કાયર થયા અધીર.
કંઈકતણી રાંડો રંડાવું, કંઈ ભાશું ઘરસૂત્ર;
દુર્યોધનને ઊભો ગળું તો, પાંડુ રાયનો પુત્ર.
કૃષ્ણની વિષ્ટિ સફળ થઈ નહિ ને પછી લઢાઈ ચાલી;
કુરુક્ષેત્રમાં યુદ્ધ મંડાણું, ક્ષોણી કટક અઢાર;
સાત ક્ષોણી ધર્મકને, અધર્મીકને અગિયાર.
દશ દહાડા તો યુદ્ધ કર્યું છે, ગંગા કેરે તન;
પાંચ દહાડા દ્રોણે વળતું, યુદ્ધ કર્યું પાવન.

ત્રણ દા'ડા તો ગયા દ્રોણના, નીપન્યો કોણ પ્રકાર;
ચક્રવ્યૂહ રચના કરી વઢિયો, અર્જુનનો કુમાર.

[એવામાં એક બીજી વાત થઈ તે એ કે–]

(રાગ સામેરી)

આવી બ્રાહ્મણે કીધો પોકાર, કોઈ ક્ષત્રી કરો મારી વાર;
અમને રે'વાને આપો ઠામ, એક દુષ્ટનો ફેડો ઠામ.
ત્યારે કૃષ્ણ ત્યાં બોલ્યા વચન, કોણ દુષ્ટ છે તે રાજન;
જાલંધરનું લીધું નામ, કોપ્યા અર્જુન તેણે ઠામ.
મારી દુષ્ટનું તોડું ગામ, કરું બ્રાહ્મણ કેરું કામ;
કૃષ્ણ ને અર્જુન બે ગયા, સમાચાર દુર્યોધને લહ્યા.
દુર્યોધન કહે સાધુ કામ, અભિમન્યુને મારું ઠામ;
સંજય શકુની વિષ્ટિયે ગયા, જુધિષ્ઠિર પાસે જઈને રહ્યા.
કહે જીતો ચક્રાગઢ પાસ, નહિતર જાઓ પાછા વનવાસ;
રાજાયે અર્જુન પૂછિયા, ગયા સાંભળી વિસ્મય થયા.
વાણે તો જુદ્ધ કરશું સહી, એવું પરઠીને ઊઠિયા તહીં;
રાયે તેડાવ્યા ત્રણે ભ્રાત, પાસે બેસીને પૂછી વાત.
સહદેવ કહે અવિચાર, મેં જોયણી જીતી સંસાર;
જાણું ચારે વેદના ભેદ, ચક્રાગઢ નવ્ય જાણું છેદ.
ત્યારે બોલિયા નિકુળ વચન, સાંભળો યુધિષ્ઠિર રાજન;
પૂર્વ પડને પશ્ચિમ કરું, પશ્ચિમ પડને પૂરવ ધરું.
કોઠા સાત તણો જે મર્મ, નવ જાણું હું રાજા ધર્મ;
તતક્ષણ ભીમ મહા ભડ ભણે, શીવ જીત્યા મેં પરાક્રમે ઘણે.
ગદાયે કરી પાડું બ્રહ્માંડ, ચક્રાગઢ નવ જાણું ખંડ;
દુર્યોધનને ઊભો ગળું, પૃથ્વી બાંધી પરલે કરું.
કોઠા સાત તણો જે મર્મ, નવ જાણું હું રાજા ધર્મ;
ત્રણે ભાઈ એમ કહી રહ્યા, રાય યુધિષ્ઠિર દુખિયા થયા.

હવે શો કરવો ઉપાય, શોકાતુર થઈ બેઠા રાય;
ચિંતાતુર થયા જેટલે, અભિમન્યુ આવ્યો તેટલે.
ઊઠી કુંવર સભા સંચરે, પગ મૂકે ધરતી થરથરે;
ચાલી સભા મધ્યે આવિયો, માન દઈ નવ બોલાવિયો.
સઉકો નીચું નિહાળી રહ્યા, આવકાર ન કોઈએ કહ્યા;
ક્રોધે ભરાણો તેણીવાર, સઉને મારું આણે ઠાર.
નથી ઘેર પિતા અર્જુન, નવ બોલાવ્યો તો રાજન;
પિતા ઘેર હોય જે વારે, લાડ લડાવે સૌકો ત્યારે.
પિતા વણ નવ બોલાવે હસી, એવી વાત તેને દિલ વસી;
દૃષ્ટિ ભરી સભા સામું જોય, કરમાયાં મુખ દીઠા સઉ કોય.
કરી વિમાસણ પાછો ફર્યો, ભીમસેને જઈ કર ધર્યો;
કેમ રિસાઈ જાઓ તન, પૂંઠ ન મૂકે દુર્યોધન.
કહે જીતો ચક્રાગઢ પાસ, નહિતર પાછા જાઓ વનવાસ;
ચક્રાગઢ નવ જાણે કોય, તે માટે ચિંતાતુર હોય.
વળતી બોલ્યો તે અભિમન, કાકા સાંભળો મુજ વચન;
છ કોઠા હું જાણું સાર, સાતમાનો ન જાણું પાર.
સાતમાનું ન જાણું નામ, ત્યાં મરવાનો છે મુજ ઠામ;
સાતમો કોઠો આવે જ્યાંય, મુજને સંભાળજે તું ત્યાંય.
જો ન જાણિયે તેનો સાર, મારી ગદા ને નીસરીયે બહાર;
એક વાત નક્કી કરી જ્યારે, સભામાં ભીમ લઈ ગયો ત્યારે.
યુધિષ્ઠિર આગળ તે ગયો, કર જોડીને ઊભો રહ્યો;
હું પૂછું કાકાજી આજ, શા માટે દુખિયા મહારાજ.
ત્યારે મુખથી બોલ્યા વચન, તું તો સાંભળ મારા તન;
વસમી વાત આવી છે આજ, નથી સૂઝતું કામ કે કાજ.
કોઠાયુદ્ધ તણું છે કામ, કો ન જાણે આણે ઠામ;
ત્યારે અભિમન્યુ બોલ્યા હસી,એ તો વાત મારે મન વસી.

છ કોઠા તો હું જાણું સાર, સાતમાનો ન જાણું પાર;
ત્યારે યુધિષ્ઠિર પૂછે વાત, સાંભળ ને ભાઈ તું સાક્ષાત.
ભેદ છે છ કોઠા તણા, કહો ભાઈ તમે ક્યાં ભણ્યા;
ત્યારે મુખથી બોલ્યા વાત, સાંભળો કાકા સાક્ષાત.
હું ભણ્યો છું માને પેટ, છ કોઠાની વિદ્યા ઠેઠ;
મામે મને ભણાવ્યો સાર, છ કોઠાનો જાણું પાર.
સાતમો કોઠો આવે જ્યારે, મારું નવ ચાલી શકે ત્યારે;
ત્યારે ભીમ તો બોલ્યો ગાજી, સાતમો કોઠો નાખું ભાજી.
સાતમો છાણુ માટીનો હોય, તે તો ભાંગી હું નાખું સોય;
એવી વાત તો સાંભળી જ્યારે, યુધિષ્ઠિર મન હરખ્યા ત્યારે.
ધનધન રે બાવન વીર, તેં રાખ્યું સભાનું નીર;
એમ કહી પોતે તત્કાળ કંઠે આરોપી છે રણમાળ.
રાજા સઉકો વિસ્મય થયા, રણમાળા પહેરી ઘેર ગયા;
માવડી ઘેર કરે પોકાર, કંઠ દીઠી જ્યારે રણમાલ.
પિતા જાલંધર હણવા ગયો, બાલુડો રણ વાધિયો;
મોઢે આવે છે થાન ધાવન, કયમ આગમશો સુતરણ?
વસમા છે કૌરવના પૂત, કયમ આગમશો નાના સુત?
જેટલાં તરણ ધરતી જાણ, તેટલા ઘા પડે નિર્વાણ.
તે માટે કહું વારંવાર, છાંડો અભિમન્યુ રણવટ માળ;
તું છે લાડકવાયો તન, અળગો નથી કર્યો એક દન.
તુજ વિના રહીશ હું કેમ, ટોળા વછૂટી હરણી જેમ;
સિંહ દેખી પશુ પામે ત્રાસ, ત્યમ સાંભળી હું થઈ નિરાશ.
ખોળે બેસારીને હું બાળ, ભોજન કરાવું તત્કાળ;
આંખથી અળગા થાઓ છો બાળ પ્રાણ હરી જાઓ છો તત્કાળ.
ફરી શું કહેવરાવે તુંય, રણે નહિ જાવા દેવું હુંય.

(પદ: રાગ મેવાડો)

માને બાલુડો ના કહેશો, મારી માવડી રે. (ટેક)
મા બાળે કાને જળમાં પેસી, નાથ્યો કાળી નાગ રે;
મા બાળો વીંછી કેટલો, બધે અંગે ઊઠે આગ રે. બા૦
મા બાળો મેઘ જ કેટલો, તે તો નીર ભરે નવખંડ રે;
મા બાળો વજ્ર જ કેટલો તે તો પર્વત કરે શતખંડ રે. બા૦
મા બાળો દિનકર કેટલો, બધો અંધકાર પામે નાશ રે;
મા બાળો સિંહ જ કેટલો, તેથી હસ્તિ પામે ત્રાસ રે. બા૦
મા બાળો મંકોડો કેટલો, તે તો ખીજે કરડી ખાય રે;
મા મુકાવ્યો મૂકે નહિ, તાણ્યો તૂટી જાય રે. બા૦
મા બાળો હીરો કેટલો, પણ તે તો એરણને વેધે રે;
મા બાળો નોળ જ કેટલો, વડા વશિયરને તે છેદે રે. બા૦
મા બાળો અગ્નિ કેટલો, તે તો દહે આખું વન રે;
મા બાળો તે નવ જાણિયે, જે આખર ક્ષત્રી તન રે. બા૦

(સાખી)

અતિ સ્નેહી ને બહરણી, જેને વેર ઘણાંય;
સુખે ન સૂએ માવડી, તે તો ત્રણ જણાંય.
નિર્ધન ને વળી બહુ ધની, જેને વેર ઘણાંય;
સુખે ન સૂએ માવડી, તે તો ત્રણ જણાંય.

(ચોપાઈ ત્રણ તાલની)

ન સૂએ ચાકર ન સૂએ ચોર, ન સૂએ ઘન ગાજંતે મોર;
ન સૂએ જેને પુત્રીઓ ઘણી, ન સૂએ બે નારીનો ધણી.
ન સૂએ નિર્ધન ને ધનવંત, ન સૂએ રાજા રાજ કરંત;
ન સૂએ જેને સુખ નહીં ઘેર, ન સૂએ જેને માથે વેર.

ન સૂએ જેનો ગયો શ્વાસ, ન સૂએ રણથી પડ્યો ત્રાસ;
સુખે સૂએ મણીધર સાપ, સુખે સૂએ જેને માથે બાપ.
સુખે સૂએ જોગી અવધૂત, સુખે સૂએ રાજાનો પૂત;
સુખે સૂએ ગુફામાં સહી, સુખે સૂએ ચિંતા જેને નહીં.
આજ ઘેર નથી અર્જુન, સુખે સૂએ કયાંથી અભિમન ?

(ઢાળ)

સુભદ્રા મુખ વાણી બોલ્યાં, સાંભળ મારા તન રે;
તુજને જાવા નહિ દઉં, માનો મુજ વચન રે.
એક પુત્ર માતા હતી તે, કાળુડે સર્પે ખાધી રે;
અર્જુન ગયો જાળંધર જીતવા, વાલુડે રણવાટ સાધી રે.
બાળો ભોળો તું નાનડિયો, તું રણવાટ કેમ ઝાલે રે ?
રણ શૂર કેર શબ્દ સાંભળી, પેસણ પરદળ પાળે રે.
કોમળ કાંતિ કાયા મનોહર, મુખડું પુન્યમ ચંદ રે;
તે રણમાં જઈ કેમ ઘા ખમશે ? માતા કરે આક્રંદ રે.
ઉષ્ણ સજાયે જ્યારે પહોડતો, ઊભાં થતાં ત્યારે રોમ રે;
તે જુધે જઈ કેમ ઘા ખમશે ? કઠણ છે રણભોમ રે.
દશ મસવાડા ગર્ભ ધર્યો તો, મેં તો મારે પેટ રે;
પાળી પોષી મોટો કીધો, તે સર્વે ઊઠી વેઠ રે.
તારે હાથેથી મીંઢળ નથી છૂટયું, નથી આવી ઘેર નાર રે;
તેને મોં જોયાનો રહેશે ઓરતો, સાંભળ મુજ કુમાર રે.
યુધિષ્ઠિરને શું થયું જે તને, મોકલે રણ મોઝાર રે;
ભીમ નિકુળ સહદેવ બેઠે કેમ, જાશે મુજ કુમાર રે ?
ઘરડા થઈ ને કાંઈ ન જાણે, શી કીધી એ પેર રે;
જુદ્ધે મારા પુત્રને મોકલે, પિતા નથી એનો ઘેર રે.
ત્યારે અભિમન્યુ એણી પેરે બોલ્યો, સાંભળ મારી માત રે;
દુર્યોધને કોઠાજુદ્ધ રચિયું, મને કહ્યું સાક્ષાત રે.

તે જુદ્ધ તો કોઈ નથી જાણતું, તુજને કહું નિર્ધાર રે;
જાણે છે મુજ પિતા તે તો, ગયા રણ મોઝાર રે.
છ કોઠાનું યુદ્ધ હું જાણું, ઘાલી છે મેં હામ રે;
સાતમો તો ભીમ ભાગી નાખશે, રાખું પિતાનું નામ રે.
ત્યારે સુભદ્રા એણી પેરે બોલ્યાં, સાંભળ મારા તન રે;
તેં તો જવાની હામ જ ઘાલી, ઉત્તરા નથી ભવન રે.
ઉત્તરા ઉત્તર શું કહે માડી, સાંભળ તું નિર્ધાર રે;
તેડાવવી હોય તો તેડાવજે, રહી છે આડી સવાર રે.

(સાખી)

ઉત્તરા ઉત્તરા શું કરે? સાંભળ મારી માત;
રણમાં જ્યારે ઘા પડે, ત્યારે નહિ દે ઉત્તરા હાથ.
ઉત્તરા ઉત્તરા શું કરે? ઘેલી થઈ મુજ માત;
દૈવનું તેડું આવશે, નહિ આવે ઉત્તરા સાથ.

(રાગ કાલિંગડો)

સુભદ્રા વળતી ચાલી આવ્યાં, યુધિષ્ઠિરની પાસ રે;
કુંવર મારાને યુદ્ધે મોકલો, તેડાવો ઉત્તરા વાસ રે.
રાજસભામાં રાજા બેઠા, રાયકડા તેડાવ્યા રે;
રતનો, રૂપો, રાજો, કાજો, રાયકડા સઉ આવ્યા રે.
શું છે રાજા શું છે રાજા, શું છે અમારું કામ રે;
શાને કાજે શું કરવાને, તેડાવ્યા આ ઠામ રે?
વળતી રાય યુધિષ્ઠિર બોલ્યા, રાયકા પ્રત્યે વાણી રે;
કોઈ એક પહોરમાં તેડી આવે, અભિમન્યુની રાણી રે.
રાજો રાયકો એણી પેર બોલ્યો, રાજાજી અવધાર રે;
ચાર હજાર આંડેરું મારે, કહેતાં ના'વે પાર રે.
સ્વામી સૂરજને પરતાપે, પિયે પાતાળનું પાણી રે;
કહો તો ચાર પહોરમાં તેડી લાવું, અભિમન્યુની રાણી રે.

ત્યારે કાળો રાયકો બોલ્યો, રાજાજી અવધાર રે;
આઠ હજાર ખાંડેરું મારે, કહેતાં ન આવે પાર રે.
તે ઊલળી આકાશ શું ચાલે, પિયે પાતાળનું પાણી રે;
ત્રણ પહોરમાં તેડીને લાવું, અભિમન્યુની રાણી રે.
રૂપો રાયકો એણી પેર બોલ્યો, રાજાજી અવધાર રે;
બાર હજાર ખાંડેરું મારે, કહેતાં ન આવે પાર રે.
સ્વામી સૂરજને પરતાપે, પીએ પાતાળનું પાણી રે;
બે પહોરમાં તેડીને લાવું, અભિમન્યુની રાણી રે.
રત્નો રાયકો એણી પેર બોલ્યો, રાજાજી અવધાર રે;
સોળ હજાર ખાંડેરું મારે, કહેતાં ન આવે પાર રે.
સ્વામી સૂરજને પરતાપે, પીએ પાતાળનું પાણી રે;
એક પહોરમાં તેડીને લાવું, અભિમન્યુની રાણી રે.
રાજાએ તેને આઘો તેડ્યો ને, દીધાં આદરમાન રે;
સુંદર વાઘા પહેરણ આપ્યાં, આપ્યાં ફોફળ પાન રે.
સાંઢ લઈને સાંચરિયો તે, પવન વેગે જાય રે;
તેણે સમે ઉત્તરા રાણીને, સ્વપ્નું કેવું થાય રે.
આજનો દા'ડો ધૂંધળો દીસે, અવળાં વહે નદીનીર રે;
આજ સ્વપ્નામાં પડ્યો દીઠો, જોદ્ધો બાવન વીર રે.

સ્વપ્નાં દોહલાં રે ટેક.

[હવે સ્વપ્નાં પછીની વાત]

(રાગ કાલિંગડો)

સાંઢે ચડીને રાયકો આવ્યો, પૂછે સમાચાર રે;
પાંડવ રાજા કુશળ કહાવે, કુશળ અર્જુન કુમાર રે.
ત્યારે રાયકો સુખવાણી બોલ્યો, સાંભળને તું નાર રે;
કૌરવ પાંડવને જુદ્ધ મંડાણું, હસ્તિનાપુર મોઝાર રે.

અભિમન્યુ રાજા રણવટ સાંચરે, તેડાવી પુત્રી તમારી રે;
રાયકા કેરાં વચન સુણીને, ધરણી ઢળી તે નારી રે.
મારી ઉત્તરા નાનું બાળક, કયમ જાશે અવતાર રે?
મોટાંનાં રાંડ્યાં વેઠવાં દોહલાં, કુંવરી છે સુકુમાર રે.
ઉત્તરા કુંવરી વાણી બોલ્યાં, સાંભળ મારી માય રે;
મારા કરમના કાળા ઊઘડ્યા, હવે રોયે શું થાય રે.
સવાલાખનો સાસરવાસો, કરતી રુદન કરે માડી રે;
અધલાખનો સાંસો રહી જાયે, આંગળી રહે ઉઘાડી રે.
ઉત્તર કુંવર એણીપેરે બોલ્યો, સાંભળ મારી માય રે;
દીકરીઓનાં ન પડે પૂરાં, લખેશરી જો થાય રે.
ઉત્તરા ત્યાંથી પરવરી, તે પવનવેગે જાય રે;
અર્ધ પંથ તો જ્યારે પોત્યાં, ચિંતાતુર બહુ થાય રે.
અભિમન્યુ મુખથી બોલિયો, તું સાંભળ મારી માય રે;
ઉત્તરા તો આવી નહીં, મારે જુદ્ધની વેળા જાય રે.
મારે દુર્યોધન જીતવો રણે, ચક્ર હવું ચકચૂર રે;
ઉતાવળ અધકી કરો મારે, રણમાં થાય અસુર રે.
ત્રાંબાકૂંડી જળ ભરીને, ના'ય અભિમન્યુ બાળ રે;
સોના કેરો બાજઠિયો ને, રૂપા કેરી થાળ રે.
ખાજાં, લાડુ અને જલેબી, મગદળ અને મોતીચૂર રે;
ઘૃત વિશેષ મૂકે માંહીં માતા, કરમલડો ને કૂર રે.
ત્યારે અભિમન્યુ મુખથી બોલ્યો, સાંભળ મારી માત રે;
છેલ્લી વારનું ભોજન કીજે, પાસે બેસી સાક્ષાત્ રે.
ત્યારે સુભદ્રા મુખથી બોલ્યાં, સાંભળ મારા તન રે;
પુત્ર જાતાં નીર ન ભાવે, કયમ જમું ભોજન રે?
છેલ્લી વારના હાથે કોળિયા, કરી જમાડે માય રે;
વીજણલો કરમાંહી ગ્રહીને, માતા ઢોળે વાય રે.

જમી કરીને ઊઠયા અભિમન્યુ, રથે થયા અસવાર રે;
તે આઠ પઈડે ચાલતો તેણે, અશ્વો જોડ્યા ચાર રે.
શસ્ત્ર થકી ભેદ ન એવું, બખ્તર પે'ર્યું શરીર રે;
ભભકદાર ત્યાં ભાથા ભીડ્યા, જોદ્ધે બાવન વીર રે.
છત્રીસ આયુધ ભરી કરીને, રથે થયો અસવાર રે;
તેને સુભદ્રા વળાવવા ચાલી, નેત્રે જળની ધાર રે.
સુભદ્રા મુખ વાણી બોલ્યાં, સાંભળ મારા તન રે;
લાડકવાયા કયારે આવશો, કહોને મુજ વચન રે?
અભિમન્યુ મુખથી એણીપેર બોલ્યો, સાંભળ મારી માત રે;
જુદ્ધ કરવાને સાંચરું રાય, દુર્યોધન સંઘાત રે.
માતાજી દુર્યોધન જીતવો, ચક્ર હવું ચકચૂર રે;
દૂધનાં કૂંડાં ભરીને મૂકજો, આવું આથમતે સૂર રે.

(ઢાળ બીજો)

ત્યાંથી આજ્ઞા માગવાને જાય રે, જ્યાં હુતાં કુંતી માય રે;
કુંતીજી બોલ્યાં વાણ રે, કુંવર માનજે પરમાણ રે.
તારે સંગ્રામે સિદ્ધિ થાય રે, ઘેર કુશળ આવો રાય રે;
હવે રાયકો કહે રાણીને, હેઠાં ઉત્તરો ધર્ણ;
પેલાં તમારી સાસુ ઊભાં, જઈ નમોને ચર્ણ.
ઉત્તરા કુંવરી હેઠાં ઊતરી, નમ્યાં સાસુને પાય;
દ્રૌપદીજીને વેગે નમિયાં, નમિયાં કુંતા માય.
સુભદ્રા કહે વહુઅર મારી, આ પેલો ભરથાર;
મારો વાર્યો નવ રહિયો તે, ચડિયો રણમોઝાર.
હાવ ભાવ કટાક્ષ કરતી, મનાવ તું સ્વામિન;
ઉત્તરા ત્યાંથી પરવરી જ્યાં, ઊભો છે રાજન.

અભિમન્યુ કહે ધન્ય પુરુષ, જેની હશે આ નારી;
કાં રાજા તમે નથી જાણતા, વૈરાટની કુમારી?
ઉત્તરા કુંવરી કહે ધન્ય નારી, જેને આ ભરથાર;
કાં રાણી તમે નથી જાણતાં, અર્જુનનો કુમાર?
ઉત્તરા તેને આવી મળીને, બોલી મુખથી વાણ;
મારા સ્વામી રણ વિચરો, તો ઈશ્વરની છે આણ.

(રાગ પરજની સાખી)

ઉત્તરા મુખથી ઊચરી રે, સાંભળ મુજ ભરથાર;
જો તમે રણવાટ સાંચરો તો, મારો મુજને ઠાર.
ઉત્તરા મુખથી ઊચરી રે, સાંભળ મારા નાથ;
તમે તો રણવટ સાંચર્યા, મને સોંપી કેને હાથ?

(રાગ વેરાડી)

તમે ચાલો તો રાવજીની આણ રે, હો સુભદ્રાના જાયા;
તમે ચાલો તો કાઢું મારા પ્રાણ રે, હો સુભદ્રાના જાયા. (ટેક)
વૈરાટ મારો પિતા કહિયે, સુદર્શના મારી માત;
મેં તો તમને ઓળખિયા, જ્યારે ઝાલ્યો ચોરીમાં હાથ રે. હો સુભ૦
અર્જુન સરખો સસરો મારે, સુભદ્રા સરખાં સાસુ;
કૃષ્ણ સમા મામોજી મારે, રણવટ જાઓ તે કાંસુ રે. હો સુભ૦
અર્જુનના તન જ કહાવો, વસુદેવના પુત્રીજ;
કૃષ્ણના ભાણેજ કહાવો, ભીમ તણા ભત્રીજ રે. હો સુભ૦
સોળ કળાનો ચંદ્ર શોભે, તેવી શોભા તમારી;
જેવું હસ્તિનાપુર બેસણું તેવી, હું અર્ધાંગા નારી રે. હો સુભ૦
રાજહંસ તમને જાણી મેં, કર્યો તમારો સંગ;
જો જાણત.બગ બાપડો, તો કેમે ન અરપત અંગ રે. હો

ત્યારે ત્યાં અભિમન્યુ બોલિયો, રાખશે શ્રીજગદીશ રે;
એમ કહીને સાંચરિયો પછી, વેગે નમાવી શીશ રે.
રથ ઉપર આવીને બેઠો, પારથનો કુમાર રે;
ચતુરંગી સેના સજ થઈ તેનો, ગણતાં ન આવે પાર રે.
મતવાલા મલપંતા હીંડે, મુખ ચાવ્યાં તંબોળ રે;
મદમાતા ને હીંડે ધાતા, રંગે રાતાચોળ રે.
આભરણ પે'ર્યાં ઓપતાં ને, માથે રાતી મોળ રે;
સાથી દીસે શોભતા તેને, વર્ષ થયાં છે સોળ રે.
યુદ્ધે શૂરા રણે પૂરા, ચાલે અટપટી ચાલ રે;
ધનુષ બાણ કરમાં ધરિયાં ને, ઢળકતી મૂકી ઢાળ રે.
કટારી કેડે વાંકડી ને, વળી કરમાં બાણ કમાન રે;
સાંગ ફરશી ખંજર ગુપ્તિ, દીસે શોભાયમાન રે.
ભાથા ખડ્ગ કટિમાં ધરિયા, તરકસ તાતાં તીર રે;
છત્રીસ આયુધ અંગે સજિયાં, યોદ્ધા બાવન વીર રે.
હાથી ઘોડા રથ પાલખી, કહેતાં ના'વે પાર રે;
ઈરાની કચ્છી મુલતાની, શોભીતા હય ક્ષાર રે.
ખુરાસાની ને વિલાયતી વળી, બંગાળી કહેવાય રે;
પાણીપંથાને પામરિયા, ઉજ્જવળ જેની કાય રે.
દેવવંશી ને દાનવવંશી, ઉત્પત્યા ઓળા ઓળ રે;
લીલા ઘોળા કાળા કાબરા, રંગે રાતાચોળ રે.
વાંકડિયા વેડાંગે ચડિયા, સજી સર્વ હથિયાર રે;
ઠામઠામથી યોદ્ધા ચાલ્યા, કહેતાં ના'વે પાર રે.
યુદ્ધ કરવાને અભિમન્યુ ચાલ્યો, હઈડે હરખ ન માય રે;
ધજા ફરકે ને નેજા ઝળકે, નિશાને વળિયા ઘાય રે,
અભિમન્યુ કહે છે સારથિને, રથ હાંક આરો ત્યાંય રે;
ચક્રવ્યૂહ ગઢ ભેદવો છે જ્યાં, દ્રોણ ગુરુ છે ત્યાંય રે.

(ચોપાઈ ત્રણ તાલની)

અભિમન્યુને આવતો જોય, સૌ કૌરવ વિસ્મય હોય;
માંહોમાંહ્ય કરે છે વાત, આવ્યો અર્જુન એ સાક્ષાત.
ચક્રવ્યૂહ તણો જે છેદ, તેનો સઉ લે છે એ ભેદ;
આપણ સર્વને એ તો સંહારે, વઢતાં કોઈને નવ ઉગારે.
પછી જુએ ધારીને ચિંત, ધજાયે ન દીસે હનુમંત;
એ તો અર્જુન સરીખો દીસે, કોઈ આવે છે બળિયો અતીશે.
કર્યું છે ત્યાં અદ્‌ભુત કામ, કોઠા સાત છે તેણે ઠામ;
દ્રોણ ગુરુ છે બળિયા જેહ, પ્રથમ કોઠે મૂક્યા તેહ.
બીજે કૃપાચાર્યે ત્યાં હોય, ત્રીજે કોઠે કર્ણ જોય;
ચોથે અશ્વત્થામા સાર, પાંચમે કોઠે લક્ષ્મણ[1] કુમાર.
બીજા બળિયા રાજકુમાર, સુત દુઃશાસન[2]ના ચાર;
છઠ્ઠે છે દુર્યોધનરાય, સાતમે જયદ્રથ કહેવાય.
અગ્યાર ક્ષોણી જોદ્ધા જેહ, ગઢને કાંગરે ઊભા તેહ;
પંચ શબ્દ વાજિંત્ર વજાડે, અભિમન્યુ ઉપર તે ત્રાડે.
ગુર્જ ગુપ્તિ ગદા છે હાથ, ફરશી ત્રિશૂળ મુશળ સાથ;
ખડગ કાતી કટારી પાશ, દેખી શત્રુ પામે ત્રાસ.
નગ્ન આયુધ તે ત્યાં કરી, ઊભા જોદ્ધા કરમાં ધરી;
એવે આવ્યો અભિમન્યુ જોધ, આણી અંતઃકરણમાં ક્રોધ.
પ્રેર્યો અશ્વને ચાર ને સંગ, જાણે પડિયા દીપ પતંગ.

(સાખી)

પડે દીપ પતંગ તેમ, અભિમન્યુ રણ ગાજી રહ્યા;
નમસ્કાર ગુરુને કર્યો, તેણે આશીર્વાદ હેતે કહ્યો.

૧ દુર્યોધનપુત્ર. ૨ દુર્યોધનનો ભાઈ.

(ઢાળ)

ગુરુ દ્રોણ મુખથી બોલિયા, સાંભળ અભિમન્યુ વાત;
રિસાઈને શું આવિયો, ઘેર વાટ જુએ તુજ માત.
માતે બોલાવ્યો આવિયો, હું કહાવું અર્જુન તન;
ગુરુ જાણી જે પિતા તણા, કરવા આવ્યો પૂજન.
વૈશંપાયન એણીપેર બોલ્યા, સુણ જન્મેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને સંભળાવું, ભારતનો મહિમાય.
પહેલે કોઠે ચાલી આવ્યો, અર્જુન કેરો તન;
સાથે સાથી એવા ચઢિયા, જાણે ચઢિયો ધન.
દુર્યોધનના જોદ્ધા સર્વે, ધારે ચિંતા મન;
શકે અર્જુન આવિયો, કે અર્જુન કેરો તન.
દ્રોણ ગુરુને સન્મુખ આવી, ઊભો અભિમન;
પારથ સુતને જોઈને પછી, બોલ્યા દ્રોણ વચન.
તું બાળકને જોઈ દયા, આવે ઓસરું મનમાંય;
યુધિષ્ઠિરને શું થયું, જે તને મોકલ્યો હાંય.
જા રે બાળક બાહુઆ તું, મોકલ તારો તાત;
અહીં રમતનું કામ નહિ, હું કરીશ તારી ઘાત.
એવી વાણી સાંભળતામાં, કોપ્યો અભિમન;
બાળક તો નવ જાણિયે, હું ક્ષત્રી કેરો તન.
કૌરવરૂપી કાષ્ટ કેરાં, વૃક્ષો ઊગ્યાં વન;
તેમાં હું અગ્નિરૂપ થઈને, સર્વે કરું દહન.
તે માટે હું તમને કહું છું, સાંભળિયે મહારાજ;
હું બ્રાહ્મણ જાણી ઓસરું છું. નહિતર લોપું લાજ.
પહેલો ઘાવ કરો મુજ ઉપર, હરખ આણી મન;
દ્રોણ ગુરુ કહે કેમ કરું હું, તું છે નાનો તન.

અભિમન્યુએ એક બાણ કાઢ્યું, જોતાં તેણીવાર;
મંત્ર ભણી ગુરુ ઉપર મેલ્યું, આણી હરખ અપાર.
બીજું બાણ વેગે કાઢીને, મેલિયું રણમાંય;
દ્રોણે વળતું છેદિયુ, તે ક્રોધ આણી ત્યાંય.
દ્રોણે વળતી બાણ મેલિયાં, વેગે કાઢી ચાર;
આવતાં તે છેદી ને નાખ્યાં, પારથને કુમાર.
અન્યોઅન્ય વઢે બે એ પણ, કોઈને ન વાગે બાણ;
સમર્થ ત્યાં જોદ્ધા ઊભા, આશ્ચર્ય થયા નિર્વાણ.
વૈશપાયન બોલિયા તું, સુણ જનમેજય રાય;
અભિમન્યુએ સંભારી ત્યાં, કૃષ્ણ તણી વિદ્યાય.
ક્રોધ કરીને કરમાં લીધાં, વેગે સાત જ બાણ,
મંત્ર ભણી રણી મધ્યે મેલ્યાં, પારથ પુત્ર સુજાણ.
ગર્જના કરતાં તે આવ્યો, ક્ષણ નવ લાગી વાર;
આવી રણમાં ભેદિયા છે, તેણે જોધ અપાર.
અશ્વ ગજ રથ છેદિયા ત્યારે, દ્રોણ કોપ્યા મન;
દશ બાણ કાઢીને મેલ્યાં, રક્ત કરી લોચન.
અભિમન્યુના સારથિને, રથ સહિત કર્યો પતન;
બીજો રથ મગાવી બેઠો, પારથ કેરો તન.
તેણે સમે ત્યાં અભિમન્યુને, ચઢી અતિશે રીસ;
કોપ કરીને બાણ મેલ્યાં, વેગે કાઢી વીશ.
દ્રોણ કીધા આકળા ને, દીધો છે ઓસાર;
અભિમન્યુ આવી લડિયો, તે કરતો મારોમાર.
શોણિતની સરિતા વહે ને, હય ગજ પાડે ચીસ;
હાથેથી હાથીને ઠેલે, છેદે જોધનાં શીશ.
તેણે સમે દુર્યોધન આવી, નમ્યો દ્રોણને પાય;
કહો ગુરુજી કેવી રીતે, કરશું શો ઉપાય.

દ્રોણ કહે છે જયદ્રથને તમે, તેડાવો ને હાલ;
જયદ્રથને તેડીને લાવ્યો, એક પલકની માય
સામસામું જુદ્ધ મંડાણુ, કેતા ના'વે પાર;
અશ્વે અશ્વને ગજે ગજ ત્યા, કોઈ નવ દે ઓસાર.

(રાગ ચોપાઈ ત્રણ તાલની)

પ્રથમ ગઢ કરીને હાથ, બોલ્યો ભીમસેનને સાથ;
કાકા જુઓ પરાક્રમ મારુ, ગુરુજીનુ તો માન ઉતાર્યું.
ભલો ભલો તું અભિમન, નામ રાખ્યું તેં અરજુન;
એમ કહેતા ચાલ્યા ત્યાય, આવ્યા બીજે ગઢ છે જ્યાય.
રહ્યા કૃપાચાર્ય તે ઠામ, કરવા માંડ્યો ત્યા સગ્રામ;
આવ્યો દુર્યોધન ત્યા રાય, કૃપાચાર્યને લાગ્યો પાય.
બોલ્યો મુખથકી વચન, તમો કરજો એ બાળ પતન;
ગઢ દ્વાર પાસે તતકાળ, મૂક્યો જયદ્રથને રખવાળ
પછે બીજે કોઠે રાડ માડી, કોય ખમે નહિ જાગ છાડી;
માહોમાહી દે છે માર, કોઈ દે નહી ત્યાં ઓસાર.
મેલ્યુ અભિમન્યુએ એક બાણ, લેવા શત્રુ કેરા પ્રાણ;
કૃપાચારજે આવતુ છેદ્યુ, બાણે તો કોઈને નવ ભેદ્યુ.
ઋષિએ કરી ક્રોધ અપાર, કાઢી મેલિયાં ત્યાં બાણ ચાર;
અભિમન્યુએ ગ્રહી શર પાણ, આવતા જ હર્યાં નિર્વાણ.
પછે ચક્ર ને ફરશી સાહી, આવ્યો અભિમન્યુ ત્યા ધાઈ;
પગ પ્રહારે જોદ્ધા નાસે, અભિમન્યુ તણા ધરી ત્રાસે.
કૃપાચાર્ય અભિમન કુમાર, માહોમાહી ત્યાં દેતા માર;
યોદ્ધા કઈક કર્યા પૃથ્વીપાત, તે તો ચાલિયા જમ સંઘાત.
માર્યું અર્દ્ધચન્દ્ર તે બાણ, કીધા શત્રુ કચરઘાણ;
વાધ્યો જુદ્ધ વિષે અભિમન, કૃપાચારજ ઓસર્યા મન.

ગઢ બીજો લીધો તેણીવાર, ગાજી રહ્યા અભિમન્યુ કુમાર;
કોઠા બેયનું કીધું કામ, આવ્યા ત્રીજા કેરે ઠામ.
કર્ણ ઊભો દીઠો તે ઠાર, કુંવરે કર્યો નમસ્કાર;
તમો અમારા પૂજ્ય છો સ્વામ, ઘટો અર્જુન કેરે ઠામ.
પ્રહાર પહેલો કરોજી તમો, ઘણું શું મુખે કહિયે અમો;
પછે જો માને મારું મન, તો હું સેવા કરું રાજન.
કર્ણ કથન એવાં સાંભળી, અંતઃકરણ ગયું પરજળી;
કર્ણે બાણ મેલ્યું થઈ ક્રૂર, અભિમન્યુએ કીધું ચૂર.
અર્જુનસુતની કરવા વાત, કર્ણે બાણ મેલ્યાં પછી સાત;
પારથસુતે સાચવ્યો દેહ, કર્યા રજરજ કટકા તેહ.
બાણ કાઢી મેલ્યાં પછી સોળ, અભિમન્યુએ જોયુ;
જોર આવતાં તે અભિમન્યુ છેદે, એકે બાણ તેને નવ ભેદે.
બોલ્યો અભિમન્યુ ત્યાં તતકાળ, ચૂકવી મેં તારી ત્રણ ફાળ;
હવે જોજે પરાક્રમ મારાં, વૃદ્ધપણું ઉતારું તારું.
એમ કહીને મેલિયું બાણ, આવ્યું કર્ણ ઉપર નિર્વાણ;
કર્ણ ઊછળીને પડ્યો ઘર્ણ, જાણીએ તે તો પામ્યો મર્ણ.
પાછો સાવધાન તે થઈ, અભિમન્યુ સામો ઊભો જઈ;
આવ્યુ નેત્ર વિષે બહુ ઝેર, બાણ મેલિયું રૂડી પેર.
આવી ભેદિયું અશ્વને કાય, ત્યાં રુધિર ખલકે જાય;
બાણ તે સમે મેલ્યાં કર્ણ, અશ્વ ચાર પમાડ્યા મર્ણ.
વાહન વિના અભિમન્યુ કીધો, પ્રાણ સારથિનો ત્યાં લીધો;
અર્જુનસુતને ચડી ત્યાં રીસ, બાણ મેલ્યાં છે જ્યાં વીસ.
માર્યો કર્ણ તણો માતંગ, રથ તણો ત્યાં કીધો ભંગ;
કર્દમ રુધિર ચર્ણ ચંપાય, દેખી કાયર નાસી જાય.
કુદે ફરે અર્જુન કુમાર, દેતો શત્રુ ઉપર માર;
કીધી બાણ તણી ત્યાં વૃષ્ટ, કર્ણ પામિયો મનમાં '

કૃષ્ણ તણી જેને વિદ્યાય, કેમ એ થકી હાર્યો જાય;
કર્ણ ગયો નીસરી ત્યાંય, અભિમન્યુ ગયો ગઢમાંય.

(ઢાળ)

ત્રીજો ગઢ હાથ આવિયો, ગયો તે ચોથે ઠામ;
રથ વિના અભિમન્યુ પાળો, કરે મહાસંગ્રામ.
ભીમસેન પાછળ થકો તે, રક્ષા કરે નિર્વાણ;
એની દોટમાં જે ચડી આવે, તેના તે લે પ્રાણ.
એમ કરતાં ચાલી આવ્યા, ચોથા ગઢને દ્વાર;
અશ્વત્થામા દેખી કુંવરે, કીધો નમસ્કાર.
વૃદ્ધ જાણી દયા આણી, બોલ્યો મુખથી વાત;
બ્રાહ્મણ જાણી મન ઓસરું, કેમ કરું પહેલી ઘાત.
અશ્વત્થામા કહે અભિમન્યુ, શો કરે વિચાર?
બાળક માટે ઓસરું છું, નહિતર કરું પ્રહાર.
એમ કહીને બાણ જ મેલ્યું, અભિમન્યુ ઉપર એક;
આવતું તે છેદિયું, અભિમન્યુએ કરી વિવેક.
પારથપુત્રે બાણ મેલ્યાં, કાઢીને ત્યાં ત્રણ;
કંઈકની છેદી નાસિકા ને કંઈના છેદ્યા કર્ણ.
હાથ ચરણ વિના કર્યા કંઈ, મુખથી પાડે ચીસ.
ઉજાતાં મારગ ધસે કે, ધડ વિનાનાં શીસ.
અશ્વત્થામા કહે અભિમન્યુ, રહેજે આણે ઠાર;
દશ બાણો કાઢીને મેલ્યાં, વેગે તેણીવાર.
આવતાં અભિમન્યુએ દીઠાં, ચઢી અતિશે રીસ;
પાર્થપુત્રે છેદિયાં કાંઈ, બાણ મેલી વીશ.
અશ્વત્થામા ઓસર્યા ને કરે તે ચિંતા મન;
ચોથે ગઢ તે ગાજિયો, અર્જુન કેરો તન.

(ચોપાઈ ત્રણ તાલની)

ગઢ ચાર અભિમને લીધા, શત્રુ શિર પર પાય જ દીધા;
ઘણા મૃત્યુ પમાડ્યા જોધ, અંતઃકરણમાં આણી ક્રોધ.
પછે પાંચમે ગઢ તે આવ્યો, સેન સહિત રૂડેરો લાવ્યો;
દુર્યોધન સુત તે ઠામ, લક્ષ્મણ કુંવર છે નામ.
મહા પરાક્રમી બળિયો કહાવે, અભિમન્યુ સામો તે આવે;
મળ્યા સરખા સરખી જોડ, પોત્યા મનડા કેરા કોડ.
દેખી જોધ કરે હુંકારા, મદમાતા કરે ખુંખારા;
નેન રક્ત કર્યાં બહુ રીસે, કરડે દાંત અધર બહુ પીસે.
બોલ્યો લક્ષ્મણ મુખથી વાણ, અભિમન્યુ છેદીશ તારો પ્રાણ;
તું તો જોજે મનમાં વિચારી, હવણાં તને નાખું છું મારી.
એકલો આવ્યો આણે ઠાર, કેમ જાઈશ અહીંથી બહાર;
હવણાં બાણે મારી પાડું, જમપુરી તને દેખાડું.
તું તો જીત્યો ચારે કોઠા, ત્યાં તો હતા વૃદ્ધ મોટા;
મનમાં જાણી નાનો બાળ, મૂકિયો જીવતો તત્કાળ.
હવે આવિયો મારે સાથ, કેમ ચૂકું આણે હાથ;
તું તો જોજે પરાક્રમ મારું, ભીમ સહિત તને સંહારું.
ત્યારે બોલ્યો અભિમન્યુ જોધ, આણી અંતઃકરણમાં ક્રોધ;
તું તે જાણે શું રહ્યો આપ વખાણે, હાથ નથી ચઢ્યો તું આણે.
કૌરવરૂપી કાષ્ટ છો તમે, તેમાં વજ્રકુઠાર તે અમે;
ખોદી-કાઢું હું સૌનાં મૂળ, સાત કોઠામાં ઉડાડું ધૂળ.
કૌરવરૂપી કાષ્ટ અંબાર, બાળી ભસ્મ કરું નિર્ધાર;
હસ્તિનાપુરને મોઝાર, રાજ કરશે પાંડુકુમાર.
પાપી જાણજે સુખ પધાર્યું, હવે તારું તો માન્ય ઉતારું;
એવી વાત તે સાંભળી જ્યારે, લક્ષ્મણ કોપ્યો તે વારે.

કરમાં લઈ ધનુષ ને બાણુ, મેલિયાં છે ત્યાં નિર્વાણ;
બાણુ મેલિયું કરમાં સાઈ, અભિમન્યુ ઉપર આવ્યું ધાઈ.
અભિમન્યુએ આવતું છેદ્યું, તેણે કોઈને નવ ભેદ્યું;
લક્ષ્મણુ ઉપર મેલ્યુ એક, અભિમન્યુએ કરી વિવેક.
તે તો આવિયુ ગર્જતું બાણુ, તેણે કંઈકના લીધા પ્રાણુ;
લક્ષ્મણુ કોપ્યો મન સાથ, પાંચ બાણુ લીધાં નિજ હાથ.
તે તો આવી સેનામાં ભેદ્યાં, કે જોધતણાં શિર છેદ્યાં;
અર્જુનપુત્રે લીધાં સાત, કરી શત્રુ ઉપર ઘાત.
જોધા કંઈકનાં છેદ્યાં શીસે, અભિમન્યુ બહુ ચઢયો રીસે;
રીસે થયો છે રાતોચોળ, કર ગ્રહ્યાં બાણુ ત્યાં સોળ.
તે તો ધનુષ ચઢાવી મેલ્યાં, મોટી નદી તણી પેરે રેલ્યાં;
પછી લેઈ ખડગને ધાય, કંઈ જોધા નાઠા જાય.
કંઈ કીધા પૃથ્વીપાત, તે તો ચાલ્યા જમને સાથ;
કંઈ પડ્યા મૃતક થઈ રૂપ, તે તો ગણે ત્રાસ મન ભૂપ.
કંઈ શીશ વિના રડવડતા, તે હીંડે ઘણું આથડતા;
કંઈ કાયર થઈ નાસે, તે તો ભરિયા હઈડે શ્વાસે.
એમ જુદ્ધ થયું તે ઠાર, જોધા પડિયા અપરંપાર;
પગપાળે અભિમન્યુ ધસે, લક્ષ્મણ પર મહાઝેર વસે
રીસે રક્ત થયાં લોચન, કર્યો લક્ષ્મણ કુંવર પતન;
થયો ગઢમાં હાહાકાર, નાઠા જોદ્ધા તેણીવાર.
પછી ચઢી અભિમન્યુને રીસ, છેદ્યાં દુર્યોધન-પુત્રનાં શીશ.

(સાખી)

પુત્ર કેરું મૃત્યુ જાણ્યુ, દુર્યોધન રાજન,
ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય મુખથી બોલે ને, ઘણું કરે રુદન.

(ઢાળ)

હાથેશું હઇયું હણે, ફૂટે પોતાનું શીશ;
કુંવર મારો મૃત્યુ પામ્યો, શું થાશે જગદીશ.
અભિમન્યુએ બાણ માર્યું, ક્રોધ કરીને ત્યાંય;
દુઃશાસનનું રુદય ભેદીને, ગયુ તે પૃથ્વીમાંય.
પછી તેણે અભિમન્યુ ઉપર, પાંચ મેલ્યાં બાણ;
આવતાં કટકા કર્યા, ખડ્ગ ગ્રહીને પાણ.
ચાર બાણે અભિમન્યુએ, વાળ્યો રણસંહાર;
પાંચમે ગઢ અભિમન્યુ ગાજે, કૃષ્ણ ચિંતાતુર થાય.
રખે ગઢ સાતે જીતીને, આવે જીવતો હ્યાંય.
જદુપતિએ મનમાં વિચાર્યું, ભીમસેન છે પાસ;
ત્યાર સુધી તે અભિમન્યુ તો, નથી પામવો નાશ.
એવું ધારી પરવરિયા, જ્યાં પાંડુ કેરા તન;
મદોન્મત્ત માતંગ બળિયો, છોડિયો પાવન.
પુરમાં જઈને છોડિયો, માતંગ બલિયો જેહ;
પ્રજા લાગ્યો પીડાવા રહ્યો, ભવન ભાજે તેહ.
હાહાકાર થઈ રહ્યો ત્યાં લોક નાઠા જાય;
કો બળિયો જોધો નહિ જે, ગજને જઈને સહાય.
યુધિષ્ઠિર કહે ભીમ હોય તો, વેગે એહ ઝલાય;
સેવકને દીધી આજ્ઞા ત્યાં, ભીમને તેડવા જાય.
અભિમન્યુ કહે કાકા મારા, શું હશે સેના માંય?
સબળ સોર ત્યાં થઈ રહ્યો,-આક્રંદ-કરે સૌ ત્યાંય.
સેવક ત્યાંથી પરવર્યો તે, આવ્યો ભીમસેન પાસ;
સ્વામી તમને તેડે છે ત્યાં, યુધિષ્ઠિર આવાસ.
અભિમન્યુને ભીમસેન કહે, કહો હવે કેમ કીજે?
યુધિષ્ઠિરે તેડું મોકલિયું, શો ઉત્તર ત્યાં દીજે?

અભિમન્યુ કહે કાકા મારા, રહ્યો છે કોઠો એક;
સાતમો તો હું નથી લેતો, તમને કહું વિવેક.
માટે કુંવર કહે કાકાજી, પડશે હવે તમારું કામ;
વેગે જઈ વેલા આવો અહીં, થશે મહા સંગ્રામ.
ત્યારે વૃકોદર કહે કુંવરને, આવીશ ક્ષણ એક માંય;
નિશ્ચે કરીને માનજે તું, મારો પ્રાણ છે ત્યાંય.
આજ્ઞા માગી નીસરિયો, ભીમસેન તેણે ઠાર;
કૃષ્ણે એમ પ્રપંચ કરીને, કાઢ્યો તેને બહાર.
છે કોઠે ચાલી આવ્યો, અર્જુનનો કુમાર;
દુર્યોધન ત્યાં સામો આવ્યો, કર ગ્રહી હથિયાર.
સામાસામું યુદ્ધ મંડાણુ, ક્ષણ ન લાગી વાર;
સેન સહિત સવળો વઢે ત્યાં, કૌરવનો કુમાર.
અભિમન્યુએ કાઢી મેલ્યું, ક્રોધ કરી એક બાણ;
દુર્યોધનની સેના માંહે, કર્યો તે કચ્ચરઘાણ.
દુર્યોધન મુખ બોલિયો, તમે સાંભળો સૌ વાત;
અર્જુનસુત છે એકલો, તમે કરોને એની ઘાત.
એવી વાણી સાંભળીને, યોદ્ધ ધસ્યા ચોપાસ;
અભિમન્યુ ઊભો નથી ગણતો, હૃદયે કોંનો ત્રાસ.
ચોપાસેથી સબળ મારે, કુંવર વચમાં એક;
સર્વ મળી કૌરવો ચઢ્યા પણ, ન ગણે કોને છેક.
કુંવર સર્વને પડિયો પૂરો, સમુદ્ર પેરે જાણ;
આવતાં સર્વે ચુકાવે, ફરીને મારે બાણ.
શલ્ય મૂર્છિત થઈ પડ્યો, ને પડિયો તેનો ભ્રાત;
અભિમન્યુએ બાણ મેલીને, કીધી તેની ઘાત.
ત્રણવાર સામો ધસ્યો તે, આણીને મન રીસ;
ખડ્ગ લઈને અભિમન્યુએ, દુષ્ટનું છેદ્યું શીશ.

અભિમન્યુ ભેદાયો થકો પણ, ઉપન્યો મહાક્રોધ;
બાણ ત્યાં અસંખ્ય મેલી, નસાડ્યા સર્વ જોધ.
ધસીને અંતકની પેર, પ્રાણ લે છે એહ;
સિંહથકી જેમ શેર[1] નાસે, તેમ નાસે તેહ.
અશ્વ ગજ રથ સારથી, ચોપાસ નાઠા જાય;
સર્વ સુભટ તે જાય નાઠા, અભિમન્યુ પૂઠે ધાય.
નીર સહિત જેમ કમળ શોભે, પડ્યાં પૃથ્વીમાંય;
તેમ મસ્તક રડવડે છે, મુગટ સહિત ત્યાંય.
વૈશંપાયન બોલિયો, તું સુણ જન્મેજયરાય;
દેશદેશના નૃપ હતા તે, સર્વે પંથ પળાય.
પારથ પુત્રે સેન સંહાર્યું, કર્યો તે અવની રોળ;
રુધિરની ત્યાં નદી ચાલીને, ગીધ કરે કલ્લોલ.
સાતમે ગઢ કુંવર આવ્યો, કરે મહા સંગ્રામ;
સુભટ સર્વે રહ્યા છાના, કોઈ ન ઘાલે હામ.
મસ્તક મુગટ ઢળી પડે, હથિયાર ન થભે પાણ;
શરીરની સુધિ વીસરીને, મુખે ન બોલે વાણ.

(સાખી)

સર્વ વખાણે ત્યાં કને, અભિમન્યુ ગાજી રહ્યો;
દુર્યોધન તે દેખીને, ક્રોધ મન સાથે ગ્રહ્યો.

(ચોપાઈ)

છ કોઠા કીધા છે હાથ, પછી આવિયો સાતમા સાથ;
ભીમસેન તણી જુએ વાટ, મન સાથે કરે ઉચાટ.
છ કોઠાની હું-લેતો વાત, તે તો જીત્યા કરી મેં ઘાત;
કાકે આપ્યું'તું વચન જેહ, સાતમો તો આવ્યો તેહ.

---

૧ વાઘ.

એવો કરે છે ચિત્ત વિચાર, દુર્યોધન આવ્યો તે ઠાર;
દીઠું દુર્યોધને દળ પાત, તેડ્યા પોતાના શત ભ્રાત,
અરે વીરા ઉઠ આ સમે, કરો યુદ્ધ એકઠા થઈ તમે;
સોળ વર્ષનો બાળક એહ, રણ જશ લઈ જાશે તેહ.
ગ્રહી ગદાને મારો પ્રહાર, નહિ તો રાજ ગયું આણે ઠાર;
શત બાંધવ રણમાં રહી, યુદ્ધ કરતા અધર્મે સહી.
વિકારે દુર્યોધન રાય, લાવ્યા કુંવરને વ્યૂહમાંય;
અરજુનસુત મેલે દોટ, કરે કૌરવ ઉપર ચોટ,
પડ્યાં સુભટનાં હથિયાર, લઈ અભિમન્યુ મારે તે ઠાર;
પ્રાણ તજિયા ને પડિયાં શરીર, ચારે પાસે નાઠા વીર.
ષટ્ જોદ્ધા છે મહાબળી, તેણે ઘેર્યો અભિમન્યુ વળી;
છૂટા પ્રહાર ગદાના કરે, એકી વારે સો સો પડે.
અભિમન્યુ કહે પાપી સાંભળો, તમે સો અને હું એકલો;
એવું સુણી દુર્યોધન રાય, મારે ગદા અભિમન્યુ કાય.
પડ્યો મૂર્છા થઈ શુદ્ધ ટળી, પડ્યો મુગટ માથેથી ઢળી;
શત બંધુ દુર્યોધન તણા, પાપી તે તવ મારે ઘણા.
સ્વપ્ન હતું ઉત્તરાને જેમ, અભિમન્યુને ત્યાં હતું તેમ;
વળી ઊઠ્યો અર્જુન કુમાર, ધરી ક્રોધ તે અપરંપાર,
સર્વે કૌરવના હરું પ્રાણ, કરું મારીને કચ્ચરઘાણ;
તેનો મનમાં આણીને ત્રાસ, કૌરવ કોઈ ન આવે પાસ.

(રાગ મારુ)

.તમે ગઢ અભિમન્યુ આવ્યો, જુએ ભીમની વાટ;
.ા માટે આવ્યા નહિ, એની કરે ઉચાટ. કાકા આવ્યને રે. (ટેક)
.ચન દઈ મુજને ગયા, યુધિષ્ઠિરની પાસ;
.ાતમે ગઢ મને ઘેરિયો, ત્યાં હતી તારી આશ. કાકા૦

માતાએ મને વારિયો, વાર્યો ઘરની નાર;
વેર હતું શું કાકા મારા, લાવ્યો આણે ઠાર. કાકા૦
યુધિષ્ઠિરે ના કહી, કહી નિકુળ સહદેવ;
વચન દઈ ઉઠાડિયો, ભીમ બળો તુજ ટેવ. કાકા૦
કોણ જનમનું વેર હતું જે? મનમાં રાખ્યો આંટો;
એકલો મૂકીને ગયા નાસી, કઢાવ્યો મારો કાંટો. કાકા૦
કાલ જાલંધર જીતી આવશે, પિતા મુજ અર્જુન;
ત્યારે તમને પૂછશે, ક્યાં ગયો સુત અભિમન? કાકા૦
ત્યારે ત્યાં શો ઉત્તર દેશો? મને મરાવી ક્યાંય;
આવી તમને પૂછશે જે, કુંવર મારો ક્યાંય. કાકા૦

(સાખી)

કાકા કાકા કહી રુએ, મૂકે ખૂબ નિશ્વાસ;
પડ દ્વારરે જડે નહિ, જીવ્યાની શી આશ?
કૂડું કીધું ભીમડા, મને નાખ્યો અરિદળ પાસ;
વચન દીધું કરમાંહરે, અતિ અહારીનો શો વિશ્વાસ?
અહારી વ્યસની આળસુ, લંપટ હરામી જેહ;
પરદુઃખે દાઝે નહિ, તેને વા'લો નિજ દેહ.

(ચોપાઈ ત્રણ તાલની)

અભિમન્યુ કરે વિચાર, ગઢમધ્યે તેણીવાર;
નીકળવાને ઘણું તરફડે, મધ્ય કોઠાનું દ્વાર ન જડે.
અરોપરો થઈ શોધે દ્વાર, દેખે નહિ જે નીસરે બા'ર;
અકળાયો મેલી મન આશ, હવે ભીમનો શો વિશ્વાસ?
મેં તો જાણ્યું વે'લો આવશે, આમ શું એ દાટ વાળશે?
કેમ ગમ્યું કાકા તને, સત્ય વચન આપ્યું જે મને.
વળી મનશું આણી પ્રીત, બાંધ્યાં આયુધ આતમ નીત,
ચક્રાગઢ તલપવાનું કરે, પ્હોંચે નહીં જે ડગલું ભરે.

કૃષ્ણે એનો મર્મ નવ કહ્યો, અભિમન્યુ ગૂંચાઈને રહ્યો;
ભીમ ભીમ કહી પાડે સાદ, કૌરવ ઘણા વજાડે નાદ,
જોરે ભીમ સાંભળશે એહ, તો ત્યાં વારે ધાશે તેહ;
ત્યારે નથી આપણુનો ઠાર, કરે કૌરવ એવો વિચાર.
પંચ શબ્દ વજાડે સહી, કાન પડયું સંભળાય નહીં;
દુઃખ પામિયો મનમાં ઘણું, હવે બળ કશું બીજા તણું.
પોતાના વિના જૂઠી આશ, એવું કહી મેલ્યો નિશ્વાસ;
પછે ઘાલીને મનમાં હામ, અભિમન્યુ ઊઠ્યો તે ઠામ.
ધનુષબાણુ લેઈને હાથ, વઢવા ઊઠ્યો કૌરવ સાથ;
ધર્યો અવનીમાં અવતાર, મરવું છે એક જ વાર.
હવે થનાર હોય તે થાય, શે અર્થે આવે આ કાય?
શૂરો થઈ ને જે સામો મરશે, તેને ઇંદ્રની અપ્સરા વરશે.
એવી ઘાલીને મનમાં હામ, અભિમન્યુ કરે સંગ્રામ;
સામસામાં બાણુ ત્યાં મારે, કૌરવ જોધાને સંહારે.
નાસે ઘાલીને દાંતે તર્ણ, જોધા જાણે જે આવ્યું મર્ણ;
અભિમને માર્યું મોહ બાણ, કૌરવ મોહ પામ્યા નિર્વાણ.
હતા દુર્યોધનના શત ભ્રાત, પડ્યા મૂર્છાયે પૃથ્વીપાત;
જોદ્ધા જ્યાં ત્યાં નાઠા જાય, અભિમન સામો કોઈ ન થાય.
કૌરવને નસાડી ત્યાંય, અભિમન્યુ ઊભો ગઢમાંય;
આ ગઢ કેરો નવ જાણું મર્મ, ન ભાગ્યો ભેદ ને પડ્યો ભર્મ.
અરે દૈવ હવે શું કરું? ક્યાં થઈને બાર નીસરું;
એવો મનશું વિચાર જ કરે, વાટ ન સૂઝે ચિંતા ધરે.
ધનુષ એક છેડો મેલ્યો ધર્ણ, બીજો ગ્રીવા આગળ કર્ણ.

[એવામાં દૈવયોગે પણછ તૂટી; તેથી ધનુષ્યનો છેડો ગળામાં ફસી ગયો અને અભિમન્યુ મરણ પામ્યો.]

જયદ્રથ કેરું પ્રેરાયું મન, આવ્યો ખડ્ગ લઈ જ્યાં અભિમન;
તેણે મનમાં આણી રીસ, છેદ્યું અભિમન કેરું શીશ.
દુંદુભિ નાદ હવો તે દન, હરખ્યો મન દુર્યોધન;
કલો વિશેશ કોઠામાં થયો, સાંભળી ભીમ ધાઈ ગયો.
ગદા લઈ આવ્યો ગઢમાંય, દીઠો નહીં તે વઢતાં ત્યાંય;
વાત સુણી તો અભિમન્યુ ઢળ્યો, દિગ્મૂઢ થઈ પાછો વળ્યો.
આવ્યો ભીમ યુધિષ્ઠિર પાસ, સુણી વાત મૂક્યો નિશ્વાસ;
સ્વામી સુતનો આણ્યો અંત, કહેતાં માંહી કર્યો કલ્પાંત.
યુધિષ્ઠિર દુઃખ પામ્યા ઘણું, સુણી મર્ણ અભિમન્યુ તણું;
વાંક નહિ તે કુંવર તણો, ચઢ્યો દોષ આપણને ઘણો.
હાથે કરીને મરાવ્યો બાળ, આપ્યો બોલ ન લીધી સંભાળ;
ચારે વીરા કુંતાના તન, દુઃખ આણીને કરે રુદન.

(ઢાળ)

વૈશંપાયન બોલિયા, સુણ્ય જન્મેજય રાજન;
સુભદ્રા કુંતા આવિયાં, જ્યાં પડિયો અભિમન.
ઉત્તરાયે સાંભળિયું જે, રણ ઢળિયો ભરથાર;
શરીરની શુદ્ધ વીસરીને, ચાલી તેણીવાર.
રુદન કરતી સાંચરી, અબળા તે બાળે વેશ;
આક્રંદ કરે અવનિ ઢળે, ને કાઢે સમૂળા કેશ.
ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય મુખથી કરે, આવી અભિમન્યુ પાસ;
મૃતક શબ પડિયું દેખીને, મૂકે મુખ નિશ્વાસ.
નગર સમીપે અર્જુન આવ્યા, શબ્દ સુણ્યો તતકાળ;
વાત સુણી અભિમન્યુ ઢળિયો, ઊઠી અર્જુનને ઝાળ.
ઉતાવળો ધસીને આવ્યો જ્યાં, હતો પોતાનો તન;
અર્જુન દુઃખ પામ્યો ઘણું, જોઈને કરે રુદન.

મૂર્છા શું અવનિ ઢળ્યો, નહિ શુદ્ધ શરીર લગાર;
હાથે શું હઈયું હણે, ને રુદન કરે અપાર.
પુત્ર પુત્ર મુખથી કરે ને, અવની પછાડે અંગ;
આળોટે અવની વિષે ને, થયો છે ગતિભંગ.
રુદિયા સાથે ચાંપીને, આક્રંદ કરે અપાર;
શા માટે નથી બોલતો મુજ પ્રાણ તણા આધાર?
કાળ ચઢ્યો અર્જુનને, રહ્યો પણ[1] કરે સૌ માંય;
આજ હણું એ દુષ્ટને હું, સંધ્યા પે'લો ત્યાંય.
નહીંતર મારી દેહ પ્રજાળું, અગ્નિમાં હેવાય;
ઊગતે દીન સંધ્યા સુધી, જો દુષ્ટને નવ મરાય.
જયદ્રથને મારું નહિ તો, નવ બાંધું હથિયાર;
અર્જુનને ત્યાં એમ કહીને, પણ કર્યું તે વાર.

(ચોપાઈ)

દીઠો દિવસ ઘટિકા ચાર, અર્જુને બાંધ્યાં હથિયાર;
વિકાર્યો જયદ્રથ રણમાંય, ફરી યુદ્ધ મંડાણું ત્યાંય.
અર્જુને મન આણી રીસ, મેલ્યું બાણ જઈ છેદ્યું શીશ;
દુંદુભિ નાદ હવો પાવન, હરખ્યા યુધિષ્ઠિર રાજન.
સુભદ્રાયે કીધું સ્નાન, પ્રતિજ્ઞા પાળી ભગવાન.

(ઢાળ)

વૈશંપાયન એણી પેર બોલ્યા, સુણ જન્મેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને સંભળાવ્યો, ભારતનો મહિમાય.
આદ્ય કવિ મોટા ઋષિઓ, હું તેને નમું કર જોડ;
અક્ષર કે પદબંધ નવ લહું, કોઈ ન દેશો ખોડ.
ઉદીચ્ય બ્રાહ્મણ સહસ્રજ્ઞાતિ, અમદાવાદ નિવાસ;
સુખરામ સુત લજ્જારામ, કહાવે હરિનો દાસ.

---

૧ પ્રતિજ્ઞા.

શામળ ભટ

[અમદાવાદ પાસે વેગણપુર, જેને હાલ ગોમતીપુર કહે છે ત્યાંના શામળભટ વતની. તેઓ જ્ઞાતિએ શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ હતા. સંવત ૧૭૮૧, સને ૧૭૨૫માં તેઓ થઈ ગયા તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથો : સિંહાસનબત્રીશી, શિવપુરાણ, સુડાબહોતેરી, [illegible], રેવાખંડ, વૈતાલપચીસી, નંદબત્રીસી વગેરે છે]

અભાગિયા વિષે

આપે કો સીધું અકર્મીને, પડિયો કાયો નીકળે;
શામળ કહે સૌ કો સમજજો, ખોટ અકર્મીને ખરે.

ધનવાદી અને વિદ્યાવાદીનો સંવાદ

પ્રથમ ધનવાદી બોલ્યો:

(છપ્પા)

જરને વશ છે જગત, રાય પણ જરથી રીઝે,
જુવતી જર વશ હોય, લાભ પણ જરથી લીજે,
જર સજ્જન સનમાન, જરે જશવંત કહાવે,
જરથી પામે જોખ, સતી શુભ કુળની આવે,
જરનું જ જગતમાં જોર છે, હરિજન જરે નમે સહુ;
શામળ કહે છે જર જોરથી, બાપો એમ કહે બહુ.

જર માતા ને તાત, જાત તે જરથી જાણો,
ડહાપણ પણ છે દામ, દામ રાજાને રાણો,
સગાં સહોદર સર્વ, દ્રવ્ય વણ જે વેપારી,
રંગ ને રૂપ અનૂપ, દ્રવ્ય તે ધીરજ ધારી.
સૌ જગત વશ્યું છે જરથકી, ગરથમાંહી ગુણ બહુ ગણું;
શામળ કહે સ્વર્ગે સંચરે, જોર હોય જો જર તણું.

વિપ્ર ભણે છે વેદ, જઈ જરને તે જાચે,
સાધક ને વળી સિદ્ધ, રુદે જરથી તે રાચે,
શૂરા બાંધે શસ્ત્ર જર થકી, તે કર જોડે,
અનમી ને અહંકારી, હાથ જર આગળ ઓડે,
ગામી, નામી ને મહિપતિ, જરને વશ વરતી રહે;
શામળ કહે છે સંસાર સૌ, દમડાને ડાહ્યો કહે.

જરથી પામે જોખ, જરે ઇંદ્રાસન આણે,
જરથી જગ જિતાય, જર થકી મોટમ માણે,
જરથી લાખ કરોડ, હોડ હઠીલા હારે,
જરથી રાજ્ય થપાય, જરે ઝઝાને મારે,
એમ જગત વશ્ય છે જરતણે, ચિતવે તેવા ગુણ ગણે;
જગદીશ ઈશ વશ જરતણે, શામળ ભટ સાચું ભણે.
ઘણો જેહ ઘર ગરથ, રૂપ તેને ઘેર રહે છે,
ઘણો જેહ ઘર ગરથ, કુલીન પણ તેને કહે છે,
ઘણો જેહ ઘર ગરથ, રહે વશ તેને રાજા,
ઘણો જેહ ઘર ગરથ, સુજશ બોલે જન ઝાઝા,
જર તો છે જીવનથી અધિક, બુદ્ધિ નિધાન પ્રાક્રમ બહુ;
શામળ સેવક શ્રીમંતના, શત પ્રકાર શોભિત સહુ.
જર વિના જે જોખ, શોખ તે તો નહિ સાચો,
જર વિના તનમાં પ્રાણ, કહુ કરતુ તે કાચો,
જર વિના જે રૂપ, દેહ કુરૂપી કૂડો,
જર વિણ મંદિર માલ, ભર્મ રાખે તે ભૂંડો,
જર વિણ ડહાપણુ છે જેટલું, તે ઘેલાપણુ જાણવું;
શામળ કહે સઘળી ચીજ તે, જગમાં જર પરમાણવું.
જરથી શોભે સર્વ, વેદના જરથી વામે,
જરથી જીને ન્યાય, જરે મનવાંછિત પામે,
જરથી સગપણ સાથ, કરે જરથી સૌ કાજે,
જર ઓકાવે હાથ, જર થકી સરવે લાજે,
જર તરણાનો મેરુ કરે, રાજ્ય અપાવે રંકને;
કવિ શામળ કહે છે જર થકી, પામર લૂંટે લંકને.
ગાંઠે જેને ગરથ, ભલી તે વિદ્યા ભણિયો,
ગાંઠે જેને ગરથ, રહે નહિ કોઈનો રણિયો,

ગાંઠે જેને ગરથ, તે જ પંડિત છે પૂરો,
ગાંઠે જેને ગરથ, તે જ છે સામદ શૂરો,
વળી ગાંઠે જેને ગરથ છે, પરાક્રમી પરમાણવો;
શામળ કહે છે સંસારમાં જર વિણ મૂરખ જાણવો.
જર છે સૌનો જીવ, જરે લે મહાસુખ માણી,
કરે પરાણે પ્રીત, રંક, રાજાને રાણી,
જર વશ બધું જગત, જરે જુવતી વશ થાય,
જર આગળ કર જોડી, રહે મોટા ઋષિરાય,
જર જંગલમાં મંગળ કરે, જુગતી સરવે જોગવે;
શામળ કહે ધનથી ધનપતિ, ભારે સુખ તે ભોગવે.
ડહાપણ દમડામાંહી, રહે દમડામા યારી,
દમડામાહી રૂપ, ભેદ દમડામાં ભારી,
જો દમડામાં જોર, રહે વશ થઈને રાજા,
દમડે ઊંચ અધિકાર, ગુણ દમડામાં ઝાઝા.
દમડો છે મોઘો દેવને, વણ દમડે સૌ વામણાં;
શામળ કહે છે દમડા તણા, ભાત ભાત લેઉ ભામણાં.
જર દેખી જશવંત, ગુણને જ્ઞાન ગમાવે,
ધન દેખી ધનવંત, નીચને શીશ નમાવે,
સોનું દેખી શ્રીમંત, કપટનું કામ કરે છે,
ગરથ દેખી ગુણવંત, હેતથી હાથ ધરે છે.
રાજાની કે શું રાંકની, નિર્મળ કુલની નારીઓ;
શામળ કહે છે સત્ય જાણવો, જર દેખી કરે જારીઓ.
શૂર કપાવે શીશ, ચતુર ચાકરી ચહાયે,
નાચે છે નૃત્યવંત, ગીત ગુણીજન થઈ ગાયે,
વિદ્યાવંત વિદેશ, જાચવા કારણ જાએ,
મજૂર વહે શિરભાર, કષ્ટ કાસદ સહેકાયે,

જે જે ઉપાય અન્યાય જે, બુદ્ધિ બગાડે વારણે;
શામળ કહે શાણા સમજજો, દ્રવ્ય કમાવા કારણે.
જર પાખી જગમાંહી, મોજ એકે શી માણે,
જર પાખી જગમાંહી, આપ અક્કલ શી આણે,
જર પાખી જગમાંહી, સ્વાદ એકે નહિ સૂજે,
જર પાખી જગમાંહી, બડાઈ કશી ન બૂઝે,
જર પાખી તો જખ મારતા, ફેરે બીજું બૂઝે બહુ;
શામળ કહે છે જર જોરથી, શુભ વાતો સૂઝે સહુ.
દમડા પાખી દરિદ્ર કુલિન તે કિંકર કહાવે,
રિદ્ધ વિના તે રંક, પ્રતિષ્ઠા માન ગુમાવે,
વિદ્યા અને વિવેક, દામ આગળ સૌ ડૂલ્યા,
જે જે કરવા જાય, ભરમથી સરવે ભૂલ્યા,
જે શૂર પૂર શાણા ઘણા, વપુ વરણાગી વાંકડા;
શામળ કહે સંસારમાં, રિદ્ધિ વિનાના રાંકડા.
જેને જરનું જોર, જુલમ ઝાઝો કરી ઝૂઝે,
જેને જરનું જોર, બીજાને તે નવ બૂઝે,
જેને જરનું જોર, અહંપદ અતિશે આણે,
જેને જરનું જોર, જગત ઉજડ તે જાણે,
વળી જેને જરનું જોર છે, છાકયો રહે અમલે અતી;
શામળ કહે છે સદ્‌બુદ્ધિ વણુ, રૂડું ન થાય તેથી રતી.
બે હાથીનું જોર, બાહુ બે માંહી બિરાજે,
વાઘ સિંહની પેર, ગરથ ગાંઠે તે ગાજે,
ભૂખ તડકો કે ટાઢ, નહીં જર પાસે જાય,
વ્યંતર ભૂત કે પ્રેત, કદી ચેટક ન ચહાય,
મન મદિરા શેર સવાવણી, કેફ સદા આવી વસે
શામળ કહે દુખિયો દુઃખ કહે, જરવાળો હેઠે હસે

નિર્ધન બોલે સત્ય, કહે જરવાળો જૂઠી,
નિર્ધન ગાણું ગાય, જાય જરવાળો ઉઠી,
હાહા કરે સૌ લોક, વદે જરવાળો જૂઠું,
રિદ્ધિ ઉપર સહુ રાચ્છ, રિદ્ધિ પાખી સહુ રૂઠું,
ચૌદે વિદ્યાની ચાતુરી, ગરથ સાથ વાસો રહે;
વળી કર્મ ધર્મ ને શર્મ સહુ, કવિ શામળ જરને કહે.

(દોહરા)

દશધા દરિદ્ર ઘર વિષે, દરિદ્ર ઘર ઘરસૂત્ર;
અર્થ સરે કયમ ગર્થ વીણ, પરણ્યે ક્યાંથી પુત્ર?
શું કરે વિદ્યા બાપડી, શું કરે રૂડું રૂપ?
લક્ષણ સૌ લક્ષ્મી વિના, પડે કારમે કૂપ.
શું કરે બિચારું શાણપણ, કરે શું વારું વર્ણ?
ધન વિના ધાતો ફરે, તુચ્છ છેક જ્યમ તર્ણ.
જેવું સુખ શમણા તણું, નહિ મૂળ નહિ ડાળ;
મનોરથો નિરધન તણા, સરવ આળ પંપાળ.
દરિદ્ર સરખું દુઃખ નહિ, શ્રીમંત સમું નહિ સુખ;
લક્ષ્મીવત્ લીલા નહિ, ભાગે ભારે ભૂખ.
લાયક સૌ લક્ષ્મી વડે, લક્ષ્મી પાખી લીન;
જર વીણ જશ જીતે નહિ, દેહ દામણા દિન.
લક્ષણ બત્રીસ લક્ષ્મી વિના, શબવત્ સર્વ શૂન્ય;
બોતેર કળા બેસી રહે, નિર્ણય કરતાં ન્યુન.
દરિદ્રી હોય ડાહ્યો ઘણો, ગાતાં આવડે ગાન;
એ ગુણ કોઈને નવ ગમે, કહે શીદ ફોડે કાન?
મેલો મલિન હીંડે ઘણો, દઢ ગાંઠે હોય દ્રવ્ય;
વિશ્વ વખાણે તેહને, સારો કહે જન સર્વ.

કોશરિયો અને કુલક્ષણો, કાયર કપટી કૂડ;
જર હોય જશ દે સૌ, પરાક્રમી એ પ્રૌઢ.
વેદ પાત્ર વિદ્યા નિધિ, સકળ શોભાવે સાથ;
લક્ષ્મીવંત આગળ જઈ, હેતે જોડે હાથ.
જોરાળા જમદૂતથી, ધારાળા મહાધીર;
જર કારણ જશ ગાય છે, સોંપે શિર શરીર.
કવિતા હોય સવિતા સમો, નૌતમ નામ ગણાય;
લોભે લક્ષપતિ કને, જર જાચણ તે જાય.
નગરતણો હોય નરપતિ, અનમી કરે સહુ અર્જ;
ક્રોડપતિને કરગરે, કાઢવા માગે કર્જ.
કલાવંત કળા કરે, ગુણ રુડા સહુ ગાય;
રાગ સંભળાવી રીઝવે, જરપતિ પાસે જાય.
વાંકા ને વરણાગિયા, ફોગટ મારે ફૂલ્ય;
મૂકે પુત્ર મોસાળમાં, ધન વિણ ડહાપણ ધૂળ.

હવે વિદ્યાવાદી બોલ્યો:

(છપ્પા)

સદ્‌વિદ્યા જ સુવર્ણ, શરણ સદ્‌વિદ્યા સત્યે,
સદ્‌વિદ્યાથી સ્વર્ગ, વીખ ઉતારણ વિત્તે,
સદ્‌વિદ્યાથી સિદ્ધિ, ફળે વચનો વર વાણી,
સદ્‌વિદ્યાથી સિદ્ધિ, જગતમાં સઘળે જાણી,
સદ્‌વિદ્યાને વશ સર્વ છે, સદ્‌વિદ્યા ત્યાં શી મણા?
શામળ કહે સદ્‌વિદ્યા વિના, ભટકે ગુણહીણા ઘણા.
લક્ષપતિ તો લાખ, દીઠા નિર્માલ્ય પ્રમાણે,
જાય રાયનું રાજ્ય, રૂપ પણ રહે ન ટાણે,
કુળ પણ હોય કલંકી, જોર જોતામાં જાયે,
જોબન પણ વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાયે,

નહિ રાજ, ચોર કે અગ્નિભય, માગ મુકાવે બહુ થકી;
મોટા પુરુષો મન માનજો, સદ્દવિદ્યા શુભ સહુ થકી.
મુકાવે વિદ્યા માગ, પૂર્ણ જશ વિદ્યા પામે,
વિદ્યા શોભે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે,
વિદ્યામાંહી વિવેક, વિમળ વિદ્યાથી વાણી,
વિદ્યાને વશ વિશ્વ, જગતમાં મોહની જાણી,
સદ્દવિદ્યા રત્ન વિશાળ છે, વિદ્યાથી વડું નહિ કશું;
સદ્દવિદ્યા આગળ ધન કશું, વિદ્યાહીન જન તે પશુ.
પંડિત આગળ મૂઢ, હંસ આગળ જ્યમ બગ્ગા,[1]
પંડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કગ્ગા,[2]
પંડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રાંકા,
પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ જ્યમ ટાંકા,
છે પંડિતમાં પ્રાક્રમ[3] ઘણાં, પંડિત સઉ શિરમોર છે;
શામળ કહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે.
મૂરખને વાહન, પંડિત અણવાણો ચાલે,
મૂરખને મોતીહાર, પંડિત ફૂલમાળા ઘાલે,
મૂરખને બહુમાન, પંડિત કદી ગરીબ કહાવે,
મૂરખને અલબત્ત મોજ, પંડિત ખડધાન્ય જ ખાવે,
પણ મૂરખ કાચ કથિર છે, દીસંતા તો દિલ હરે;
પણ પંડિત રત્ન અમૂલ્ય છે, શામળ જો પરીક્ષા કરે.
મૂરખને નહિ માન, મૂર્ખ ઝાઝામાં ઝૂરે,
દે ન મૂર્ખને દાન, મૂર્ખમાં અકલ અધૂરે,
મૂરખ હલકો હોય, બહુ ગુણવંતો બોલે,
મૂર્ખ નહિ લેખા માંહી, નહિ પંડિતને તોલે,

૧ બગ્ગા–બગલા. ૨ કગ્ગા–કાગડા. ૩ પરાક્રમ.

જે હંસ મધ્ય બગલાં પડ્યાં, કારણ શું જાણે કશું;
કવિ શામળ કહે સાચું કહું, વિદ્યા વણ તે નર પશુ.
પંડિત જાય વિદેશ, તોય જશથી જાણીતો,
પંડિત પ્રાક્રમ પૂર, મહીપતિનો માનીતો,
પંડિતને પરણામ, કરે જન સૌ કર જોડે,
પંડિતને સનમાન, માન અનમીનાં મોડે,
જે અગમ નિગમ છે ગુણ ઘણા, લક્ષકોટિધા તે લહે;
છે વિદ્યા મોટી વિશ્વમાં, શામળ ભટ સાચું કહે.

વચન પાળવા વિષે

(છપ્પા)

બહુ કરે જે બાપ, વચન બદલીને બોલે,
બહુ કરે જે બાપ, ખોટું મુખ વાયક બોલે,
બહુ કરે જે બાપ, આપને ખૂબ વખાણે,
બહુ કરે જે બાપ, આપ આપ્યુ ઘર આણે,
કરથી જીભા ભલી કપાવવી, મોત ભલુ મહા મૂલ્યનું;
શામળ કહે ભૂડું સર્વથી, વચન જાય તૃણ તૂલ્યનું.
વચન ન પાળ્યું જેણ, તે જ સુકૃત મત હાર્યો,
વચન ન પાળ્યું જેણ, કમોતે તેને માર્યો,
વચન ન પાળ્યુ જેણ, તે નર દૈવે દંડ્યો,
વચન ન પાળ્યુ જેણ, તેહ શિર અગ્નિ મંડ્યો,
જો વચન વ્યર્થ જેનું થયુ, તો દૈવત તેનું ગયુ;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, વચન ગયું તો શું રહ્યું?
પાળે વાયક શૂર, જેહ રણમાં બહુ ઝૂઝે,
પાળે વાયક સિદ્ધ, જેહને આગમ સૂઝે,
પાળે વાયક ભક્ત, કરે ઈશ્વર વશ આપે,
પાળે દાતા વચન, વૃષ્ટિ જેને પરતાપે,

પાળે જે વાયક પ્રેમથી, વેદે વિવિધ વખાણિયો;
શામળ વાયક સંભાળનાં, જશે જગતમાં જાણિયો.
વચન પાળે તે રાય, બાકી તો રાંડીરાંડો,
વચન પાળે તે શાહ, બાકી ગુણહીણો ગાંડો,
વચન પાળે તે વિપ્ર, ધર્મ શુભ ધાર્યો તેણે,
વચન પાળ્યું તે વીર, જગત જશ લીધો જેણે,
પાળે સદ્‌વાયક પ્રેમદા, પાંચે પૂરણ પક્ષણી;
શામળ કહે વચન ન સાચવે, લલના એજ કુલક્ષણી.

પેટ ભરવા વિષે

(૭૫૫)

પેટ કરાવે વેઠ, પેટ વાજાં વજડાવે,
પેટ ઉપાડે ભાર, પેટ ગુણ સૌના ગાવે,
પેટ ભમે પરદેશ, પેટથી પાપ કરે છે,
પેટ કરે છે જાર, પેટ તો સત્ય હરે છે,
વળી સંચ પ્રપંચ અધિક કરે, પેટ કાજ નરકે પડે;
શામળ કહે સાચું માનજો, પેટ પાપ નરને નડે.
વિપ્ર પેટને કાજ શાસ્ત્ર વાંચે ને શીખે,
વિચરી વળી વિદેશ, ભણેલા થઈને ભીખે,
વણિક પેટને કાજ, ચાહીને વહાણ ચડે છે,
મજૂર ઉપાડે ભાર, ઘણા જન ઘાટ ઘડે છે,
વળી કરે છે કાસદ કાસદું, શિર કપાવી તસ્કર મરે;
કહે શામળ પેટને કારણે, કુલાચાર સૌ કો કરે.
પેટ ચડાવે વાંશ, પેટથી નરતક નાચે,
પેટ કાજ ગુણ ગાય, ઊંચ નીચાને નાચે,
પેટ કરે છળ કપટ, પેટ રણમાં રખડાવે,
પેટ કરે વિખવાદ, પેટ તો શીશ કટાવે,

ચોરી ચાડી ને ચાકરી, અધર્મ સૌ આખેટના;
શામળ કહે સાચું માનજો, પ્રપંચ પાપી પેટના.
કિયા ધડકણ ને ધીર, કિયા ગુણહીન ને જ્ઞાતા,
કિયા કૃપણ ને કર્ણ, કિયા દંભીને દાતા,
કિયા રંકને રાય, કિયા અકરમી ઇંદ્ર,
કિયા પાપી પુણ્યવંત, કિયા ચખહીણ ને ચંદ્ર,
વળી અણપંડિત પંડિત કિયા, બેસી પારકે બારણે;
શામળ કહે માન ગમાવિયાં, કૂડા પેટને કારણે.
કિયા દરિદ્રી વિદ્વાન, કિયા કુરૂપ રૂપાળા,
કિયા જુધિષ્ઠિર જોર, કિયા ભિક્ષુક ભૂપાળા,
કિયા બુદ્ધિ બળવંત, કિયા ગદ્ધા ને ઘોડા,
કિયા કપૂત સપૂત, રામલક્ષ્મણના જોડા,
નરનાર જાર ને સતી કિયાં, જાઉં જેને વારણે;
શામળ કહે માન ગમાવિયાં, કૂડા પેટને કારણે.
કિયા નીચ ને ઊંચ, કિયા રોગી ને સાજા,
કિયા અબળ ને સબળ, કિયા દુર્બળ ને તાજા,
કિયા અજાણ ને જાણ, કિયા પથ્થર ને હીરા,
કિયા અજા ગજરાજ, કિયા વેરી ને વીરા,
જૂઠા બોલા સાચા કિયા, નીચ બુદ્ધિ કરે નેટને;
શામળ કહે માન ગમાવિયાં, પ્રપંચ પાપી પેટને.
કઈ લછ અને અલછ, કઈ રંજિત ને રંગા,
કઈ રૂપહીણ રત્ન, કઈ ગંદી ને ગંગા,
કઈ મૃગનેણી નાર, કઈ વળી આંખે કાણી,
કઈ દાસી દેખીએ; રીઝવાળી કઈ રાણી,
જે લપોડશંખ લેખા વિના, દક્ષણાવંત વળી કહ્યા;
શામળ કહે કવિ કોવિદ પણ, પેટતણે વશ સૌ રહ્યા,

પેટ કરાવે પાપ, પેટ પરદેશ કાઢે,
પેટ કરે પ્રપંચ, ચલાવે મારગ આડે,
પેટ કરે પાખંડ, પેટ વણુ વાંકે દંડે,
પેટે સંકટ થાય, પેટ મહેનતમાં મંડે,
સતી નારીને ગુણુકા કરે, શા અવગુણુ કહુ શેઠના;
શામળ કહે છે સૌ જાણજો, પ્રપંચ પાપી પેટના.

કુસંગતિ વિષે

(છપ્પા)

કરે નીચનો સંગ, નીચની બુદ્ધિ આવે,
કરે નીચનો સંગ, સકળ સદ્‌ગુણો ગુમાવે,
કરે નીચનો સંગ, નીચની ભાષા ભાખે,
કરે નીચનો સગ, નીચની રીતિ રાખે,
વળી નીચ કામ નીચાં કરે, નીચ કહેવાયે ઊંચ જન;
શામળ કહે સંગત નીચની, કોય ન કરશો કોઈ દન.
પંડિત પડિત પ્રીત, મૂરખને મૂરખ વહાલા,
રૂડો રૂડી રીત, ચતુર ચતુરાઈ ત્યાં ચાલ્યા,
સુમને વહાલો સૂમ, વહાલ દાતાને દાતા,
જારને વહાલો જાર, ગુણીજનને ગુણ જ્ઞાતા,
શૂરાને વહાલા શૂર નર, કાયરને કાયર ગમે;
જશવંત ગમે જશવંતને, શામળ કહે સદા સમે.
મળે ઊંચને ઊંચ, મળે ભંગીને ભંગી,
મળે નીચને નીચ, મળે રાગીને રંગી,
મળે ભગતને ભગત, મળે પાપીને પાપી,
મળે જ્ઞાનીને જ્ઞાની, મળે જાપકને જાપી,
વળી વ્યસનીને વ્યસની મળે, મળતે મળતા ગુણ મળે;
જયમ લવણુ મળે છે તક્રમાં, શામળ પય સાકર મળે.

મોત વિષે

(છપ્પા)

કોઈ કહે આવ્યો તાવ, કોઈ કહે થયું કોગળિયું,
કોઈ કહે કરડ્યો નાગ, કોઈ કહે વાસી વળિયું,
કોઈ કહે વાધ્યો રોગ, કોઈ કહે શસ્ત્ર જ વાગ્યું,
કોઈ કહે મારી મૂઠ, કોઈ કહે પાપ જ લાગ્યું,
ઈશ્વર માથે લેતો નથી, જગતમાંહી મહિમા જુઓ;
શામળ કહે છે સૌ સાંભળો, મોત આવ્યું તેથી મૂઓ.
પેસે અરણ્વ નીર, તીર ગંગાને બેસે,
ચડે જો પર્વત મેર, કદી પાતાળે પેસે,
પર્વતમાંહી પ્રવેશ, કરે આપે એકાંતે,
ઓસડ અમૃતાહાર, ભમે ભૂલા બહુ ભ્રાંતે,
કિંકર રાખે કંઈ કોટિધા, સંચ પ્રપંચ ઘણા કરે;
શામળ કહે છે સૌ સાંભળો, મોત આવ્યે નિશ્ચે મરે.
માત, તાત ને મિત્ર, પુત્ર પરિવાર જ પોઢા,
અલખત અપરંપાર, ઘણા હસ્તી ને ઘોડા,
સેવક સાથે શૂર, પરિપૂરણ પરતાપે,
બળવંતા બહુ બાહુ, છત્રછાંયે છત છાપે,
અધિકાર અસુત લખ ઇંદ્રનો, કોડવાર શું કહું કથી;
પણ મોત થકી મુકાવવા, શામળ કોઈ સમરથ નથી.
નાઠે ન મૂકે ભૂખ, દુઃખ નાઠે નવ જાય,
નાઠે ન મૂકે ભોગ, રોગ નાઠે પણ થાય,
નાઠે ન મૂકે તાવ, પાપ નાઠે નવ છૂટે,
નાઠે ન રહે લાછ, ચોર કે હાકમ લૂંટે,
કદી નાઠે મોત મૂકે નહિ, પ્રસંગ્યો ત્યાંથી પાસ
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, નાસ સર્વનો નાશ.

જે જાયું તે જાય, જે ફૂલ્યું તે ખરશે,
ભર્યું તે ઠલવાય, ચડયું તે તો ઊતરશે,
લીલું તે સુકાય, નવું તે જૂનું થાશે,
આયુદા વશ સર્વ, કાળ સૌ કોને ખાશે,
જો કિન્નર યક્ષ ને રાક્ષસો, દેવ ગાંધર્વ ને દાનવી;
મઘવાદિક પણ મોતે મરે, કોણ માત્રમાં માનવી.
ગયા ઇંદ્ર કંઈ કોડ, ગયા બ્રહ્મા કંઈ ભૂલ્યા,
ગયા કરોડો કામ, મહાશૂરા પણ ડૂલ્યા,
ગયા દેવ દિગ્પાળ, ગયા માંધાતા મહિપત,
ગયા દિલીપ હરિશ્ચંદ્ર, ગયા છકેલ છત્રપત,
વળી ગયા જનક ને જાદવો, જે વળી લાવ્યા જાહ્નવી;
સ્થિર સ્થાવર કોઈ રહ્યા નહીં, કોણ માત્રમાં માનવી?
મારું મારું કહે મૂઢ, કાચગી કાયા માયા,
અજ્ઞાને આરૂઢ, અંધ થઈ ધંધે ધાયા,
આ મારું ઘરસૂત્ર, પુત્ર મારો પવણાવું,
ઘડપણ પાળે મને, આજ ભલી ભાત ભણાવું,
પણ દીપક વશ છે વાયુને, કાચો કૂપો કાચનો;
શામળ કહે મૂઢ મમતા કરે, એવા શરીર અસાચનો.
કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ દિવસે કોઈ રાતે,
કોઈ જોબન કોઈ વૃદ્ધ, બાળ જન જુવતી જાતે,
કોઈ તાવે તરફડી, આપઘાતે કોઈ મરતાં,
કોઈ ભોગ કોઈ રોગ, કોઈ તો સરપ કરડતાં,
કોઈ વાશી વિકાર કે હડકાયા, કોઈ મમતે લડીને મૂઓ;
પણ કાળ ન મૂકે કોઈને, શામળ કહે સમજો જુઓ.

રાખે લખ રખવાળ, લોહ પિંજરમાં પેસે,
અરણુવ વીરા આસન, વાળીને જો કોઈ બેસે,
વજ્ર ગુફા ગંભીર, માંહી કોરાવી માણે,
ઈંદ્રજાળ વિદ્યાય, જુગતથી જો વળી જાણે,
સંભાળી સાચવી સાંચરે, કોટિ જતન કોડે કરે;
જાળવતાં પણ જીવે નહિ, મોત વખત નિશ્ચે મરે.
ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા મનુ જેવા મહીપત,
ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા વહી અગણિત અહિપત,
ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા અધિકારી ઇંદ્રે,
ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા કંઈ સૂરજ ચંદ્રે,
વળી ગયા રામ ને રાવણુ, ગયા દેવ ને દાનવી;
સતવાદી સલક્ષણુ ગયા, કોણુ માત્રમાં માનવી?
કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ માસે ખટ માસે,
કોઈ વર્ષે દશ બાર, કોઈ પચીસ પચાસે,
કોઈ સાઠ સીતેર, કોઈ પોણોસો એંસી,
જે જાયું તે જાય, નથી રહેવાનું બેસી,
જે નામ તેહનો નાશ છે, ધર્મ જ એવો ધારવો;
કવિ શામળ કહે મૂરખ કરે, ગંદી દેહનો ગારવો.[1]
ઘડી પલક કે પહોર, સાંજ, સવાર કે વહાણું,
એ દીપક ઓલાય, ન આવે સાથે નાણું,
રહે ઘરમાં કે ગામ, દેશ પરદેશે પડશે,
જળ પરપોટો જેમ, એક દિન નિશ્ચે નડશે,
રાખી કોઈની રહેશે નહિ, દિવસ નક્કી નહિ દેહનો;
શામળ કહે કાચો કુંભ છે, તો ભરોસો શો તેહનો?

૧ ગર્વ.

સ્ત્રીના ગુણુ વિષે

(છપ્પા)

રામા રત્નની ખાણુ, જાણુ એ રંભા રૂડી,
ધરે સોળ શણુગાર, હાર કંઠે કર ચૂડી,
શોભે જળ હલ ગેહ, દેહ કોમળ શુભ સાજી,
શોભા કેરું સદન, વદન હસી રાખે રાજી,
ભડ ભોજ કરણુ વિક્રમ અને હરિશ્ચંદ્રની હારના;
પંડિત ચતુર પુર પાટવી, નૃપતિ નેટ સુત નારનાં.
જે ઘરમાં ઘરનાર, દામ ઉધારે દેશે,
જે ઘરમાં ઘરનાર, પિંડ પિત્રીપણુ લેશે,
જે ઘરમાં ઘરનાર, તો જ મેણું શિર ટળશે,
જે ઘરમાં ઘરનાર, માન માણુસમાં મળશે,
ઘરનાર જેહને ઘર હસે, શોભિત સાહ સરસ જસોં;
ઘરનાર વિના નર નિર્મળો, શાહ તોય તસ્કર તસો.
નાર વિના નર રંક, શંક રાખે નહિ કોઈ,
નાર વિના નર ચોર, જોર જર બેસે ખોઈ,
નાર વિના નર નિર્બળ, સબળ રાખે નહિ સંગે,
નાર વિના નર દીન, હીન સુખ એકલ અંગે,
ચતુરા વિણુ તો ચાલે નહિ, જગમાંહી રહે જાહરે;
શામળ કહે છે શામા કશી, તજે જગત તો તાહરે.
બાલપણે થઈ માત, મટાડે પીડા મનની,
જોબનમાં દે રંગ, સંગ સુખ ટાઢક તનની,
સુખદુઃખમાં સમભાગ, રાગ રૂડે ગુણુ ગાતી,
ચતુરા ચિત હરનાર, સાર ઉરમાં મદમાતી,
વળી વૃદ્ધપણે સેવા કરે, દેખ્યાથી દિલ દુઃખ ટળે;
એ અંતકાળ અળગી નહિ, બહુ સ્નેહ સાથે બળે.

માસ અષાડો મેહ, તેહને વિશ્વ વખાણે,
પાછળ પડે દુકાળ, કોણ તે જુગતી જાણે,
મોતી મોઘે મૂલ્ય, વેહ પાડતાં તૂટે,
કરષણ હોય કતાર,[1] શલભ[2] ખાતાં તે ખૂટે,
પણ લાભ ગરભ ગોધો તનુજ, વહુ વછેરો જાણીએ;
વળી મેહ મોતી ને મેદની, નવ નીવડે વખાણીએ.

પશુ ચરે છે તરણ, રહે છે રણમાં રમતાં,
નર નારીની જોડ, ભાળીએ સાથે ભમતાં,
ઊડે પંખી આકાશ, જુઓ તેનું પણ જોડું,
કોણ ઊંચ કે નીચ, ગધાડું કે કાં ઘોડું,
સુર અસુર નાગ કિન્નર વિષે, દેવી, નાગણ, દાનવી;
મન ગરહ કર્યો છે મેરીએ, કોણ માત્રમાં માનવી?

નારી વિના નર રંક, દામણો દીસે દેહે,
નાર વિના નર રંક, દીસે ગુણહીણો ગેહે,
નાર વિના નર રંક, નહીં ધન ધીરે કોય,
નાર વિના નર રંક, હરિપૂજન નવ હોય,
નિર્બળ છે નર નારી વિના, ભોગ કશાને ભોગવે;
અવગુણ અદકા અસુતો ગણ્યા, જુવતી વણ નર જોગવે.

નારી નરનું અંગ, સુખ દેયણ કરસેવા,
ભળે પુણ્યમાં ભાગ, લાભ જશ લાખો લેવા,
શ્યામાથી સંતાન ધર્મ બુદ્ધિ તે ધારે,
પ્રગટે પુત્ર સપૂત, કુળ ઈકોતેર તારે,
કુળ શુદ્ધે મળે, જો કામની, સ્વામીને સુખદે સતી;
હું એમ વિચારું આમથી, પુણ્યવંત તેનો પતિ.

૧ હાર અથવા પંક્તિ. ૨ તીડ.

માનની મોટે મૂલ્ય, મહામાયા એ મોટી,
જીતવા ઇચ્છે જેહ, તેહની ખાંત જ ખોટી,
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ, ભેદ ભારત જે ભણીઆ,
ઊંચ, નીર ને અમીર, સર્વ યુવતીએ જણીઆ,
સ્ત્રી ખરા રત્નની ખાણ છે, મોટી પુરુષથી પ્રીછજો;
સૌ શાસ્ત્ર સાક્ષી શામળ કહે, અંતરમાં સૌ ઇચ્છજો.
નિર્મળ મનની નાર, સ્વામીને સ્વર્ગ પમાડે,
જુવતી જોબન માંહી, રીઝથી રંગ રમાડે,
ઢાંકે કુળ કલંક, સરસ ચલવે ઘરસૂત્ર,
વધે તેહથી વંશ, પ્રસવે પુત્ર સપુત્ર,
વળી હોય સતી શુભ સાધવી, પુણ્યવંતી તે પારખી;
છે નીચ કોઈક જ નારીઓ, સ્વભાવે નહિ સહુ સારખી.

જુવાનીના જોર વિષે

(છપ્પા)

જેને જુવાની જોર, પુણ્યની વાત ન પ્રીછે,
જેને જુવાની જોર, ઈશ અર્ચન નહિ ઇચ્છે,
જેને જુવાની જોર, પરસ્ત્રી ઉપર પ્રીતિ,
જેને જુવાની જોર, રૂડી નવ રાખે રીતિ,
છે જોર જુવાની જેહને, અંધ તે આડે આંક છે;
શામળ કહે ચૂક્યા ચતુર નર, વણ બુદ્ધિનો શો વાંક છે?
હસ્તી જોબન હોય, જ્યારે મદમાતો મહાલે,
અશ્વનું જોબન હોય, મસાલા ચરી જ્યાં ચાલે,
ભેંશનું જોબન હોય, ભલો જ્યારે ભાદરવો,
નરનું જોબન હોય, પુત્ર દોલત' તન નરવો,
રાજાનું જોબન રાજ્ય છે, પરિપૂરણ સમરથપણું;
કામનીનું જોબન કંથ છે, શામળ કહે શું કહું ઘણું?

કંઈ જોબનને જોર, જગતમાં બનીઆ જોગી,
અડસઠ તીરથ અટન, ભાવ ભરપૂરે ભોગી,
કંઈ જોબનને જોર, પ્રસિદ્ધિ પામ્યા પ્રાણી,
કંઈ જોબનને જોર, ભણ્યા વિદ્યા રસ વાણી,
જે સત્ય અસત્ય ભૂંડું ભલું, જોબનમાં સ્થિર થાય છે;
શામળ કહે જોબન જોરમાં, વેગે જન વહી જાય છે.
ધોળા થાશે કેશ, ડાહી કહેવાશે ડોસી,
વિપરીત થાશે વેશ, તનુ પાળીને પોષી,
થરથર ધ્રૂજશે થૂળ, નમી જાશે બે નેણાં,
પડે દેહમાં વેહ, વદાશે વિપરીત વેણાં,
વળી લીટ ચૂશે બહુ નાકથી, બેય કાન બહેરા થશે;
સેવો પ્રભુને શામળ કહે, જોબનજોર વહી જશે.
જયમ વાદળથી છાંહ, ચાર પળનો છે ચટકો,
મનમાં ચેતો મનુષ્ય, ખરો રાખીને ખટકો,
રાખ્યું તો નહિ રહે, રૂપ ને જોબન રૂડું,
વૃદ્ધ થઈ જશે વેષ, કલંક રહેશે કૂડું,
છે કોણ રંક કે રાણિયો, રૂપ વૃદ્ધ ને બાળનું;
શામળ કહે રાખ્યુ નવ રહે, સર્વ ચવેણું કાળનું.
હસ્તિ સિંહને પ્રીત, પ્રીત વાઘણુ ને હરણી,
ગરુડ સરપને પ્રીત, પ્રીત સમર ને તરણી,
ઉંદર બલાડી પ્રીત, પ્રીત મીની ને શ્વાન,
પ્રીત સરપ ને નોળ, પ્રીત લંપટ ને ધ્યાન,
વળી પ્રીત વિપ્રને વરતિયા, પ્રીત અસુર સુરલોકની;
શામળ કહે તેવી પ્રીત સહુ, સકળ સૃષ્ટિમાં સો
પ્રીત તેતરાં બાજ, પ્રીત કાગળ ને
પ્રીત સતી શુલિકાય, પ્રીત આટો

પ્રીત અગ્નિ ને નીર, પ્રીત સાચા જૂઠાની,
પ્રીત ચોર ને શાહ, પ્રીત દિઝવણુ રૂઠ્યાની,
એ પ્રીત વેર લાખો ગમે, કહે શામળ કહું શું કથી?
સૌ દુઃખમાં દુઃખ સંસારમાં, સોકય સમાન કશું નથી.

આંધાને દુઃખ આંખ, સારું નરતું નવ દેખે,
બહેરાને દુઃખ કાન, રાગ પૂરણ નવ પેખે,
રોગીને દુઃખ રોગ, ભોગ એકે નવ ભાવે,
ભિક્ષુકને દુઃખ એક, છેક ભિખારી કહાવે,
એવાં તે દુઃખ અનેક છે, પગાને દુઃખ પગતણું;
શામળ કહે સ્રીને સોકયનું, છે દાવાનળ દુઃખ ઘણું.

પતિના વિજોગ વિષે

(છપ્પા)

પિતાઘેર જે પુત્રી, હોય રિદ્ધિ પણ રાંડી,
બોલે પુંઠળ લોક, કહે જે કંથે છાંડી,
પિતાઘેર જે પુત્રી, કુટુંબ કહાવે ખોટી,
ભોજાઈ બોલે ભૂંડ, કહે આ કરમે ચોટી,
ધનહીન હોય ઘરનો ધણી, પિતા હોય પૃથ્વીપતિ;
પણ સ્રી તે શોભે સાસરે, શામળ કહે તે તો સતી.

નર પાખી જે નાર, છેક હળવી તે તરણું,
નર પાખી જે નાર, હોય રણમાં જયમ હરણું,
નર પાખી જે નાર, નીચું પીપળનું મૂળ,
નર પાખી જે નાર, આકડાનું એ તૂળ,
નર પાખી નારી એકલી, સૃષ્ટિ સૂની સર્વ છે,
તે માન ન પામે માનવી, ગળી જાય જશ ગર્વ છે.

ભોજરાજા વિષે

(છપ્પા)

જન્મ્યો જ્યારે ભોજ, પિતા તો મૃત્યુ પામ્યો,
કાકે મોટો કર્યો, વેદના સઘળી પામ્યો,
કાકાને સુત પાંચ, ગુણહીણ મૂર્ખ ગણાયા,
ભોજ પરાક્રમ પ્રૌઢ, સુજશ જગમાંહી જણાયા,
કાકે પરઠ્યો શિર કાપવા, વ્યાધે ત્યાં વનમાં કહ્યું;
તું સમર ભાઈ શ્રીરામને, જાણ ભોજને ત્યાં થયું.
લખ્યો પત્ર એક તત્ર, ગયા માંધાતા મહિપત,
ગયા રામ રાવણે, ગયો દુરજોધન ધનવંત,
ગયા પાંડવો પાંચ, ગયા સૂરનાયક ઈંદ્રે,
ગયા જ નળ નહુષ, ગયો હુંશી હરિશ્ચંદ્રે,
પૃથ્વી ઉપર કઈ પ્રગટિયા, પૃથ્વીમાં સૌકો શમ્યા;
કો સાથે પૃથ્વી નવ ગઈ, ગુણ કોઈના પણ નવ ગમ્યા.

ભોજની સભા વિષે

(છપ્પા)

સભાપંડિત શત સાત, વદે વ્યાકરણ સુવાણી,
જોશી આઠ હજાર, અગમની જુગતિ જાણી,
વૈદક વેદ હજાર, ભેદ ભારતના ભાળે,
અગ્નિહોત્રી અયુત, આવસત પ્રયુતજ પાળે,
નાટક ચેટક નિત્ય નવનવાં, ચારણ ભાટ કવિત ભણ્યા;
ભરપૂરણ ભોજસભા મળી, શામળ કહે છે નહીં મણા.
એકસંથે કાળિદાસ, બે સંથે માઘ પ્રમાણું,
ત્રણ સંથે નૃપ ભોજ, ચોસંથી સભા વખાણું,
નવું કવિત કે શ્લોક, નવી કો વાત બનાવે,
સવા લાખની સરસ, મોજ મન માની લાવે,

ભંડારથકી પાછો વળ્યો, તો તેને બમણું જડ્યું;
શામળ કહે તેથી ભોજનું, બમણુ ભોજ નામ જ પડ્યું.
દિવ્ય દેવાંશી દેહ, મેરુ જેવો મન ગરુવો,
કરણ સમો દાતાર, સાત સાગરવત સરુવો,
નિર્મળ શશિવત નામ, કામ હરિશ્ચંદ્ર જ સત્યે,
પૂરણ રવિ પ્રતાપ, આપ રાજા બલિ વ્રતે,
છે જોડ યુધિષ્ઠિર સારિખો; લાયક જન લક્ષમાં લહે;
તે ભોજ ભલો ભડ ભૂપતિ, કવિ શામળ કોડે કહે.

પિતાના હેત વિષે

(છપ્પા)

પુત્ર કરે જો પાપ, પિતા તે પુણ્ય જ જાણે,
પુત્ર કદી દે દુઃખ, પિતા તે સુખ પ્રમાણે,
પુત્ર કરે જો હાણ, પિતા તે લાભ જ લેખે,
પુત્ર વદે જો જૂઠ, પિતા દિલ સત્ય જ પેખે,
અવગુણ અસંખ્યધા પુત્રના, પિતાને મન તો લાડ છે;
શા ગુણ ઓશીકળ કીજિયે, પૂર્ણ પિતાનો પાડ છે.
પુત્ર તણો વિજોગ, તેથી દાવાનળ રૂડો,
પુત્ર તણો વિજોગ, તેથી શુભ જળમાં બૂડ્યો,
પુત્ર તણો વિજોગ, તેથી શુભ ડસવો સાપે,
પુત્ર તણો વિજોગ, તેથી શુભ તપવું તાપે,
મહાદુઃખ નહિ મરવા તણું, દુઃખ નહિ તનરોગનું;
પણ કોડ દુઃખ શામળ કહે, મોડું પુત્ર વિજોગનું.
પ્રીતિ ભલેરી તાત, મહા પ્રીતિ માતાની,
પ્રીતિ સગાં સમસ્ત, પ્રીત ભારે ભ્રાતાની,
પ્રીત ઘણી મોસાળ, પ્રીત પણ શ્વસુર જજાની,
પ્રીત ઘણી પ્રિય નારી, પ્રીત શુભ સ્નેહી સખાની,

છે પ્રીતિ અધિક પ્રકારની, કહે શામળ કોકે કથી;
પણ અધિક પ્રીત અંતરતણી, સપુતસમાન સરસ નથી.
જેણે ચડાવ્યાં આળ, બાળ રમતાં રોવરાવ્યાં,
સ્રીવધ, ગોવધ, બ્રહ્મ, ઇત્યાદિક પાપ કરાવ્યાં,
પ્રિય સાથ કરીને વેર, ઝેર દઈને જર હરિયાં,
કર્યો ગર્ભ કંઈ પાત, ઘાત, કુટુંબે કરિયાં,
પાડ્યા વિછોહ નર નારીને, ભંગ કર્યો ઘરસૂત્રનો;
પામે પોતે તે પાપથી, વિજોગ પ્યારા પુત્રનો.

મોટા લોક વિષે

(છપ્પા)

મોટા કેરું છિદ્ર, કાઢશે તે દંડાશે,
મોટા સાથે વેર, કરે તો સ્રી રંડાશે,
મોટા સાથે પ્રીત, પીડા કોઈક દિન કરશે,
મોટા સાથે મમત, કીધે વણ મોતે મરશે,
વળી મોટાને જે ગુણ કરે, તે આટાલૂણે જશે;
રંકની કીર્તિ રાજા કને, કરશે તે દુખિયો થશે.
મોટા પાસે ગેહ, કીજે તો ઘોડાં બાંધે,
સગપણ મોટા સાથ, કીજે તો કાળજું રાંધે,
મોટા આવે ઘેર, સવારથને તો તાકે,
મોટાથી વહેવાર, કરે તે આખર થાકે,
જે મોટા જન મૂરખમના, તે સાથે નવ બોલીએ;
શામળ કહે એવા આગળે, મન પડદો નવ રાખીએ.
મોટા સાથે વેર, કરે તે કારજ કૂડું,
મોટા સાથે વેર, કરે તો ભાગ્ય જ ભૂંડું,
મોટા સાથે વેર, થયું તો જીવ જ લેશે,
મોટા સાથે વેર, કરે તે કેદ રહેશે,

માનીએ વાત મોટા તણી, કદી નિંદા નવ કીજીએ;
શામળ કહે પ્રીતિ પૂર્ણ જો, પણ મોટાથી બીજીએ.
કરે ચોરી જે ચોર, એક દિન શીશ કટાવે,
કરે જારી જે જાર, માન મરજાદ મટાવે,
કરે ચાડી જે ચાડ, સુજશ જોતામાં જાય,
નિર્ધનનો વેપાર, કદી દેવાળું થાય,
જે મોટા સાથ મમત કરે, મોત વિના નિશ્ચે મરે;
નિરાશ રહ્યાથી પણ નક્કી, કેમ અરથ એકે સરે?

સહજ વેર વિષે

(છપ્પા)

વેર કૃપણુ દાતાર, દેખીને દિલમાં દાઝે,
વેર નતિક ને વિપ્ર, પરસ્પરના મત ભાજે,
વેર શ્વાન માંજાર, વેર તો ગરુડ અહિને,
વહુ સાસુને વેર, વેર ગજરાજ સહીને,
વળી વેર પાપી પુણ્યવંતને, વળી ઓરમાયા ભાઈને;
એ સહજ વેર શામળ કહે, બ્હેન અભાગણી બાઈને.
વેર ભર્મને કર્મ, વેર શોકયો જ્યાં સરખી,
પાટીદાર પટેલ, વેર ઇજારા સરખી,
વેર વર્ણ-૮ અવિવેક, વેર ભિક્ષા પર ભિક્ષા,
વેર મૂર્ખને મિત્ર, શાણપણથી દે શિક્ષા,
એવાં વળી વેર અનેક છે, નાઈ ઉપર નાઈ જશે;
વળી સદા વેર શામળ કહે, સદ્‌ગુણને દુર્ગુણ વિષે.
પિતા તણો હણનાર, એહ પણ વેર અનેરું,
હણે નારી કે પુત્ર, તેહ પણ વેર ઘણેરું,
કરે નિત્ય અપમાન, કલંક ચડાવી કોપે,
હરે ભૂમિ ઘરસૂત્ર, લાજ લોકોમાં લોપે,

પણ હાડવેર એથી અધિક, શામળ ભટ સાચું ભણે;
જે જુલમવેર તો જારનું, હત્યા કરતાં નવ ગણે.

દેશી રાજા વિષે

(છપ્પા)

રાજાનો વિશ્વાસ, કરે વણ મોતે મરશે,
રાજાનો વિશ્વાસ, કરે ધન ધીરજ હરશે,
રાજાનો વિશ્વાસ, કરે તો રામ જ રૂઠ્યો,
રાજાનો વિશ્વાસ, કરે તો કાળજ ખૂટ્યો,
રાજાને મિત્ર જ માનશે, કહું ડહાપણ તો શું કથી;
કવિ શામળ કહે છે કોઈને, મહિપતિ મિત્ર સુણ્યો નથી.
રૂઠ્યો વિપ્ર દે શાપ, રૂઠ્યો કિંકર કર જોડે,
રૂઠ્યો શત્રુ દે દાવ, માન મરજાદા મોડે,
રૂઠ્યો પડોશી પાપ, ખોટી ચુગલી જઈ ખાય,
નારી રૂઠે જો નીચ, મરે કે નીકળી જાય,
રાજા રૂઠ્યો રિદ્ધિ હરે, જર જશનું જોખમ કરે;
તે ધરમ શરમને નવ ગણે, દુઃખ દેતાં દિલ નવ ડરે.
કહે દિવસને રાત, રાતને દિવસ કહે છે,
હા હા કહે છે સર્વ, લક્ષ સહુ લાજે લે છે,
જળસ્થાને સ્થળ કહે, કહે સ્થળ સ્થાને નીર,
વીરને વેરી કહે, વેરીને કહે છે વીર,
ચપટીઓ વજાડે લાખ જણ, બળિયા બોલે બળ કરી;
કહે ખરું ખરું ખોટું નહીં, કોઈ ન ત્યાં પૂછે ફરી.
તેડું ભલું શત્રુનું, દામ કામે દંડાવે,
તેડું ભલું કો દુષ્ટ, દેશ છળ કરી છંડાવે,
તેડું ભલું યમરાજ, જીવ જલદી લઈ જાય,
તેડું ભલું લેણદાર, લેણું લઈ મારગ થાય,

શુભ તેડું તાવ તરિયા તણું, સિંહ સર્પ વિષપાનનું;
શામળ કહે ભૂંડું સર્વથી, દુઃખ તો તેડું દીવાનનું.
કોઈ સમે દે દ્રવ્ય, કોઈ વેળા મન મેલે,
કોઈ સમે કરે કોપ, કોઈ વેળા ખુશી ખેલે,
કોઈ સમે સરપાવ, કોઈ વેળા લે લૂંટી,
કોઈ સમે રહે રાજી, કોઈ વેળા રહે રૂઠી,
જુદા ઘડી ઘડીમાં ગુણ ઘણા, શામળ સત્ય કહે સહી;
બહુ દીઠા ને બહુ સાંભળ્યા, નૃપતિ મિત્ર કોના નહીં.

વાણિયા વિષે

(છપ્પા)

જીવદયા પ્રતિપાળ, આળ એકે નવ બોલે,
ન્યાવટ સાવટ નેક, ધર્મની ધારણ તોલે,
સદાવ્રતની શાખ, લાખ ઠેકાણે લહીએ,
પુણ્ય વાતમાં પૂર, નૂર કુળ સુદ્ધે કહીએ,
માને છે મોટા મહિપતિ, દેશવિદેશ કોઠી કરે;
શામળ કહે શા સુલતાન સમ, એમાં નવ અંતર ધરે.
અધર્મ કે અભિમાન, ગાન કે તાન ગણે નહિ,
નિંદા નીચ સ્વભાવ, ભૂંડું મુખ વેણ ભણે નહિ,
વણિકમાંહી ગુણ વીશ, રીસનો ન ચડે રંગે,
ચોરી, ચાડી, જૂઠ, અદંપદ ધરે ન અંગે,
કદીક ગાળો કોઈક દે ઘણી, પાછી વાળી ન જાણિયો;
વળી પૂંઠ ન બોલે પારકી, વ્યવહારી જે વાણિયો.
વીસ વસા નહિ વણિક, જીભે જે જૂઠું બોલે,
વીસ વસા નહિ વણિક, પેટનો પડદો ખોલે,
વીસ વસા નહિ વણિક, ઉતાવળિયો જે થાયે,
વીસ વસા નહિ વણિક, વનિતા શું વહેવાયે,

વળી વીશ વસા તે વણિક નહિ, ચડ્યા રાવળે જાણિયો;
જે સત્ય તજે શામળ કહે, વીસ વસા નહિ વાણિયો.
વાસ નહીં જ્યાં વણિક, નગર તે ઉજ્જડ કહેવું,
વાસ નહીં જ્યાં વણિક, રાતવાસો નહિ રહેવું,
વાસ નહીં જ્યાં વણિક, કશો વેપાર ન કરવો,
વાસ નહીં જ્યાં વણિક, તહાં ભંડાર ન ભરવો,
વિદ્યા વિવેક વૃદ્ધિ નહીં, વસે નહિ જ્યાં વાણિયો;
એ અધિક અઢાર વરણ વિષે શામળ જુગતે જાણિયો.
ભોગી ભૂપ સમાન, દયાળુ દાતા દાનો,
વણજ વજીરી વકીલ, મહીપતિનો મન માન્યો,
નાણાવટમાં નેક, કોઈ કંદોઈ કણિયો,
દોશી, દાસ દલાલ, ભલો ભંડારી ભણિયો,
ગુણસાગર દિલ ગરુઓ ઘણો, લેણ દેણ લાયક લહ્યો;
સુવિચારી વિવેકી વાણિયો, શામળભટ કવિએ કહ્યો.
દૃઢ હૈયાનો ધીર, નીરમાં નાણાં નાખે,
દિલનો ડાહ્યો દીઠ, તોતળી ભાષા ભાખે,
ઊપજે આગળ બુદ્ધિ, સમા પરમાણે સૂઝે,
કરે લાખનો વણજ, ઘણો નાણાં વિણ ઝૂઝે,
કોશર કોડી કેરી કરે, ખરચ કોડ જશ જાણિયો;
છે ચાર વરણમાં ચતુર નર, વિવેકી જોતાં વાણિયો.
સેવો નિરદય નીચ, સેવો વસવઈયા વાટુ,
સેવો કોઈ અકરમી, ખાતર પાડુ કે ખાટુ,
સેવો ભાંડ ભવાઈ, સેવજો જાચક જોગી,
સેવો વરણ અવરણ, સેવજો ભિક્ષા ભોગી,
સેવજો કાછિયા માછિયા, ઠગ, ગોલા કે ઠાણિયા;
શામળ કહે અર્થ સરે નહિ, વખાણી સેવ્યે વાણિયા.

સદ્‌ગુણ–દુર્ગુણ વિષે

(૭૫૫)

ઇંદ્રવારણાં હોય, કોય ખાંતે નવ ખાય,
આવળ કેરાં ફૂલ, તેથી સુગંધ ન પમાય,
આકળ કેરાં નીર, તૃષા તેથી નવ ભાંગે,
બગલા ઉજ્જવળ હોય, હંસને કામ ન લાગે.
દેખાય કરા મોતી સમા, આભ્રણ નવ ઓપે અશાં;
કવિ શામળ કહે સાંખી જુઓ, ગુણવીણ રૂપ કહો કશાં.

કામ ક્રોધ ને લોભ, મોહ માયા નવ મંડે,
અહંકાર અભિમાન, છક છળભેદ જ છંડે,
પરધન ને પરનાર, તજે પરનિંદા પ્રીતે,
સત્ય સાથ સંબંધ, રજોગુણ રાખે રીતે,
દે દાન માન સન્માન શુભ, પરમારથ પ્રીતે કરે;
જો ગૃહસ્થમાં ગુણ એટલા, તો ઇકોતેર ઉદ્ધરે.

છાનું ન રહે પુણ્ય, રહે નહિ છાની છત્યે,
છાનું ન રહે ખૂન, છાની ન રહે ગુણ ગત્યે,
વિદ્યા છાની ન રહે, રહે નહિ છાની પ્રીતિ,
છાનો ન રહે શૂર, રહે નહિ છાની રીતિ,
દાતા જુંઝાર જ્ઞાની ગુણી, વ્યસન વાદ વિદ્યા વિધિ;
વળી દાન, માન સન્માન શુભ, છાની ન રહે સિદ્ધિ રિદ્ધિ.

છાની ન રહે છેક, રીત ભૂંડી કે રૂડી,
ઘરમાં કરીએ ગુહ્ય, દેશમાં વાગે ડુંડી,
છાનો ન રહે પુરુષ, શૂર કાયર કે દાતા,
છાનું ન રહે છિદ્ર, ભ્રાત, ભગિની કે માતા,

વળી વિદ્યા છાની રહે નહિ, લીલા લહેર લક્ષ્મીતણી;
કદી છાનું પાપ રહે નહીં, ખોદી ઘાલ પૃથિવી ખણી.
રાજાને તે સાલ, ફટાયો ભાઈ ફૂટે,
એક પ્રજાને સાલ, ભૂપ વણુ વાંકે લૂટે,
વેપારીને સાલ, પટંતર પટકુળ નાખે,
પૂરું પુરુષને સાલ, ભામની ભૂંડું ભાખે,
શામાને શાલ્ય જ શોકયનું, મૂરખને વિદ્યાતણું;
જે નર નવ માને નારને, સ્ત્રીને સાલે તે ઘણું.
ભલે જ જાયો જંન, જેથી સુખ પ્રાણી પામ્યા,
ભલે જ જાયો જેમ, જેથી દુનિયા દુઃખ વામ્યા,
ભલે જ જાયો જંન, દાન દાતા કહેવાણો,
ભલે જ જાયો જંન, સદા સદ્દગુણી ગણાણો,
જનનીએ જનો ભલે જણ્યા, શૂર પુર દાતા ભગત;
શામળ તે ભલે જ જનમિયા, જેથી સુખ પામ્યું જગત.
ધન્ય તેહની માત, પુણ્ય ઉપર જે પ્રીતિ,
ધન્ય તેહની માત, જેહ ઘર રૂડી રીતિ,
ધન્ય તેહની માત, જેહ સદાવ્રત આપે,
ધન્ય તેહની માત, પરાયાં કષ્ટ જ કાપે,
ધન્ય ધન્ય તો માતા તેહની, દરિદ્રતા કવિની દળે;
કહે શામળ તે સૌથી વડો, બાકી બીજા બહુ મળે.
ધિક્ માતાની કૂખ, કરી ચોરી કે ચાડી,
ધિક્ માતાની કૂખ, અકલ ફેલાવી આડી,
ધિક્ માતાની કૂખ, દુઃખ દુનિયાને દેતા,
ધિક્ માતાની કૂખ, જગતમાં અપજશ લેતા,
શામળ કહે શીદને જનમિયા, ભૂંડી વાત ભાવે ભણ્યા;
વનિતા ન રહેશે વાંઝણી, લપોડશંખ જેણે જણ્યા.

સાસુ કેરું કલંક, પાપણી વહુ પ્રકાશે,
કુમિત્ર મિત્ર કલંક, વિશ્વાસ ગળામાં વાસે,
શેઠ તણું જ કલંક, ખૂની વાણોતર ખોલે,
કંથતણું જ કલંક, બુદ્ધિહીણી સ્ત્રી બોલે,
આપણે કામ દેખાડિયો, કલંક બોલે આપણું;
શામળ કહે તેનું પરખિયે, પ્રથમથી જ લુચ્ચાપણું.

હાસથકી બહુ હાણ, હાસથી ગરુઆ ગાંજે,
હાસથી હોય કલેશ, હાસથી ભવન જ ભાંજે,
હાસથી રૂઠે રાય, હાસથી હિંમત હારે,
હાસથકી જર જાય, હાસ વણ મોતે મારે,
હસવાથી હુંશ પહોંચે નહિ, હસે ખોડ લાગે ખરી;
શામળ કહે શાણા સમજજો, કરશો નહિ કદી મશ્કરી.

(દોહરા)

દાતાથી મોટો નહિ, દાતાથી નહિ શૂર;
દાતાથી ડાહ્યો નહિ, પ્રતાપ જેનો પૂર.
બહોતેર કળા બુદ્ધિ વધે, ચૌદ વિદ્યા ચિત્ત ચાહ;
દાતાગુણ જેમાં વસે, બહોળો જશ બંધાય.
કળવિકળ જાણે નહિ, દિલથી હોય દાતાર;
વિશંભરને વહાલો ઘણો, ધન્ય એનો અવતાર.
સોમાં શૂરો કોઈક નર, લક્ષ કોઈ દાતાર;
પંડિત નર પરખી શકે, ધન્ય એનો અવતાર.
શરીર આપવું સોહલું, દોહલો દેવો દામ;
દાતા ધન ધૂળવત્ ગણે, તે નહીં ઠામેઠામ.
જીવત જગતે જશ વધે, સ્વર્ગે સમું સુખ થાય;
કૃપણ હોય કોટી પતિ, આપે હાથે નવ ખાય.

કૃપણ વિષે

(દોહરા)

અગ્નિ ચોર હાકયમ લીએ, રહે કહીં દાટ્યો દામ,
કરપી છોરાં કરગરે, ન મળે વપુ વિરામ;
કોને ધન શત સહસ્રધા, કોય કરોડો લાખ,
નીરખી હરખે સુમનર, રહે છે અંતે રાખ.

(છપ્પા)

જેમ ઘાંચીનો બળદ, રાત દિવસે તે ફરિયો,
જ્યમ ગદ્ધો ગુણહીણ, ભાર અણલેખે ભરિયો,
પાડો જેમ પખાલ, પૂંઠ પર પરઠે પાણી,
વેઠે પકડ્યો વીર, તરફડીને તે તાણી,
જર રળ્યો રોજ થઈ રાંકડો, વેઠી દુઃખ વધારિયો;
શામળ કહે ખાધો ખરચિયો, જીતી બાજી હારિયો.
જર જોતામાં જાય, ચોર કે હાકમ લૂટે,
જર જોતામાં જાય, જુઓ જર ખાતાં ખૂટે,
જર જોતામાં જાય, ઊઠે જો આગ સજોરી,
જર જોતામાં જાય, ચડે ચાડી કે ચોરી,
જર જાવા બેસે જે સમે, રાખ્યુ ઘડી રહે નહિ;
શામળ કહે જાય સમૂળગું, કહો સુખ જેવું કહી.

લોભ વિષે

(છપ્પા)

લોભ ઘટાડે લાજ, કાજ બગડે જો જાગે,
વળી ઘટે વહેવાર, ભાર શોભા પણ ભાગે,
લોભે લક્ષણ જાય, થાય અન્યાય અધર્મે,
લોભે સૌ સંતાપ, છાપ ચોટે કુળ કર્મે,

ગળે અઢારે અંગ, ગળે નાસા ને નેણાં,
પળે મુંડ ને તુંડ, વદાયે વિપરીત વેણા,
અસ્થિ રુધિર ને માંસ, સુકાય ચલાય ન ચરણે,
ધાતુ સરવનો ધ્વંસ, કશું સંભળાય ન કરણે,
ઇંદ્રિયો બધીયે અડવડે, અહાર નિદ્રા પણ ઘટે,
શામળ કહે તૃષ્ણા શતગુણી, મનમાં વધે નહીં મટે.

અર્થી ન ગણે પાપ, અર્થી જગને નવ જુએ,
અર્થી ન માને શાપ, પાણી પરિયાનું ખુએ,
અર્થી કૂડાં કામ, કરે બેકે નવ બીએ,
અર્થી બોળે નામ, લાખ લાંછન શિર લીએ,
અર્થી તો જીવ આપે ખુએ, અર્થી અવગુણ નવ ગણે;
અર્થી આંખે દેખે નહિ, શામળ ભટ સાચું ભણે.

કામી કહીએ અંધ, અંધ લક્ષ્મીનો લોભી,
અંધ સવારથ સર્વ, અંધમેલો મન મોભી,
અંધ અદેખો આપ, અંધ ચોરી ને ચાડી,
અંધ અહંપદ ઉર, અડાવે વાતો આડી,
એવા અનેક તો અંધ છે, કાં નર ને કાં નારીઓ;
શામળ કહે અંધ અતિ ઘણાં, જે જન ઇચ્છે જારીઓ.

લોભ કરાવે કષ્ટ, લોભ મરજાદ મટાડે,
લોભ કપાવે શીશ, લોભ ગુણ જ્ઞાન ઘટાડે,
લોભે જાય તણાઈ, લોભ સુખ સર્વ શમાવે,
ઉત્તમ અધિપતિ આપ, નીચને શીશ નમાવે,
દુઃખ દાવાનળ તો લોભ છે, કરે ગુણીને ગરકમાં;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, લોભી પડશે નરકમાં.

સન્માન માન મોટમ મટે, શુદ્ધ કુળમાં શૂળ છે;
શામળ કહે શાણા સમજજો, લોભ પાપનું મૂળ છે.
વાણું સાંજ સવાર, મધ્ય સંધ્યા મધ્ય રાતે,
ઘડી પલક ને પહોર, આજ કાલે પરભાતે,
રવિ, સોમ, શનિવાર, ત્રીજ તેરશ ત્રયવેળા,
શરદ શિશિર વસંત, ભુવન ભુવનમાં ભેળા,
કૃત આદિ યુગ અંતે કળી, સુદ વદ સર્વ સમાય છે;
શામળ આશા તો અમર છે, જુગ બાધા વહી જાય છે.
જાય લોભથી જીવ, દેવ પણ લોભે રૂઠે,
ભવન કરી દે ભસ્મ, લોભનો અગ્નિ ઊઠે,
હોય લોભથી હાણ, જાનપણું લોભે જાય,
લોભે હિંમત હીન, દીનપણું લોભે થાય,
લોભે લક્ષણ લાખો ઘટે, લોભે સંકટ શૂળ છે;
કવિ શામળ ભટ સાચું ભણે, લોભ પાપનું મૂળ છે.
લોભે તૂટે પ્રીત, લોભથી હિત ન હોય,
લોભે ચોરી ચાડી, કરે કુળવંતા હોય,
લોભે ચોરી ચાડી, લોભથી હત્યા થાય,
લોભે જાય વિદેશ, લોભથી ગાણાં ગાય,
લોભી સઘળો સંસાર છે, હોય જેથી પણ હીનતા;
શામળ બહુ લોભી બે જણાં, વિપ્ર અને વળી વનિતા.
આશા ઊંડી ખાળી, પહાડથી થાય ન પૂરી,
હેમ મેરુ સમ હોય, તોય પણ રહે અપૂરી,
આશા નીર અઘાત, બહુ જન તેમાં બૂડ્યા,
કોણ રાય કે રંક, કોણ રૂડા કે ભૂંડા,
શૂરા પૂરા પંડિત સહુ, ભણ્યા ગણ્યા ભૂલા ભમ્યા;
આશારૂપી અરણવ જળે, શામળ કહે સૌ શમ્યા.

ગળે અઢારે અંગ, ગળે નાસા ને નેણાં,
પળે મુંડ ને તુંડ, વઢાયે વિપરીત વેણા,
અસ્થિ રુધિર ને માંસ, સુકાય ચલાય ન ચરણે,
ધાતુ સરવનો ધ્વંસ, કશું સંભળાય ન કરણે,
ઇંદ્રિયો બધીયે અડવડે, અહાર નિદ્રા પણ ઘટે,
શામળ કહે તૃષ્ણા શતગુણી, મનમાં વધે નહીં મટે.

અર્થી ન ગણે પાપ, અર્થી જગને નવ જુએ,
અર્થી ન માને શાપ, પ્રાણી પરિયાનું મુએ,
અર્થી કૂડાં કામ, કરે એકે નવ બીએ,
અર્થી બોળે નામ, લાખ લાંછન શિર લીએ,
અર્થી તો જીવ આપે મુએ, અર્થી અવગુણ નવ ગણે;
અર્થી આખે દેખે નહિ, શામળ ભટ સાચું ભણે.

કામી કહીએ અંધ, અંધ લક્ષ્મીનો લોભી,
અંધ સવારથ સર્વ, અંધમેલો મન મોભી,
અંધ અદેખો આપ, અંધ ચોરી ને ચાડી,
અંધ અહંપદ ઉર, અડાવે વાતો આડી,
એવા અનેક તો અધ છે, કાં નર ને કાં નારીઓ;
શામળ કહે અંધ અતિ ઘણાં, જે જન ઇચ્છે જારીઓ.

લોભ કરાવે કષ્ટ, લોભ મરજાદ મટાડે,
લોભ કપાવે શીશ, લોભ ગુણ જ્ઞાન ઘટાડે,
લોભે જાય તણાઈ, લોભ સુખ સર્વ શમાવે,
ઉત્તમ અધિપતિ આપ, નીચને શીશ નમાવે,
દુઃખ દાવાનળ તો લોભ છે, કરે ગુણીને ગરકમાં;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, લોભી પડશે નરકમાં.

ભીખ વિષે

(છપ્પા)

ભીખમાંહી નહિ ભોગ, ભીખથી જોગ ન સાધે,
ભીખમાંહી નહિ માન, ભીખથી ભાગ્ય ન બાધે,
ભીખનામ નિર્મોલ્ય, ભીખથી ભાર જ ખુએ,
ભિક્ષુક ઓછું પાત્ર, ભીખ સામું કો જુએ,
છે વરણ તુચ્છ તે સર્વથી, ભીખ હોય હલકી બહુ;
કવિ શામળ કહે શાણા સુણો, ભીખથી ભૂંડું શું કહું ?

(દોહરા)

મોતથી ભૂંડું માગવું, ધર્યો જન્મ તે ધિક;
કહેવો દાતા સૂમને, ભૂંડી સૌથી ભીખ.
કાયર શૂર વખાણવો, કૃપણ કહી દાતાર;
નીચને ઊંચ વખાણવો, ભારે શ્રહવો ભાર.
અધર્મી હોય અભાગીઓ, અધિક જણાવે હઠ;
રીઝવવો રાજા કહી, ભીખને માથે ભઠ.
ગુણી કહેવો ગુણહીનને, સ્વલ્પ જ્ઞાની શઠ;
ન રહે બોલ જાચક તણો, ભીખને માથે ભઠ.

પ્રશ્નોત્તર વિષે

(છપ્પા)

પ્રશ્ન

કોણ પૃથ્વીથી પ્રૌઢ, કોણ અણુથી પણ નાનો,
કોણ પવનથી પહેલ, કોણ દેવોથી દાનો,
કોણ વિધુથી વિમળ, કોણ અગ્નિથી તાતો,
પયથી ઉજ્જ્વળ કોણ, કોણ મદિરાથી માતો,
વળી કવણ તેજ તરણી થકી, કોણ શર્કરાથી ગળી;
કવિ શામળ કહે ઉત્તર કહો, પૂરણ પહોંચે મન રળી.

કવણ તરણથી તુચ્છ, કવણ મણિથી છે મોંઘો,
સ્વર્ગથી શોભે કવણ, કવણ કુશકાથી સોંઘો,
કવણ બરાસથી બહેક, કવણ કાજળથી કાળો,
કવણ લોહથી કઠણ, કવણ બાળકથી બાળો,
વળી કવણ વીંછીથી વેદના, કવણ સરવથી છે ગળી;
શામળ મેલું શું મેશથી, કહો તો પહોંચે મન રળી.

ઉત્તર

મહીથી મોટો દાની, અણુથી લોભી નાનો;
પવનથી પહેલું મન, વિવેક વિબુધથી દાનો,
ચંદ્રથી નિર્મળ ક્ષમા, ક્રોધ અગ્નિથી તાતો,
દૂધથી ઉજ્જવળ સુજશ, અમલ મદિરાથી માતો,
છે તેજ તરણિથી નેત્રનું, ગરજ જ સાકરથી ગળી;
કવિ શામળ કહે ઉત્તર કહ્યો, પહોંચી તેની મન રળી.

જાચક તૃણથી તુછ, મણિથી સદ્ગુણ મોંઘો,
સ્વર્ગથી શોભે સપૂત, ગરીબ કુશકાથી સોંઘો,
કીર્તિ બરાસથી બહેકે, કપૂત કાજળથી કાળો,
સૂમ લોહથી કઠણ, અજ્ઞ બાળકથી બાળો,
દુરવચન વીંછીથી વેદના; મિષ્ટ વાણી સહુથી ગળી;
છે કલંક મેલું મેશથી, પહોંચી તેની મળ રળી.

પરહર મનવિણ દાન, હેત વિણ પરહર જાવું,
પરહર બાળશું ખ્યાલ, ચાહ વિણ પરહર ચહાવું,
પરહર વડાશું વેર, મિત્ર પરહર જે ઘાતી,
પરહર લંપટ ગુરુ, દુષ્ટની પરહર જાતિ.
પરહર જે મીઠો લાલચી, પરહર લાંચ લે પાંચમાં;
શામળ કહે પરહર પ્રેમદા, અન્ય પુરુષની આંચમાં.

બાળ પરાયે પ્રીત, બાળ નિરધનનું જીવ્યું,
બાળ કુબુદ્ધિ બુધ, બાળ ખારું જળ પીવું,
બાળ સૂમની સેવ, બાળ કપટી ઘેર નાણું,
બાળ શૂગલીની ચાલ, બાળ બકરી દુઝાણું,
વળી બાળ જ વસવું સાસરે, બાળ બનેવી ઘર જવું;
શામળ કહે બુદ્ધિ બાળજે, દરિદ્રી થઈ ડાહ્યા થવું.
બાળ મૂરખશું મેળ, બાળજે પાપે રળવું,
બાળ નિર્લજ વેપાર, બાળ અણુમળતે મળવું,
બાળ ગુણ વિણ રૂપ, બાળ વગડામાં વસવું,
બાળ બહુ બકવાદ, બાળ હરદમ જે હસવું,
વળી બાળ ઉપાસન ભૂતનું, બાળ વિદ્યા વિણ નામને;
વળી બાળ દેહ દાતાર વિણ, બાળ વૃદ્ધ વિણ ગામને.
બાળ વસવું મોસાળ, બાળ સ્ત્રીત્રણ સુખ ઘરનું,
બાળ બનેવી ઘેર, વસીને ભરણ ઉદરનું,
બાળ દીકરીના દામ, બાળ શત્રુઘર શરણે,
બાળ કુંડળો કાન, કથા ન સુણી કદી કરણે,
બાળો પરવશ પેટારથી, આદર વિણ ઉદર ભરે;
શામળ કહે બહુધા બાળજે, સપૂત વસે સસરા ઘરે.
બાળ માગવી ભીખ, બાળ કાસદિયું કરવું,
બાળ ચોરીનું ચિત્ત, પારકું ધન જે હરવું,
બાળ વૈતરું વેઠ, ભાર લેવો નિત્ય શીશે,
બાળ પુરુષ પરવશ, દીનતા નિશદિન દીસે,
વળી બાળ પંથ જે પાપનો, બાળ એકલસૂરા થવું;
શામળ એ ધંધો બાળજે, વિદેશ જન્મારો જવું.
ધિક્ શૂરાનું શસ્ત્ર, જો કદી કાયર કહાવે,
ધિક્ ગુણીજનના ગુણ, ન ગણુના ગુણ જો ગાવે,

ધિક્ જાચક જગમાંહી, કૃપણ આગળ કર જોડે,
ધિક્ કવિતા કવિ કેરી, કૃપણના જશ જો જોડે,
ધિક્કાર પવિત્ર સુપાત્રને, કુપાત્ર શું રંજિત રહે;
શામળ ધિક્ વિદ્યા ચાતુરી, ગરથ કાજ સદ્‌ગુણ ગ્રહે.
ભામની ભૂંડી ભોગ, ભોગ ઘેલું ઘર સૂતર,
પાળક કૃપણે ભોગ, ભોગ જે પુત્ર કપૂતર,
ભોગ દેહમાં રોગ, ભોગ જે પાપે રળવું,
વાલા વિજોગ ભોગ, ભોગ વણુ મોતે મરવું,
મહાભોગ પ્રેમ પરનારી શું, ભોગ મમત મૂરખપણું;
મહાભોગ ભક્તિ ભાવે નહિ, ભોગ એટલાને ભણું.
મૂઆ મૂરખને જાણ, મૂઓ જો નારી કુનારી,
મૂઓ દેહ ક્ષયરોગ, મૂઓ જો રણશિર ભારી,
મૂઓ ચડેલ કલંક, મૂઓ અપજશ લે આપે,
મૂઓ ખેપ કરનાર, મૂઓ જે રળવું પાપે,
જન મૂઓ જેહ પરવશ પડ્યો, મૂઓ જે વનિતા વશ હવો;
કવિ શામળ ભટ સાચું ભણે, માનહીન માણસ મૂઓ.
જીવ્યો જશ લેનાર, જીવ્યો પરમારથ પૂરો,
જીવ્યો દાતા દેહ, જીવ્યો જે શામદ શૂરો,
જીવ્યો ભાવિક ભક્ત, જીવ્યો જે જગતે જાણ્યો,
જીવ્યો કીર્તિવંત, જીવ્યો કવિએ જ વખાણ્યો,
જીવ્યો જન તે તો જાણવો, જેની આશ સૌ કો કરે;
શામળ કહે જીવ્યો તેહ જન, જે સંકટ પરનાં હરે.

પ્રશ્ન

પ્રથમ પાણી કે પવન, પ્રથમ ક્ષિતિ કે ખગ્ગા,[૧]
પ્રથમ બીજ કે વૃક્ષ, પ્રથમ ઔષધિ કે અગ્ગા,[૨].

૧ પક્ષી. ૨ પર્વત.

ઘણુ કે એરણુ પ્રથમ, મરદજ કે મેરી,
પ્રથમ વૃષ્ટિ કે સૃષ્ટિ, પ્રથમ આંબો કે કેરી,
વિદ્યા કે વિપ્ર પ્રથમ કહો, પ્રથમ દિવસ કે જામની;
શામળ કહે જાણો તો કહો, પ્રથમ કંથ કે કામની ?

ઉત્તર

નહિ પાણી કે પવન, નહિ ક્ષિતિ કે નહિ ખગ્ગા,
નહિ બીજ કે વૃક્ષ, નહિ ઔષધિ કે અગ્ગા,
નહિ એરણુ ઘણુ નહિ, મરદ કે નહિ નહિ મેરી,
નહિ વૃષ્ટિ કે સૃષ્ટિ, નહિ આંબો કે કેરી,
નહિ વિદ્યા કે નહિ વિપ્ર પણુ, નહિ દિવસ કે જામની;
શામળ કવિ કહે છે સમજજો, કંથની સાથે કામની.

ખાવાના છ રસ

(છપ્પા)

ગુણુનિધિ ગોરસ એક, બીજો ઈક્ષુરસ બાળા,
ત્રીજો રસ તાંબૂલ, મધુ ચોથો રસ માળા,
પ્રિયા આંબરસ પાંચ, છઠ્ઠો સબરસ તે મીઠું,
વિશ્વ વિષે વિખ્યાત, દેવને દુર્લભ દીઠું,
સપ્તમ રસ શોધ્યો નવ મળે, ખરી જ રસની ખાણુ છે;
જ્યમ હીરો કોઈક હોય છે, પોઠાતો બહુ પાણુ છે.
ગાવાના રસ ગણું, કંઠ સુકંઠી પહેલો,
બીજો રસ બહુ તાળ, ત્રીજો રસ વાજાં વહેલો,
ચોથો રસ ચતુરાઈ, થકી જે બુદ્ધિ બોલે,
પવિત્ર રસ પાંચમો, નામ ઈશ્વર અણુ તોલે,
છઠ્ઠો રસ સૌનો છત્રપતિ, જે વેળાનું ગાન છે;
શામળ કહે રસિક શિરોમણિ, મોટા જનને માન છે.

દર્શન પહેલું વિપ્ર, પ્રભુને ચત્રે પૂજે,
શુભ દર્શન શ્રીપાત, સચ્ચિદાનંદ જ સૂજે,
નિર્મળ દર્શન નાથ, શક્તિપૂજનનો સંગમ,
વર્તિક દર્શન વેદ, પાંચમું જાણો જંગમ.
દર્શન છઠ્ઠું દરવેશનું, એક જ સૌનો ઈશ છે;
શામળ કહે છઓ એકનાં, પાખંડો છત્રીશ છે.

સંસ્કૃત ભાષા સરસ, માગધી મોટે મૂલ્યે,
ગ્વાલેરી ગુણનિધ, અપભ્રંશી ને તુલ્યે,
દેશી ભાષા દાખ, પિશાચી પઢજો પ્રીતે,
ચારણ ચોથી ભાખ, રાજદ્વારે શુભ રીતે,
એ ખટ ભાષા જે ખોજશે, ધારી જોતાં ધર્મ છે;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, ભોગી તેના બ્રહ્મ[1] છે.

ન્યાયશાસ્ત્ર નવરંગી, બીજું વેદાંત વખાણું,
મીમાંસા મહામૂલ્ય, જુગતિ પાતાંજલિ જાણું,
સાંખ્યશાસ્ત્રની શાખ, ભલા જન તે તો ભાળે,
વૈશેષક ગુણવાન, સર્વનો સંશય ટાળે,
ખટ્ શાસ્ત્ર કહ્યાં તે ખોજશો, વિવેકવંતા તો થાશો;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, નહિ એમાં સંશય કશો.

જીવતાને સઘળું મળે

(છપ્પા)

વાંઝણી પ્રસવે પુત્ર, મૂર્ખ પણ કવિજન થાયે,
નીર ભરાય નવાણ, રંક શિર છત્ર ધરાયે,
વળે કોઈ દિન વેર, ઝેર વળી જાય જરૂરી,
ગુણકા જેવી ગમાર, સતી તે થાય જ શૂરી,

૧ બ્રાહ્મણ.

એ રીતે અનેક થયાં થશે, શાસ્ત્ર શાખ દે છે સહી;
શામળ કહે આનું શું કહું, જીવ ગયો આવે નહીં.

જીવતો પામે રાજ્ય, જીવતો પરણે નારી,
જીવતો બેસે અશ્વ, થાય જીવતો વેપારી,
જીવતો માંડે જગન, સુકીર્તિ જીવતો સાહે,
જીવતો પહેરે નંગ, જીવતો લાખાં લાહે,

વહાલાનો હોય વિજોગિયો, તે સંયોગી થાય છે;
પણ મૂઆ કોઈ દેખે નહિ, શામળ ભટ ગુણ ગાય છે.

સુખદુઃખ વિષે

(છપ્પા)

દુઃખે જાય સદ્‌બુદ્ધિ, દુઃખે ભણતર નવ ભાવે,
દુઃખે ડહાપણ દૂર, દુઃખ કૂડ કપટ કરાવે,
દુઃખે દેહમાં રોગ, તેજ તનનું તો નાસે,
દુઃખમાં લીલા લહેર, પલક નવ આવે પાસે,

દુઃખ દાવાનળમાં ડૂબીઓ, જરીયે શાંતિ નવ જડે;
હસવું નવ આવે હેતથી, ફૂલ મુખમાંથી કયમ પડે?

સુખે સાંભરે સર્વ, વ્યસન બહુ વિધિનાં બૂઝે,
રમવું હાસ્ય વિલાસ, સ્નેહની જુગતિ સૂઝે,
ભાંડ ભવાઈના ભાવ, જાન જોણું ને જાતર,
ખટ્‌રસ ભોજન ખેલ, મહાસુખ મહિમા માતર,

દુઃખ દાવાનળમાં જે પડ્યો, સુખ સર્વે એનું ગયું;
હસવું કયમ આવે હેતથી, પિંજર બળી પ્રલે થવું.

ઈશ્વરની કૃપા તથા આપત્તિ વિષે

(છપ્પા)

દીકરી કેડે દામ, ખરચી જોબનમાં રાંડે,
જન્મ કુંવારા જાય, પછી ઘડપણ ઘર માંડે,
મૂકે નીરમાં નાવ, બને એવું કે બૂડે,
ધણી પકવે બહુ ધાન, આવી ગામોતર ગૂડે,
મનના મનસૂબા મન રહે, વિચાર્યું વાયે જાય છે;
મન મમત ઘણો મૂરખ કરે, કર્તાનું કર્યું થાય છે.

જે બેસે ગજશીશ, ચરણ અણવાણે ચાલે,
ન જુએ તડકો ટાઢ, ફરે દાવાનળ ઝાળે,
જે ઘેર લાખ કરોડ, વ્યાજ ભરતા તે દીઠા,
સૂતા પુષ્પની સેજ, કાસદાં કરે વરીઠા,
છે એવી અકળ ગતિ દેવની, સુખ ત્યાં દુઃખ આવી પડે;
શામળ કહે સઘળાં માનવી, સાંખે દુઃખ જે શિર પડે.

(દોહરા)

બતો કહે સુણુ ભામની, તજ મન ચિંતા શોક;
ગમ્યું થાય જગદીશનું, ડહાપણ કરવું ફોક.

(દોહરા)

કો વેળા નવ નિદ્ધ ઘરે, કો વેળા નહિ દામ;
કો વેળા સેવક સહુ, કો વેળા પરકામ.
કો વેળા ખટરસ સહિત, પેર પેર પકવાન;
કો વેળા કષ્ટે મળે, મઠ, કુશકા ખડધાન.
કો વેળા ગજ ઘોડલા, છત્ર ચામરની છાંય;
કો વેળા પગ પાડવે, તાતી વેળુ માંય.

કોતક મંદિર મહેલમાં, સુખ સજ્યા ફૂળફુલ;
કો વેળા આલોટણું, ધરણી કંટક ધૂળ.
કોતક પટકુળ પામરી, મોઘે મૂલ્ય મગન;
કો વેળા રણુ રખડવું, નિર્લજપણે નગંન.
કો વેળા પરવત ટપે, સમરથપણે શરીર;
કો વેળા દેહ દામણી, ન પીએ હાથે નીર.
કોતક કેસર અરગજા, વપુ ઓપાવે વર્ણ;
કો વેળા કિંકર થઈ, ચાંપે પરના ચરણ.
કોતક માણુક મોતીના, હૈયે હાટક હાર;
કરે કો સમે કાસદું, ભારો માથે ભાર.
કો વેળા અશ્વે ચડે, દીવાન થઈ દિલ દીશ;
કો વેળા ગર્ધવ મળે, પડે મોજડાં શીશ.
કો વેળા ધ્વજ ધર્મની, સદાવ્રતની શીખ;
કંગાલ થઈને કરગરે ભટકી માગે ભીખ.
કોતક પંચ પ્રમાણમાં, મોટા આપે માન;
કોતક દેશવટો દિયે, કથન સુણે નહીં કાન.
સભા સમાની છાંયડી, સુખદુઃખ અપરંપાર;
પુણ્ય પાપ બે જોડ છે, એમાં શો અહંકાર?
સાત સપૂત શોભિત સદા, મોટા જન દે માગ;
વપુ પડતાં તે વાંઝિયો, કોઈ ન મૂકે આગ.
મારું મારું સુખ કહે, તારું ન મળે તન;
પુષ્પ પરવારે રણુ અટે, દિવસ પાધરે ધન.
પુણ્યાઈનું ફળ સુખ છે, પાપ દુઃખની પેર;
પૂર્ણ કોઈ અમૃત પીએ, કોઈ હળાહળ ઝેર.
સુત સમૃદ્ધિ શરીરનો, કરશો ગર્વ ન કોય;
ભલે મળ્યું તે ભોગવો, છાયા ફરતી હોય.

રાણી દાશરથી તણી, સમારે દાસી શરીર;
અરણ્યમાં અર્ભક જણ્યો, ન મળે અન્ન કે નીર.
રઘવાઈ રઝળી રણ વિષે, જળ કારણ તે જાય;
પડત પડે ચડતે ચડે, દૈવગતિ કહેવાય.

હિંમત વિષે

(છપ્પો)

હિંમત મૂકે હાણ, હિંમત મૂકે તન ધ્રૂજે,
હિંમત તજે જીવ જાય, સરસ રસ્તો નવ સૂઝે,
હિંમત મૂકે હમેશ, જરૂર જર ને જશ જાય,
હિંમત મૂકે દામ, લેણના દેણા થાય,
હિંમત મૂકયાથી હારિયે, ભડકી વેણ ન ભાખિયે;
કવિ શામળ કહે છે સર્વદા, હૃદયે હિંમત રાખિયે.

ગરજ વિષે

(છપ્પા)

ગરજે જાય વિદેશ, ગરજ શિર ભાર ઉપાડે,
ગરજે વાજાં વાય, ગરજ તરવાર વજાડે,
ગરજે ગુણ ગમાય, ગરજથી ધન પણ ધીરે,
ગરજે મોંઘો માલ, નાખશે ઊંડે નીરે,
પામર જનને પિતા કહે, માઠા સંગ રહે મળી;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, ગરજ જ સાકરથી ગળી.
ગરજે ઘેલા સાથ, જાય ડાહ્યો પણ દહાડી,
ગરજે નીચ ઘર ઊંચ, લેજ લાખેણી લાડી,
ગરજે પંડિતરાય, મૂરખની માને સેવા,
લક્ષપતિ તજી લાજ, ગરીબ ઘેર જાયે લેવા,
વળી ગરજે ગર્વ ઘટે ઘણો, ગરજે રોષ મૂકી રૂહે;
કવિ શામળ કહે વશ ગરજને, કવરણને કાકો કહે,

ગરજે સહુ વિષ વિષમ, પિયે છે પૂરણ પ્રીતે,
દંભી જનને દેખી, નમે નર ગરજે નિત્યે,
ગરજે નિર્મળ નાર, લાજ લાખેણી લોપે,
ગરજે સુમની સેવ, ચાહે છે ચિત્તથી ચોપે,
રાજા પણ ગરજે રંક ઘેર, પાળે પગલે પરવરે;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, નેવ નીર મોભે ચડે.
ગરજે ગુણકા નાર, જઈ નર આગળ નાચે,
ગરજે ઓડે હાથ, ગરજ જાચક થઈ જાચે,
ગરજે ગુણીજન થાય, ગાય ગુણવંતા ગીત,
ગરજે શત્રુ સાથ, પરાણે માંડે પ્રીત,
નીરમાં મૂકે છે નાવડાં, તે બૂડે કિંવા તરે;
કવિ શામળ કહે ગરજે સહુ, કૂડું કે રૂડું કરે.

સારા તો જવલ્લે કોઈ હોય

(૭૫૫)

દાતા કોઈક દેશ, કૃપણ જગમાં બહુ જાહેર,
શૂરા કોઈ સમર્થ, કોટીધા કુડા કાયર,
પુણ્યનો કયાંઈ પ્રવેશ, પાપીનાં પૂર વહે છે,
સતવાદી સતી કોઈ, કલંકી કોડ ચહે છે,
હરમે હરમે હીરા નહિ, પુરપુર પાદા પાણ છે;
જાણો વીરલા જશવંત નર, અસંખ્ય પુરુષ અજાણ છે.
શેરી શેરી બહુ શ્વાન, સિંહ સાંભળિયે કાને,
સપૂત સહસે એક, કપૂત કોટી અનુમાને,
સદ્‌વિદ્યા કયાંઈ શેષ, અવિદ્યા અતિ આડંબર,
ધાતુવાદી કો ધીર, ધૂર્ત જૂઠા જગ અંબર,
કવિજન સાચો તો કોઈ છે, મૂર્ખ કવિ બહુ માણતા;
શામળ લોક બહુ સવારથી, પરમારથ કો જાણતા.

બહુ બાંધે હથિયાર, તાણવા વેળા ત્રાસે,
બોલે બોલ અતોલ, નાણું ખરચ્યાથી નાસે,
ખાય પિયે જન ખૂબ, હોય ખવરાવે આંપણુ,
સત્ય કોઈ શાહુકાર, ઓળવે આપી થાપણુ,
બકવા કરે બોલ બકે બહુ, પાળે કોઈક પૂરપતિ;
નૂર રાખે નરપતિ નામનું, રૂડી કરમની જે રતિ.

પાપ-પુણ્ય વિષે

(છપ્પા)

પાપે પાપની બુદ્ધિ, પાપ અતિશે દુઃખ આણે,
પાપે મિત્ર કુમિત્ર, પાપ જુગતિ નવ જાણે,
પાપે કુલ કલંક, પાપથી પુણ્ય પળાયે,
પાપે વટલે વંશ, પાપ સહુ અવગુણુ ગાયે,
પાપે સુધર્મ ધારે નહીં, પાપ ભગાવે ભોગને;
શામળ કહે પાપે પામશે, રગતપીત સમ રોગને.
પાપ પૂજે પાખંડ, પાપી કુળહીણુ કહી જે,
પાપે સુખ વિછેદ, પાપથી કેદ રહી જે,
પાપે અંધ અપંગ, પાપથી દુર્બળ દેહે,
પાપે અપજશ પૂર્ણ, પાપ અવગણુનું ગેહે,
પાપે પરિગ્રહ પ્રિછાય નહિ. (રગ રગ વેઠે રોગને;)
શામળ કહે ફળ એ પાપનાં, (પાપ ન જાણે જોગને.)
પુણ્યે નાસે પાપ, પ્રજા શુભ પુણ્યે પામે,
પુણ્યે પ્રસરે કીર્તિ, વેદના પુણ્યે વામે,
પુણ્યે નહિ ગ્રહદોષ, પુણ્ય સજ્જનનું ભૂષણુ,
પુણ્યે દેહ ન દંડ, પુણ્ય નિર્મળ નિર્દૂષણુ,
વળી પુણ્ય થકી લક્ષ્મી મળે, પુણ્યે પાપ બધું બળે;
શામળ કહે પુણ્યપ્રતાપથી, તાપ ત્રિવિધ તનના ટળે.

છાનું કરીએ પાપ, જગત બાધું તે જાણે,
છાનું કરશે પુણ્ય, મોજ મહિમા તે જાણે,
છાનું ખાધે ઝેર, લે'ર તે વેળા લાગે,
છાનો કરડે નાગ, પલક પાણી નવ માગે,
જપ, તપ કે સાધન જોગનું, તે છાનાં કરવાં ઘટે;
અન્યાય અધર્મ ગુપત કરે, તેનું માન તુરત મટે.

છાનો કરડે નાગ, જોરથી ઝેર ચડે છે,
છાનું વાસે વેર, પેઢી પછી વિપત્ત પડે છે,
છાનો કરડે વીંછી, ચિતમાં લાગે ચટકો,
છાનો પાવક પડે, ભયાનક લાગે ભડકો,
જે છાનાં પાપ જગત કરે, જરૂર તે દુઃખ જોગવે;
પણ છાના પુણ્યપ્રતાપથી, ભલાં સકળ સુખ ભોગવે.

બોતેર કળા વિષે

(છપ્પા)

ચિત્રકળા[1] પોશાક[2] પાગ[3]બંધન, કૃતિપાકે,[4]
જમવું[5] તરવું[6] નીર, સ્નાન[7] જીતવું વદી વાકે,[8]
ભરવે ભાવ[9] પલંગ, બેસવું[10] સુવું[11] સેજે,
બોલવું[12] હીંડવું[13]હોડ,[14]દેવપૂજન[15] અતિ તેજે,
ધરવા અંગે શણગાર[16] શુભ, તિલક[17] કરે દીઠું[18] કરે;
ભખવું[19] ને લેવું[20] લાજવું[21] કળા એહકો મન ધરે.

કરવાં લેખા[22] કામ, કામ રળવું[23] જન રીઝે,[24]
રેવતી[25] વણજ[26] વિવેક, સત્ય[27] શૂરાપણ[28] લીજે,
ચડે[29] ઝાડ પર જુગતિ, પારધી[30] પરઠે પાપે,
પંખી[31] પાડે પલક, કહી મહેનત[32] કરી આપે,

હય વાહન[૩૩] કરે વિવેકથી, હાંકી જાણે હોડથી;
ઓષડ[૩૪] ને અમલ જ કેળવે, શામળ સુકળા જોરથી.

પરખે નરખે[૩૫] નેહ, બોલ સહુ ગમતા[૩૬] બોલે,
ન્યાય[૩૭] ચૂકવે નેટ, ધર્મની ધારણ[૩૮] તોળે,
ગાયે[૩૯] વાય[૪૦] વિવેક, ચાહુ[૪૧] ચોપગને ચિત્તે,
ઉપાસન[૪૨] આસન[૪૩] મંત્ર,[૪૪] જત્રો[૪૫] જપ નિત્યે,

પોષણ[૪૬] દોષણ[૪૭] ને દિલ હરણ,[૪૮] શરણાગતને[૪૯] રાખવું;
ચોરવું[૫૦] ચિત્તમાં[૫૧] ચેતવું, ભણી કળા સત્ય ભાખવું.[૫૨]

દાન[૫૩] માન[૫૪] અપમાન,[૫૫] જૂઠ[૫૬] જાણું પરખાવું,
સંચ[૫૭] પ્રપંચ પાખંડ[૫૮] દંડ દેવું[૫૯] ચિત્ત[૬૦] ચહાવું,
તજવું[૬૧] સમજવું[૬૨] સેવ,[૬૩] દેવ[૬૪] દર્શન પ્રિય મળવું,[૬૫]
કળવું[૬૬] રમવું[૬૭] રમત, દુઃખ[૬૮] સુખ શરીરે સહેવું,

વળી પ્રીત[૬૯] રીત પગ કાઢ્યો[૭૦] ખળ નવ[૭૧] જાયે ખેતરી;
નિત્ય સત્ય નામ[૭૨] દિલ રાખવું, સામળ કળા બહોતરી.

છત્રીશ વાજાં વિષે

(છપ્પો)

તાલ[૧] મૃદંગ[૨] ત્રુઈ[૩] ઢોલ,[૪] ખાજ[૫] સારંગી[૬] સતારી,[૭]
વેળા[૮] વંશી[૯] જત્ર,[૧૦] તંબુરો[૧૧] ને ત્રોતારી,[૧૨]
કાંસી[૧૩] નરઘાં[૧૪] ભેર,[૧૫] નફેરી[૧૬] ડફ[૧૭] શરણાઈ,[૧૮]
ભૂગળ[૧૯] શૃંગિ[૨૦] કરણાટ[૨૧] ડાક[૨૨] ડમર[૨૩] ગોમુખાઈ,[૨૪]

ખંજરી[૨૫] મંજીરા[૨૬] મોરચંગ,[૨૭] શંખ[૨૮] ઉપંગ[૨૯] નોબત[૩૦] ભલી;
એક[૩૧] બે[૩૨] ચો[૩૩] ખટ[૩૪] નવ[૩૫] બારના,[૩૬] તારતણાં છત્રીશ મળી.

સ્વભાવ વિષે

(છપ્પા)

કેસર ક્યારા માંહી, બરાસ કસ્તૂરી બહેકે,
પાછળ કનકની પાળ, લક્ષધા મોતી લેહેકે,
ગંગા ગોમતી નીર, ઝવેર જડીત્ર જ ઝારી,
સોળ ધરી શણગાર, સિંચે નરપતિની નારી,
એવી રીતે કદી ઊગિયો, લસણ છોડ ગંગાતટ;
બદબોઈ ઊઠે પણ બહુ ઘણી, શામળ સ્વભાવ નવ મટે.
જળ તરવાને તુંબ, અગ્નિ ઓલવવા નીર,
ભૂખનું ઓસડ અન્ન, બાળનું ઓસડ ક્ષીર,
તાવ ઓસડ ઉપવાસ, ગૂમડે ડામ જ દેવા,
વિવેક તો વશીકરણ, સમસ્ત પ્રકારે સેવા,
ઓસડ છે એકે એકનાં, કોડે કોડે કહું કથી;
ભૂંડા કે રૂડા સ્વભાવનું, શામળ કહે ઓસડ નથી.
કોઈ સ્વભાવે શીળ, તથા કોઈક તો તાતો,
કોઈ સ્વભાવે ઉદાર, કોઈ કરથી મદમાતો,
કોઈ નીર કો જુલમી, કોઈ દંભી કે ડાહ્યો,
કોઈ પાપી પુણ્યવંત, કોઈને વ્યસને વાહ્યો,
કો હરામીને કો હેતુવો, કો હસમુખો હરિ ઘડિયો;
શામળ સ્વભાવ જે જાતનો, પ્રથમ પડ્યો તે તો પડ્યો.
કોઈ વરણવે વેદ, ભેદ કો ભારે ભણિયો,
કો મૂરખ મહિપત્ય, કોઈ જ્ઞાનીમાં ગણિયો,
કોઈ કરે બહુ પુણ્ય, કોઈ કહેવાણા પાપી,
કોઈ સમજ્યા નહિ સત્ય, કોઈ જપમાળા જાપી,
કો સુખદાતા સંસારને, કોઈ નીચ સહુને નડ્યો;
શામળ સ્વભાવ પલટાય નહિ, પ્રથમ પડ્યો તે તો પડ્યો.

કણબી વિષે
(છપ્પા)

પટલ પાસ પતશાહ, આપ જઈને કર જોડે,
પટલ પાસ પંડિત, જાચવા જઈ જશ જોડે,
પટલ પાસ સહુ આસ, માન મૂકીને માગે,
પટલ પાસ લખપતિ, લાલચે પાયે લાગે,
આપે છે પટલ પસાયતાં, જગ જિવાડણ જાણિયા;
પાતશાહ વધે નહિ પટલથી, વખાણિયે શા વાણિયા.

શેઠ હોય શ્રીમંત, હોડ કણબીથી હારે,
કણબી જેવો કોઈ, ધર્મ રૂડો નવ ધારે,
વણિક કોટિધ્વજ હોય, તોય ગણશે લખી લેખું,
દુર્બળ કણબી દાતાર, ડાહ્યો કે ઘેલો દેખું,
જે જાણ હશે તે જાણશે, અભિમાની મદ આણશે;
શામળ સીમા આપ્યાતણી, માગણ મોજે માણશે.

કણબી જેવો કોય, ન દીઠો મનનો મેહેરી,
અઢળક આપ્યે જાય, અહર્નિશ સાંજ સવેરી,
સૂપડે સાંખું સુરત, ખાય ખરચે ને ખેલે,
પરલોગી પરકાજ, રિદ્ધિ ખરચે રંગ રેલે,
ભોળો કણબી ભૂમંડળે, દેતાં પાછું નવ જુએ;
શામળ કહે બીજા બાપડા, રિદ્ધિ ખરચ્યા કેડે રુએ.

મળે કણબી જો કોઈ, જાચકો તેને જાચે,
બીજો હોય બળવંત, રખે કો તેને રાચે,
ન કહે કણબી નકાર, શરમમાં એ શરમાશે,
જો કદી નહિ અપાય, તોય કાયા કરમાશે,
બીજાની પેરે બળ કરી, ના પોકારી નહિ કહે;
શામળ કહે જૂનો સાર સો, પેરી કે કણબી રહે.

જાચક જે જશવંત, સુજશ કણબીના જોડે,
માગણ જે મહામૂલ્ય, હાથ હળપતિને ઓડે,
નર્તકી જે નવરંગ, નેક કણબી પ્રતિ નાચે,
બ્રાહ્મણ ચારણ ભાટ, જરૂર કણબીને જાચે,
તજી મેલ વણિકને વેગળા, એથી અર્થ તો નહિ સરે;
કર ઓડી જઈ કણબી કને, હળપતિ ક્રોડપતિ કરે.

વાઘથી બળિયો બળદ, પૃથ્વીનો ભાર ઉપાડે,
વાઘ હણે છે જીવ, બળદ તો જગત જિવાડે,
સૃષ્ટાએ રચિ સૃષ્ટિ, પ્રથમ તો કણબી કીધો,
ધોરી સજ્યો ધીર, બન્નેને ત્યાં વર દીધો,
ઉપાડો ભાર અવનિતણો, કરો કામ ખડ અન્ન જમો;
છત્રપતિ આદિ સહુ છોકરાં, ભાભા થઈ ભૂતલ ભમો.

(સોરઠો)

'કણબી કેડે ક્રોડ, કણબી કોઈની કેડે નહિ;'
ખરી એક છે ખોડ, ઊહુંતું ઓષડ નહિ.

જુદી જુદી વાતો વિષે

(છપ્પો)

વાળંદને ઉર વાત, રહે નહિ છાની છપની,
વાળંદને ઉર વાત, રહે નહિ ખોટી ખપની,
અઢાર વરણે એક, અતીશે જાતજ ઓછી,
ન ગણે પુણ્ય કે પાપ, છકે તેની મતિ છોછી,
શિખામણ દઉં છું સર્વને, દેશ વાગશે ઢૂંઢિયો;
જો વાળંદ આગળ વારતા, કહી રૂડી કે ભૂંડિયો.

ભાટી વિષે

(છપ્પો)

કેરે જમાની કોઈ, દસોંદી કોઈ કહાવે,
કોઈ વળાવે વાટ, કોઈ કીર્તિ ગુણ ગાવે,
કો પિંગળના પાઠી, કોઈ મીઠાશે મોંની,
કો પસાયતાં ખાય, કરે નહિ સેવા કોની,
સનમાન મળે તો સાહેબી, અપમાને દિલમાં ડરે;
કવિ શામળ ભટ કોડે કહે, ભાટ ભલી મોજો કરે.

કોળી વિષે

(છપ્પો)

કોકિલ તો દાતાર, સ્વભાવે કોકિલ સગરો,
કોળી વલામણ વાટ, ન હોવે કોકિલ નગરો,
કોકિલ કોકિલમાંહી, કદી નહિ થાયે કૂડો,
જઈ ચોરે પરરાજ્ય, રાજ્યમાં તો રહે રૂડો,
ભેદે ભૂપતિ ભંડારને, શરણાગત સોડા સહી;
શામળ જાતિ કોકિલતણી, દીઠી વસ્તુ મેલે નહીં.

સોની વિષે

(છપ્પો)

ચાહન કોળી ચોર, લહે તે ખાતર પાડી,
ચુગલ લોક પણ ચોર, લહે તે કરીને ચાડી,
વણિક જાત પણ ચોર, લહે મરડી દાંડીને,
કૃષિક જાત પણ ચોર, લહે ખેતર માંડીને,
એક કસબ ચોર કઈ કોટિધા, એ તો અપરમ્પાર છે;
પણ દહાડે ચોરે દેખતાં, સત્ય ચોર સોનાર છે.

(ચોપાઈ)

સોની કેરો એ જ સ્વભાવ, ન ચોરાય તો આવે તાવ;
ન ચોરાય ઊપજે ચિત્તભર્મ, સોની કેરો કુળનો ધર્મ.
તસ્કર તો બીજા છે ઘોર, કોળીથી એ ચોગણો ચોર;
સોની સાચો તેનુ નામ, કરે ઘણું તસ્કરનુ કામ.
ન ગણે બ્રાહ્મણ ન ગણે ભાટ, ન ગણે માત ભગિનીની ખાટ;
ન ગણે ધર્મ ગણે નહિ કર્મ, નહિ સોનાની આખે શર્મ.
સોનાનું સૂતું કરી દિયે, ધીરે તેનું લૂંટી લીએ;
પ્રથમ તો સૌ કોનુ હરે, વળતો ખૂએ કે પુણ્ય કરે.
પવિત્ર જાત કરે બહુ પુણ્ય, લેતા નિમિષ ન રાખે ન્યૂન.

(દોહરો)

નિંદાથી નરતું ઘણું, શું કહું વારંવાર;
જગમાં સોની જાણવો, સૌ તસ્કર સરદાર.
મીઠું બોલે મુખથકી, પેર પેર કરી પ્રીત;
વિધવિધની વાતો કરી, હરે સર્વનું વીત.

સપૂત વિષે

(છપ્પો)

સપૂત નામ સરદાર, કોઈ ઉપર નવ કોપે,
સપૂત નામ સરદાર, પિતાનું વચન ન લોપે,
સપૂત નામ સરદાર, બાપનું કુળ ઉદ્ધારે,
સપૂત નામ સરદાર, હોય સમરથ પણ હારે,
વળી સપૂત નામ સરદાર તે, કુટુંબનું પોષણ કરે;
શામળ કહે સપૂત સલક્ષણા, માતપિતા જેનાં ઠરે.

અણુજાણ્યાને જે ગુણુ કરે, દયા ધરે જે દેહમાં;
શામળ કહે તે દુઃખ પામશે, નર અજાણુ શું નેહમાં.

લોકને પ્રીતિ ઉપજવાનાં કારણો

(છપ્પો)

હાકમ[૧] વિનય[૨] વિવેક,[૩] શાહપણુ[૪] ને સત્ય[૫] જેમાં,
વિદ્યા[૬] વપુ[૭] શુભ વાત[૮], પ્રિય[૯] પોશાક તેહમાં,
નાદ[૧૦] નૃત્ય[૧૧] કવિગાન,[૧૨] દાન[૧૩] ડહાપણુ[૧૪] ગુણુ[૧૫] અર્થ,[૧૬]
કરમ[૧૭] શરમ[૧૮] નરમાઈ,[૧૯] ન્યાયી[૨૦] કુળ[૨૧] શૂર[૨૨] સમર્થ,[૨૩]
જપ[૨૪] તપ[૨૫] જુગતી[૨૬] જર[૨૭] જો મળે,
લાયક[૨૮] મલ્લ[૨૯] નટ,[૩૦] રીતનાં,
પેખક[૩૧] લેખક[૩૨] શામળ કહે, લક્ષણુ બત્રીશ પ્રીતનાં.

મમત વિષે

(છપ્પા)

મમતે ખરચે દ્રવ્ય, મમતથી વિ'વા માંડે,
મમત કપાવે શીશ, મમતથી માયા છાંડે,
મમતે હારે હોડ, મમત ઘરબાર ઘટાડે,
મમત ચડાવે આળ, મમત તો માન મટાડે,
મોટા પુરુષો સહુ માનજો, રૂડી વાતમાં રેલજો;
શામળ કહે જીતો જગતમાં, મિથ્યા મમત્વ મેલજો.
મમતે જાય વિદેશ, મમત તો રાજ્ય મુકાવે,
મમતે મૂકે શરમ, મમત ચતુરાઈ ચુકાવે,
મમત કપાવે કીર્તિ, મમત અપજશ ઓળાવે,
દુઃખનો ડુંગર મમત, ઝેરનાં તરુ રોપાવે,
મમતે તો મોટમ નહિ રહે, મમત થકી મરવું પડે;
શામળ કહે મમત્વ મૂકજો, મમત નક્કી નરને નડે.

એકના નામથી બીજાને પીડા

(છપ્પો)

વઢે રાય ને રાય, પ્રજા ત્યાં તો પીડાય,
વઢે મહિષ મહિષ, ઝાડનું છેદન થાય,
વઢે ભ્રાત ને ભ્રાત, દુઃખ પામે ડોકરડાં,
વઢે ધણી–ધણિયાણી, પીડા પામે છોકરડાં,
વળી વિપ્ર વિપ્રમાંહી વઢે, દેવે લેવે દાનને;
શામળ કહે સાચું માનજો, મહાદુઃખ જજમાનને.

શૂરવીર વિષે

(છપ્પો)

ગાંડા પણ ગુણવંત, કદી મોટમ નવ માણે,
નહિ ટેક તરકીબ, અહંપદ મન નવ આણે,
વાંકાચૂકા નવ થાય, બોલ નવ વાંકા બોલે,
પોતે થાય ન પ્રૌઢ, પરો પડદો નવ ખોલે,
પણ વીર હાક વાજે જહાં, ત્યાં ધીરજ મનમાં ધરે;
પછી જ્યમ ગોલા ચોખા છડે, વેરી ઉપર કર વાવરે.

ઈશ્વરજ્ઞાન વિષે

(દોહરા)

ધર્મશાસ્ત્ર ધ્યાને ધર્યું; સુણજો મહિમા સાર;
મારગ સહુના જૂજવા, કહેતાં ના'વે પાર.
કો કહે મુક્તિ ધ્યાનમાં, કો કહે જપ તપ વ્રત;
કો કહે દાને યજ્ઞમાં, કો કહે તારક તર્ત.
કો કહે પૂજો પ્રતિમા, કો કહે નાહો નીર;
કો કહે શોધો સ્વાતમા, કો કહે શુદ્ધ શરીર.

વૈષ્ણવ જન વિષ્ણુ કહે, વ્યાપક સઘળે જગત,
શિવમાર્ગી તો શિવ કહે, શક્તિ માર્ગી શક્ત.
વામવાદી તો વામ કહે, કહે વૈરાગી રામ;
પંડિત પરમેશ્વર કહે, નૌતમ જુદાં નામ.

પારકી આશા વિષે

(દોહરા)

કોઈ રળે ને કોઈ જમે, તાકે પરનો માલ;
આશ કરે જે પારકી, કર્મહીન કંગાલ.
મંદમતિ તે માનવી, કરે મનુષ્યની હાસ્ય;
ચટકી દેખી દિન ચારની, વળતી થાય નિરાશ.

વાવે તેવું ફળ

(દોહરો)

બાવળનું બી વાવશે, પ્રીતે પરડા ખાય;
આંબાનો રહે ઓરતો, ઈશ્વરનો એ ન્યાય.

(ચોપાઈ)

વાવે બીજ તે ઊગે ઝાડ, એમાં શાનો ગણુને પાડ;
કરે તેવું ભોગવશે તેહ, એહ વાતમાં શો સંદેહ?

લક્ષ્મી કોઈની નહિ તે વિષે

(દોહરા)

લક્ષ્મી કોઈની નથી, બીજું કોનું મૃત્યુ;
સ્નેહ સંબધ ગણે નહિ, તજી જાય છે તર્ત.
રૂડો ભૂંડો નવ ગણે, ન જુએ કોનાં કૃત્ય;
ઘર કે રણ દાખે નહિ, તજી જાય છે તર્ત.
નેણા કનેણા નવ જુએ, સ્નેહ શું નાખે સર્ત;
નાનું મોટું નવ જુએ, તજી જાય છે તર્ત.

રૂપ-કુરૂપને નવ ગણે, વિવેક વિદ્યા વર્ત;
ઊંચ-નીચને નવ ગણે, તજી જાય છે તર્ત.
લક્ષ્મી ભૂંડી લક્ષ વસા, માથે ભૂંડું મર્ત્ય;
ખેલે ખવરાવે ખાંતથી, તજી જાય છે તર્ત.
વિદ્યા સિંધુ સુખતણો, વિદ્યા સદ્દગુણ વર્ગ;
લક્ષ્મીને લૂડી ગણે, સહેજે પામે સ્વર્ગ.
વખાણ સુણીને વિત્તનાં, ચંચળ સ્રી ચળ થાય;
જ્યમ વાદળની છાંયડી, પળ પળમાં પલટાય.
કનક વિષે કલિયુગ વસે, વળી કનકમાં કામ;
કૂડ કપટ કનક વસે, ઠેઠ નરકનો ઠામ.
અલખતવંત ઘેલા ઘણા, અલખત ત્યાં અહંકાર;
સુખ છે સરસવ જેટલું, દુઃખ અર્ણવ અપાર.

શિખામણ

(ચોપાઈ)

અધિક હેતથી કહું છું અમો, તે રીતે આચરજો તમો;
પરધન પરનિંદા પરનાર, પરહર કહું છું વારંવાર.
પરધન દેખી થાવું અંધ, પરનિંદા નવ ધારો ધંધ;
નીચ વાત થકી નાસજો, ગુણીજન દેખો ત્યાં ધાસજો.
જુલમ ન કરશો કોશું જૂઠ, રંક સાથે રખે રહો રૂઠ;
મહા મમતીના મન મોડજો, કંગાળપણું આળસ છોડજો.
કરજો એક ઈશ્વરની આશ, પૂરણ જાણો ઈશ પ્રકાશ;
નવ કરશો મદ્યપનો સંગ, આપ મલિન નવ રાખો અંગ.
ભજતાં ભણતાં રળતાં ધન, રખે તૃપ્ત કરો ત્યાં મન;
પાપે ધન નવ પેદા કરો, અઘ દેખો ત્યાથી ઓસરો.
નવ ગણશો સરખા આપણી, તરણ તણી એ છે તારુણી;
સ્વપ્નવત્ જાણો સંસાર, માથે તાણી નવ લ્યો ભાર.

સ્નેહ તજો પરદારા સાથ, હેઠું મન રાખો નિજ હાથ;
સાચી વાતે થાજો શૂર, નીચ કામે નવ થાશો નૂર.
મનની લહેર જાતી વાળજો, જનક જનનીનું પાળજો;
કૂડાં કર્મ રખે કાંઈ કરો, પંડે પાપબુદ્ધિ પરહરો.
કરજો પરમારથ નિત્ય કાજ, તો રાજી રહે શ્રીમહારાજ;
અમૃત ફળ વાવો સૌ ખાય, વળી વાટમાં છાયા થાય.
બીજું પુણ્ય નવાણે નીર, સુખ પામે સહુ જન શરીર;
નવાણુ ખોદાવે રોપે ઝાડ, પરમેશ્વર માને છે પાડ.
ભલી વાત સુખથી ભાખજો, શરણાગત શરણે રાખજો;
અહંકાર નવ કરશો લેશ, દુઃખભંજન કહેવાજો દેશ.
રૈયતના કહેવાજો રામ, કરજો નિત્ય પરમારથ કામ;
માત તાતની સેવા કરો, અહંકાર મનમાં નવ ધરો.
કિંકર શું નવ કરશો ક્રોધ, રૂડી વાત નવ કરશો રોધ;
જીવહિંસાથી બીજો ઘણું, રક્ષણ કરજો પ્રાણી તણું.
પરદુઃખ દેખી થાજો દુઃખી, સુખી રૈયત પેરવી રહો સુખી;
અનાવૃષ્ટિમાં આપો અન્ન, નિર્મળ રૂડું રાખો મન.
કોઈ દિવસ નવ રમશો દ્યૂત, ધર્મવાતે નવ થાશો ધૂર્ત;
અમલ વશ નવ થાશો આપ, સતીતણો નવ લેશો શાપ.
આપ્યું પાછું લેશો નહીં, ના નવ કહેશો સુખથી કહી;
કરીએ તો ભોગવવું પડે, આવીને સહુ અંગે અડે.
છાનું છપનું કરીએ પાપ, પરમેશ્વર જાણે તે આપ;
આપે તે તો પામે બહુ, સુખદુઃખ એવી રીતે સહુ;
જેવું અન્ન વાવે તે લણે, શામળ ભટ તો સાચું ભણે.

*

સમસ્યાઓ

છપ્પા

સાઠ નારીએ[1] નાર[2]. નાર, આઠે નર[3] જાણું,
આઠે નરે નર[4] એક, પુરુષ એ ત્રીશ પ્રમાણું,
બાર પુરુષ[5] બળવંત, એક નર[6] નરપતિ જેવો,
એવા નર દશ સહસ્ર, તરતિ બે ભોગવ્ય તેવો,
સ્વામી જે સત્યાવીશનો,[7] કશ્યપ[8] સુત જુગ જોગવે;
શુભ આશિષ શામળ ભટ ભણે, ભૂપતિનું સુખ ભોગવે.
ઉત્તર: ૧. પળ, ૨. ઘડી, ૩. પહોર, ૪. દિવસ, ૫. માસ,
૬. સંવત્સર, ૭. ચંદ્ર, ૮. સૂર્ય.

ત્રણ અક્ષર નિજ નામ, પગ વિના છે પાંગળિયો,
બે છે બાહુ વિશાળ, અંગમાં નહિ આંગળિયો,
શીશ વિના છે શરીર, મોજ ઝાઝેરી મહાલે,
અવનિ અંતરિક્ષ, ચરણ વિના તે ચાલે,
છે સુખકરણ સંસારમાં, લક્ષ વસા શુભ લાજ છે;
દાતા આપે જન દીનને, કષ્ટ નિવારણ કાજ છે.
ઉત્તર: ડગલો

વૃક્ષ[1] એકનાં ડાળ[2], બાર ભલી ભાત ભણીજે,
પાખંડી[3] ત્રણસેં સાઠ, ગુણીજન જોઈ ગણીજે,
ચતુર જુઓ ચોવીસ, સરસ ફળ[4] તેને ફળિયાં,
એકવીસ સહસ છસેં, પત્ર[5] કવિલોકે કળિયાં,
પણ ચોથ ભાગ[6] એ પત્રનો, ગૃહસ્થ શિર શોભિત ઘણો;
તે આપે માગણને અધિક, વેણીદાસ રખિયલ તણો.
ઉત્તર: પાઘડી. ૧. વર્ષ, ૨. મહિના, ૩. દિવસ,
૪. પખવાડિયાં, ૫. ઘડી, ૬. પાઘડી.

ગોળાકારે ગુણવંત છે, પ્રસન્ન મન પૂરણ કરે;
જો સ્વામી શીઘ્ર તે લાવશો, શામળ કહે સોળે સરે.

ઉત્તર : મોતી

નાર મળી દશ વીશ, પુરુષ પરઠાણો જેનો,
સુરપતિ વાહન જાત, તાત જાણે સૌ તેનો,
નામ એક નર હોય, આવરદા એનો સરખો,
વસે વેગળે વાસ, પંડિને પૂરે પરખ્યો.
તે તાલેવંત તરુણી તણે, હસ્તક રૂડો નર હશે;
પંડ્યાજી પહેલો લાવજો, ત્યાર પછી સોળે થશે.

ઉત્તર : ચૂડો

ગોળાકારે ગુણવંત છે, પ્રસન્ન મન પૂરણ કરે;
જો સ્વામી શીઘ્ર તે લાવશો, શામળ કહે સોળે સરે.

ઉત્તર : મોતી

નાર મળી દશ વીશ, પુરુષ પરઠાણો જેનો,
સુરપતિ વાહન જાત, તાત જાણે સૌ તેનો,
નામ એક નર હોય, આવરદા બેનો સરખો,
વસે વેગળે વાસ, પંડિતે પૂરે પરખ્યો.
તે તાલેવંત તરુણી તણે, હસ્તક રૂડો નર હશે;
પંડ્યાજી પહેલો લાવજો, ત્યાર પછી સોળે થશે.

ઉત્તર : ચૂડો

સપૂતતણું છે નામ, સભામાં શોભે સહેલો,
રજની કેરું રૂપ, પૂજન શિવ કરતાં પહેલો,
નેહ કરે નરનાર, દેહ શુભ આપે દાખે,
તસ્કરને મન તાપ, ભલા જન તો શુભ ભાખે,
તે નરના તનથી નીપજે, કરૂપ કહે છે કામની;
શામળ કહે સ્વામી લાવશો, તો ભજશે શુભ ભામની.

ઉત્તર : દીવાનું કાજળ અથવા મેંશ

સાઠ નારીએ નાર, આઠે નર જાણું,
આઠ નરે નર હોય, પુરુષ જો ત્રીશ પ્રમાણું,
બાર નરે નર નામ, ભાગ ત્રીજો છે તેનો,
અંત્ય મધ્ય ને આદ્ય, અમલ જોરાવર જેનો,
હરઘડી તેને હરનાર છે, દુઃખ ટાળે જે દેહનું;
વળી જે માટે કૌરવ હણ્યા, તરત કામ છે તેહનું.

ઉત્તર : ચીર

લક્ષ્મી ખરચી તે લાવજો, એ પણ અડવું દીસશે;
શામળ કહે શામા જો સજે, તેથી હેડું હીસશે.

ઉત્તર : કાનની ઝાલ

ચાર પુરુષ પરમાણ, નેહે પરણ્યા બે નારી,
તેને બે નપુંસક તન, વપુએ જુઓ વિચારી,
એ આઠેનો ઠાઠ, પુરુષ પરમાણો એકે,
નારે વીંધ્યો નરદેહ, સુખે નિહાળો નેકે,
તે લાવ કંથ કોડામણા, સ્થિર થાવર નિત્ય શોભશે;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, સોળ સજ્યા તે શોભશે.

ઉત્તર : પલંગ

બાળા અક્ષર બે જ, નાર નીચી ને નાની,
નહિ કરપદ નહિ નેન, સરવકોને મનમાની,
નારી સાથે નેહ, રહે નારીને સંગે,
ઉદર એહને ગર્ભ, રાચે સૌ તેને રંગે,
તે નારી નારીને ગળે, તો દશ રૂડી દીપશે;
શૃંગાર સોળમાં શોભશે, તો જશ તારો જીતશે.

ઉત્તર : વીંટી હીરા સાથે

સરોવર સુંદર સાર, નૌતમે નીર ભર્યું છે,
નહિ આરો નહિ પાળ, સ્થિર પણ ઠામ ઠર્યું છે,
વનસ્પતિ સ્થિર વેલ, વિના પગ મૃગ ચરે છે,
વિના ધનુષ ને બાણ, વિના કર ચોટ કરે છે,
તે મારનાર નથી દીસતો, મૃગ તેને મારી મરે;
તે લાવ્ય કંથ કહે કામની, દેખી મન મારું ઠરે.

ઉત્તર : દીવો પવનથી ઓલવાય છે તે

કાળી નાર કુરૂપ, અનુપમ ઓપે ઝાઝી,
મોંઘી મોઘે મૂલ, ત્રણે પરવ તેની તાજી,
નરથી ઊપજી નાર, અરણ્યમા એ તો નરખી,
મહિપ સભામા માન, પવિત્ર પડિતે પરખી,
છાની રાખી જો છળ કરી, પ્રસિદ્ધ પોતે થાય છે,
શામળ કહે સ્વામી લાવજો, એ રાયા શિર રાય છે

ઉત્તર : કસ્તૂરી

જીભ વિનાનો સાપ, બેય પાસેથી સરખો,
જરાય મુખ નહિ ઝેર, પડિતે તેને પરખ્યો,
નર નારીની કમર, રહે વીટી તે વારુ,
વસ્ત્ર તણે વિવેક, સુશોભા સઘળી સારુ,
બે દર તેના બે પાસ છે, બહાર ગયો દીઠો બહુ;
શામળ કહે સમશ્યા સહેલ છે, સુણ્યા થકી સમજે સહુ.

ઉત્તર : નાડુ

એક નાર મુખ દોય, ભૂપ સભામા ભાળું,
ગૌર વરણ મુખ એક, એક કુરૂપી કાળુ,
નહી હાથ, પગ નહીં, ઘણેરી તરતીબ તોલે,
મારે મહોકમ માર, બૂમ પાડી તે બોલે,
વળી ભૂડુ અન્ન ભાવે નહિ, કાચુ કચર્યું ભ્રખ કરે;
ડાહ્યા દાતા મનમા ધરે, મહીપતિ કેરા મન હરે.

ઉત્તર : પખાજ

વાહન વૃષભ વહત, પરાક્રમ અધિકું ઓટે,
રૂંઢમાળ વિશાળ, કારમી દીઠી કોટે,
મસ્તક ગગ તરગ, ચહુ પાસે તે ચાલે,
કરતી હણુહણુકાર, ભૂપ સૌ નજરે ભાળે,

એ સમસ્યા છે પણ શિવ નહિ, સમજુને મન સહેલ છે;
જો વાટે ઘાટે દશ દિશે, મહીપતિ કેરે મહેલ છે.

ઉત્તર : પાણીની ઘટમાળ

ચો મુખવાળા ચાર, પુત્ર પરાક્રમી પરખ્યા,
ન કો ઊંચ કે નીચ, શોભીતા ચારે સરખા,
ચાર વચ્ચે બે નાર, પ્રીતની રીતે પરણ્યા,
બેય નપુંસક તંન, આઠ એ વેગે પરણ્યા,
થાય એકે અળગું આઠમાં, તો સાતે નહિ કામનાં;
નર એક થાય એ આઠથી, કહો અરથ એ નામના.

ઉત્તર : પલંગ

નામે કહીએ નાર, અધર અવનીથી સાંધી,
વનિતાને વણ વાંક, લોહને પાસે બાંધી,
માનવી જણ બે ચાર, ચડી રુદયા પર બેસે,
આઘી પાછી જાય, ઠરી ઠેકાણે પેસે,
ચીસો પાડે ચારે મુખે, દયા ન આવે દેહમાં;
શામળ કહે પંડિત પારખો, નરનારીના નેહમાં.

ઉત્તર : હીંડોળાખાટ

ગુણમય ગોળાકાર, અધિક અમૃતનો ભરિયો,
સ્રીઓ સહસ્ર દશ વીસ, કબૂલ તે નરને કરિયો,
જો કોઈ પાસે જાય, નાર દુઃખ તેને દે છે,
અહોનિશ આઠે જામ, અધર રસ તેનો લે છે,
તે નરને મારે પારધી, રુધિર સરવ જન ખાય છે;
શામળ કહે માંસ-રુધિર સદા, ચૌટામાં વેચાય છે.

ઉત્તર : મધપૂડો

મોતીને અનુમાન, પૃથ્વી પર આવી પડિયો,
કો જાણે કેનો માલ, કંથ મારાને જડિયો,
સોંપ્યો મારે હાથ, ભલા ભોજનમાં ભળિયો,
ચોરી ગયો કો ચોર, કોઈ નર નારે ગળિયો,
ફરી કોટિ જતનથી નવ જડ્યો, લખજન જોતાં લીજીએ;
શામળ કહે શોધ્યો નવ મળે, તો શો ઉત્તર દીજીએ ?

ઉત્તર : પાણીનો કરો

અચરત સરખું એક, સાંભળ્યું છે સૌ કરણે,
જતા દીઠા જશવંત, તોલથી જન તો ત્રણે,
ખટ પગ ને ખટ હાથ, નેત્ર બે દૈવત દેખે;
બે ચરણે ચાલંત, લલિત લક્ષણથી લેખે,
તે કાનને નામે નામ છે, સતવાદી શોભિત સદા;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, કૂડ કથન ન કહું કદા.

ઉત્તર : શ્રવણ કાવડવાળો

વૃક્ષ નહિ, નહિ વેલ, નહિ પત્રે, નહિ ફૂલે,
નહિ બીજ વાવેત્ર, કહે કણ અતિ અમૂલ્યે,
ગુણ જશ અપરંપાર, દેશ બાધામાં દીઠો,
દેવ દનુજ નૃપ રંક, ગણે અમૃતથી મીઠો,
છે મોંઘા ગુણ મોતી થકી, સોંઘામાં સોંઘો સદા;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, કોઈ એ નવ તજીઓ કદા.

ઉત્તર : લવણ અથવા મીઠું

નારી નીરખી નીચ જુઓ, લક્ષણ કહું જેનાં,
અંગે ઊજળી આપ, બાપ મા કાળાં તેનાં,
નહીં હાથ નહિ પાગ, કુલક્ષણ તેની કાયા,
મુખ નાસા છે નેણ, નહિ મમતા કે માયા,

તે નહિ પશુ, પક્ષી, માનવી, નહિ જીવા જોની જદા;
શામળ કહે સુમતિ સલક્ષણા, તે શોધી જોશે સદા.

ઉત્તર : સર્પની કાચળી

એક બાળ બે મુખ, એક ઉપર એક હેઠું,
ઉપર પાતળું છેક, કેડથી પહોળું પીઠું,
તળે મુખ તેમાં જીભ, તેહ બોલાવ્યું બોલે,
હલાવતાં હાલંત, વળી ડોલાવ્યું ડોલે,
ઈશ્વર આગળ અધિકું રહે, ગુણવંતા જનને ગમે;
શામળ કવિ કહે તે ઊચરે, જગતલોક તેને નમે.

ઉત્તર : દેવની ઘંટા

રથ દીઠો સમરથ્ય અધર અવનિમાં ચાલે,
બ્રહ્મા નામે નામ, મંદિર તેનામાં મા'લે,
અપરંપાર અપાર, પ્રજા પેદા ત્યાં થાય,
વેઠે અગ્નિ આંચ, માર પણ ઝાઝો ખાય,
આવે અમૂલ્ય કામે અરથ, મૂલ અલ્પ માટે મળે;
શામળ કહે છે શોધી જુઓ, કવિ રૂડા તે તો કળે.

ઉત્તર : કુંભારનું ચાક

નીચ ઘેર છે નાર, દેશ બાધામાં દાખે,
મુખમાં મોટી જીભ, રીઝથી ખહાર રાખે,
નહીં હાથ નહિ પાત્ર, શીશ વિના મુખ બોલે,
ફરે છત્ર તે શીશ, જમે કણ અધિક અતોલે,
ઘરધણી તો ગીતો ગાય છે, પવિત્ર નર પૂંઠે ફરે;
શામળ કહે એહું એહનું, મોટા જન મસ્તક ધરે.

ઉત્તર : ઘાણી

ચતુર નર તું ચેત, એક અચરત મેં દીઠું,
સુંદર રૂપ સ્વરૂપ, અધિક અમૃતથી મીઠું,
કાયા ઉપર હાડ, હાડ પર વાળ ભણીજે,
વાળ ઉપર છે રુધિર, સુગુણ તેના જ ગણીજે,
ખરી તે ઉપર તો ખાલ છે, ખાલ ઉપર વાળ જ નથી;
વળી મુખમાંથી અમૃત ઝરે, શામળ કહે કહો કથી.
ઉત્તર : કેરી

પ્રમદા એક પ્રચંડ, અધર અવની પર રાચે,
ઉપર ઊભા બે ચાર, જેમ નચવે ત્યમ નાચે,
જ્યમ હોય જેઠી મલ્લ, જોર ઝાઝેથી ઝૂઝે,
બોલે બોલ 'ખલવંત, ધરા આધી ત્યાં ધ્રૂજે,
પાણી તો તેહ પિયે નહીં, અન્ન અલેખે ખાય છે;
વળી ચરણ નથી પણ ચાચ છે, એહું એનું સા ચહાય છે.
ઉત્તર : જે વડે પૌંઆ ખંડાય છે તે ઢીંકણી

ભર્યું નારીમાં નીર, પુરુષ એક પીવા સાંધ્યો,
બે નારીએ બળવંત, અવળો સવળો બાંધ્યો,
અવનીથી અંતરિક્ષ, નાર નચવે ત્યમ નાચે,
વારુ ઉત્તમ વંશ, રિદ્ધિ રૂડીથી રાચે,
પરભાતિ રાગ રૂડે સ્વરે, ગુણ રૂડેરા ગાય છે,
શામળ કહે ઘેર શ્રીમંતને, જરૂર એ જણાય છે.
ઉત્તર : વલોણું

કહું વરતુલ આકાર, છત્ર જેવી છત છાજે,
શત્રુ સરીખાં સાલ, ભામની દેખી લાજે,
વસ્ત્રઆભરણ વિવેક, ફૂલ ભરિયાં ભલી ભાતે,
મોંઘી છે મહામૂલ્ય, જોઈ જોરાવર જાતે,

શૂરામાંહી શૂરી ઘણી, સૌથી આગળ સંચરે;
અરિગંજણ રક્ષણ દેહની, અર્થ કવિ શામળ કહે.

ઉત્તર : ઢાલ

મસ્તક પાખી મુખ, દીઠો મેં તેનો ડંમર,
શૂંઢાળો સમરથ્ય, હસ્તી નહિ કાળો ભંમર,
મોહું દીસે પૂંછ, લાંબી એક પાસે ચોટી,
મેહ સમોવડ માન, મૂલ મર્યાદા મોટી,
આહાર અન્ન ઓપે નહિ, પેટ ભરી પાણી પિયે;
શામળ કહે વ્રત ઘણાં કરે, કહો અરથ કારણ કિયે.

ઉત્તર : પાણીનો કોસ

ચતુર ચેત મુખ ચાર, નહીં બ્રહ્મા બ્રહ્માણી,
વૃષભારૂઢ વાહન, નહીં રુદ્ર રુદ્રાણી,
જળ પૂરણ જશવંત, નહીં જ નવાણ નવાણી,
સેવક શોભે સાથ, નહીં રાજા કે રાણી,
એ અકલવંત અંતર ધરો, શું વળી વળી વખાણિયે;
છે સમસ્યા કવિ શામળ તણી, જશવંત જન જાણિયે.

ઉત્તર : પાણીની પખાલ

રત્નથી રૂડો અમૂલ્ય, ફૂલ ફૂલ સફળે ફળિયો,
કરે કથીરનું કનક, બહુ ગુણ તેથી બળિયો,
સાગ સીસમ વૃક્ષવેલ, ભાર અઢારે ભારી,
અમૃતફળ સહકાર, તેથી શુભ શોભા સારી,
છે લાજ રખણ સૌ લોકની, સહાય દેવ ને દાનવો;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, મહાસુખ દેયણ માનવો.

ઉત્તર : કપાસ

પાંખાળો પરતાપી, નહીં પંખીમાં પૂરો,
ધંધ મચે ત્યાં ધાય, નહીં શામદ કે શૂરો,
ગાજંતો ગંભીર, મેહમાં કોઈ ન પ્રમાણે,
છે પાતળિયો છેક, જુએ તે તો જન જાણે,
લાડકડો તે રિપુલોકને, જે છે જમ કિંકર જસો;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, કહો અરથ એ તે કશો.
ઉત્તર : તીર

સૂકે કાષ્ટ ફળ લાગ, તેની શોભા છે સારી,
ત્રણ અક્ષરમાં તોલ, નામ કહેતામાં નારી,
લાંબી પાતળી લાંઠ, કલંક કાયામાં કૂડી,
જુવાનીનું છે જોર, બહુ જન કહે છે બૂડી,
આખું તે ફળમાં ઝેર છે, ચપળ લોક શું ચાય છે;
શામળ તે ફળ આરોગતાં, જન જમલોકે જાય છે.
ઉત્તર : બરછી

લાંબડ પૂંછ લખાય, નહિ વાંદર હૂંકડિયો,
રાતી માંજર શીશ, નહિ માંકડ કૂકડિયો,
અતિશય ઝેરી અંગ, નહિ વીંછી નહિ સાપે,
વૃષ્ટિ સમે વાધંત, તરુણ તો થાયે તાપે,
વનમાં, વસ્તીમાં પણ વસે, તોલ કાંઈ તેમાં નથી;
કવિ શામળ કહે જે સમજશે, કહું ડાહ્યો તેને કથી.
ઉત્તર : કાગડો

નારી એક અનૂપ, સરસ શોભંતી સહેલી,
બે અક્ષરમાં નામ; મૂઢ રુદિયામાં મેલી,
ઉદર વચ્ચે એક શીંગ, એક આંખે દિલ દેખે,
પવિત્ર સંગ પોસાય, ડાહી દુનિયાં પુર પેખે,

તે મુખથી જળ પ્રાશન કરે, શીગેથી આપે ઝરે;
કવિ શામળ કહે શોભે તહા, જ્યાં વરને કન્યા વરે.

ઉત્તર : ઝારી

છેલ કૂદતો છેક, એક કહે એ તો ઘોરી,
શીગ નથી તે શીશ, કહે ત્યારે તો તોરી,
પીઠે નથી પલાણુ, ત્યારે તો મેડક માણે,
નથી રહેતો તે નીર, જરૂર કોઈ સસલો જાણે,
પણ સસવાને પગ ચાર છે, પગ વિણુ આ તો પરવરે;
શામળ કહે અર્થ સહેલ છે, રૂડા જન રુદયે ધરે.

ઉત્તર : ચાચડ

પુણ્ય સુપાત્ર પવિત્ર, કુલ એવાની કન્યા,
કીધો પિતાનો કાળ, એહ પણ મોટો અન્યા,
વરી વડાઉવા સાથ, જાત રૂડો તે જાણી,
કાંઈ ન ચડ્યું કલંક, વડા લોકોએ વખાણી,
કહો કવણુ નાર પિતા કવણુ, કવણુ વડાઉવાને વરી;
વળી કવણુ કુલ પેદા થઈ, શામળ કહે તે સુંદરી.

ઉત્તર : છાશ

નહી નપુંસક નાર, નકી નરને છે નામે,
અમૃત તુલ્ય આહાર, કરંતા ન ઠરે ઠામે,
નિર્મળ નીર ઝરત, પૂર્ણ ગુણુ અપરપારી,
દુર્લભ જાણે દેવ, સકળ ગુણુ શોભા સારી,
છે તત્ત્વ તેહ ત્રણુ લોકમા, ભાગ્યશાળી જન ભોગવે;
શામળ કહે તેથી નીપજે, જે જર ગાંઠે ભોગવે.

ઉત્તર : કોલુ, શેરડી પીલવાનો

જળમાં રહી જીવંત, નહિ મેડક નહિ મચ્છી,
ચારે દિશ ચાલંત, નહિ પશુ કે નહિ પક્ષી,
પગ વિણુ વહે પ્રવાહ, પવન પણ વહિ નહિ પાણી,
લક્ષ્મી લીલા લહેર, નહિ રાજા નહિ રાણી,
છે તત્ત્વ તોલ તારણ તરણ, બૂડતાંને રાખે બહુ;
વળી પાર ઉતારે પલકમાં, શામળ કહે સમજો સહુ.
ઉત્તર : નાવ

એક માત સંતાન, નપુંસક ને એક નારી,
તે બેનાં સંતાન, અલેખે અપરંપારી,
નપુંસકનાં સંતાન, અરથ અધિકે નવ આવે,
વડે મૂલ વેચાય, ભૂપ જેવાને ભાવે,
બાળક જે તેની બહેનનાં, સર્વ અર્થ તેથી સરે;
શામળ કહે પણુ સોંઘાં સહુ, કોડી કોડી કરતાં ફરે.
ઉત્તર : સોનું અને માટી

શામા છે શામળી, સ્વરૂપે પણ સોહંતી,
ભમરાળી ભરપૂર, મરદ મોટમ મોહંતી,
વપુ વરણાગણી વેશ, વળી વળવાળી વંકી,
દુશ્મન ગંજણ દાખ, સાર શોભિત સિંહ લંકી,
તે નાર વડે નર શોભશે, તે વીણુ સુખ લજામણું;
કહે શામળ એ સમસ્યા કહો, ભલી રીતે લેઉ ભામણાં.
ઉત્તર : મૂછ

પંખણી એક પ્રમાણુ, કોડથી નારી કહાવે,
જ્યાં મોકલીએ જાય, આપ તેડાવી આવે,
ઊડે તે આકાશ, નહી સમળી નહીં ગરજણ;
સૂત્ર સહિત શોભંત, નહીં દાઈ કે દરજણ,

ગંભીર ઘોષથી ગરજતી, ધજા ફરકે બારણે;
શામળ કહે શાણા સમજજો, કવણ નાર તે કારણે.
ઉત્તર : પડાઈ (પતંગ)

પ્રતાપવંતો પુરુષ, જનોઈ અંગ ધરે છે,
પ્રૌઢ પેખિયે પેટ, શિંગ એક શીશ સરે છે,
ચરતો સાતે ચાંચ, કોટિધા નૃત્ય કરે છે,
બાળક તેહવું બાંહ, ઠામ ને ઠામ ઠરે છે,
ફરી જાણે છે તે ફૂદડી, ઘોર સ્વરે ગુણ ગાય છે;
શામળ કહે તેના સંગથી, વધતે મૂલ વેચાય છે.
ઉત્તર : રેશમનો રેંટિયો

અચરત એક અપાર, વપુ જોતાં વાંકડિયું,
પાછળ પૂંઠ વિશાળ, શોભતું મુખ સાંકડિયું,
રૂપ બહુ બહુ નામ, ઘણી બાબત મુખ બોલે,
છત્રીશ રાગની છત્ય, દશે દિશામાં તે ડોલે,
બોલાવ્યું બોલે નીચ ઘેર, ઊંચ અમીરને વશ કરે;
શામળ કહે સમસ્યા શોભતી, ધારક રૂડા મન ધરે.
ઉત્તર : શરણાઈ, તૂર્ઈ, બણગું.

નીરખી નાની નાર, કાંઈ ઊજળી કાંઈ કાળી;
કપટી કૂડ કલંક, પંડમાં પોઢી પાળી,
પગ લાંબા બે બાહુ, બંધ બાંધી છે બેડી;
અનમી નર અહંકાર, ટેક રાખંતી ટેઢી.
તે ભામની ભોંયરું ભોગવે, ભૂપતિની પાસે ભજે;
દુશ્મન તેને દેખી ડરે, શામળ કહે શોભા સજે.
ઉત્તર : કટારી

શીશ વિનાની નાર, મુખ મોટું સુખ માણે,
ભોરિંગનો જે ભક્ષ, જમી તે આઝું જાણે,
પલક ન રાખે પેટ, વળી ઊઠે વળી બેસે,
પાતળું થઈને પેટ, તેહ પૃથ્વીમાં પેસે,
વાંકા કઠણને વશ કરે, બળતાંને બાળે બહુ;
સમજ્યા કેડે તો સહેલ છે, શામળ કહે શોધો સહુ.

ઉત્તર : ધમણ

નૌતમ નીરખી નાર, જુલમવાળી ઝળકંતી,
નહિ હાથ નહિ પગ, લાડ આઝે લળકંતી,
મંદિરમાં માલંત ઓપતી ઓઢી પહેરી,
નાસે થઈ નિર્માલ્ય, વાદ કરતો જે વેરી,
છે નારી જાત નિર્બળ નહીં, કાળી કરૂપ કાયા થકી;
શામળ કહે શાણા સમજશે, કહું ડાહ્યા તેને નકી.

ઉત્તર : તરવાર

આવ્યો સોદાગર એક, માલ લાખેણો લાવ્યો,
ગરથ કમાવા કાજ, ભલો સૌ જનને ભાવ્યો,
હય હાથી સુખપાલ, લક્ષધા લાખે લેખે,
જેને જેનું ઠામ, દૃષ્ટિએ દુનિયા દેખે,
પૂછી તે જ ઘડી ને તે દિવસ, રહ્યો ન પૈસે રોકડો;
હુંડીપત્રી તો હોય શી, દીસે ન ગાંઠે દોકડો.

ઉત્તર : માટીનાં રમકડાં પછાથી ભાંગી ગયાં.

નહીં પુરુષ છે નાર, નિહાળી જોતાં નામે,
ચંદ્રબિંબ આકાર, નથી તે ઠામે ઠામે,
રાજદ્વાર રહંત, અધર અવનીથી બાંધી,
જ્યોતિષ્ વિદ્યા જાણ, સમય દેખીને સાંધી,

તે માર ખાય મહોકમપણે, બૂમ પાડી બોલે બહુ;
નાનાંમોટાં નરનારીઓ, શામળ કહે સુણે સહુ.
ઉત્તર : ઘડિયાળ

એક નારી નિર્માણ, પ્રમાણિક જને પ્રમાણી,
વીસ પુત્ર બળવંત, વિવિધ શું કહું વખાણી,
તેને સુત ચરચાર, સુતા બે બે વળી તેની,
પુત્રીનો પરિવાર, જગતમાં શોભા જેની,
ચંચલ સુત તો ચરચાર છે; તેહ સવાયા શેર છે;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, મહિમા મોટો મેર છે.
ઉત્તર : વીસ મણુની ખાંડી

પુરુષ એક વયવૃદ્ધ, ખરી તેને ખટ નારી,
તેને બે બે તનુજ, તનુજને સુંદર સારી,
એક શ્વેત એક શામ, પુત્ર પછી તેના ઝાઝા;
પંદર પંદર પ્રમાણુ, તેહ વળી કહીએ તાજા,
જે નામમાત્રનો નાશ છે, ક્રોડ શાસ્ત્ર કહે છે કથી;
પણુ શામળ એ પરિવારનો, નાશ કોઈ કાળે નથી.
ઉત્તર : સંવત્સર અથવા વર્ષ

પુરુષ એક પવિત્ર, પરાક્રમી દીઠા પોઢા,
ચંચળ ચારુ ચાલ, જાણુ જશવંતો જોડા,
રાજમારગે રોજ, મોજ આછેરી માણે,
જર વિદ્યાની જોસ, ચઢી ચોખૂટે ચાલે,
નર એક નારી બે નીરખીએ, અધર ઉપાડીને લીએ;
છે નામ એક બે નારનું, કહે શામળ કારણુ કીએ,
ઉત્તર : પાવડીનો જોડો

વ્યંડળ મળી દશ વીશ, નપુંસક ટોળું કીધું,
સોયક નાની નાર, બંધને બાંધી લીધું,
નવરાવ્યું ધરી નેહ, રૂદેમાં રાખી રમાડયું,
પરમેશ્વરથી પ્રથમ, જુગતથી તેને જમાડયું.
તેનું જૂઠું સૌ કોઈ જમે, ગુણ તેના પણ સૌ ગણે;
શામળ કહે એ સમસ્યા શોધશો, ઘટમાં જે ડહાપણ ગણે.

ઉત્તર : પત્રાળું

નારી છે નવ રંગ, નહિ મા–બાપની સૃષ્ટિ,
નહીં બીજ વાવેત્ર, નહીં નિપજાવે વૃષ્ટિ,
નહીં અવની આકાશ, નહીં કોઈ તેનું જોડું,
છે મુખ નાસા નેણ, પૂંછ વણ પરઠયું પોહું,
તે નારી નારીએ નથી જણી, સ્વરૂપ ઊજળે સાચળી;[1]
પરખો તો પહેરો પાઘડી, નહીં તો પહેરો કાંચળી.

ઉત્તર : સર્પની કાંચળી

અતિશય મોટું મુખ, બેય પાસાથી સરખું,
એક જ સીંગ અનૂપ, વિના પાણી તે પરખું,
લક્ષ હજારો લોક, સૌ રહે તેને શરણે,
નિર્મળ સાથે નેહ, ચાલ ચાલે વણ ચરણે,
સમસ્યા છે સાગર જેવડી, અકલવંત કહે આવડયું;
શામળ કવિ કહે છે શીંખવું, નક્કી કહો જો નાવડયું.

ઉત્તર : નાવડું

નહિ નર કે નહિ નાર, નપુંસક સરખું નામે,
દેશ દેશ પ્રવેશ, ઘણા ગુણ ગામે ગામે,

૧ સાચલી સાચી–ખરેખરી.

જ્યોતિષ વિદ્યા જાણ, વાત બનવાની બૂઝે;
ખટ્ શાસ્ત્રો ભણનાર, તેને પણ તેથી સૂઝે,
અજવાળું એથી અવનિમાં, જે ભવિષ્ય જાહેર કરે;
આવરદા ઓછો એહનો, વર્ષ જીવી વળતી મરે.

ઉત્તર : ટીપણું

ગોળ પુરુષ ગુણવંત, દીઠો મેં ગામે ગામે,
દશશિર મળતું નામ, નહીં રાવણ એ ઠામે,
એ થાએ અસવાર, ધરે વાહન શોભાતે,
ચતુર ચૂકવે ન્યાય, પૂછે જે માનવ જાતે,
ત્યાં કોઈનું મોં રાખે નહિ, લાંચ કોઈની નવ લીએ;
શામળ કહે તે સતવાદીઓ, દેખે તેવું કહી દીએ.

ઉત્તર : દશશેરો

ખટ પુરુષે એક નાર, નાર ત્રણે નર જાણું,
સોળ નરે નર હોય, પરાક્રમી તે પરમાણું,
બે પુરુષે એક પુરુષ, ભાગ દ્વાદશને નામે,
કરી વાયદો કંથ, ગયા ગુણવંતા ગામે,
વધતા તો વીશક વહી ગયા, વસ્યા તહાં કે વાટમાં;
શામળ કહે છે તે સુંદરી, અતિ દીઠી ઉચાટમાં.

ઉત્તર : છ ચોખાની રતી, ત્રણ રતીનો વાલ, સોળ વાલનો ગદિયાણો, બે ગદિયાણાનો તોલો, તોલાનો બારમો ભાગ માસો, એટલે મહિનો.

ખટ પગ તો છે ખરા, ભમર તો નહિ તે ભાઈ,
એક વાંસો બે શીશ, કહું શી તેની કમાઈ,
વીંધી બન્ને ગમ નાક, નાથ ઘાલી ઘણી મોટી,
જુઓ કરમના જોગ, ચોટી વાંસા વચ મોટી,'

તાજું કહે છે સૌ તેહને, છે જૂનું જો જોખમાં;
શામળ કવિ કહે સદા વસે, શાહુકાર ઘેર શોખમાં.
ઉત્તર : ત્રાજવું

અંતરિક્ષ નાર અનૂપ, તેહ ડોલાવી ડોલે,
મહોકમ ખાયે માર, બહુ બકવા કરી બોલે,
મુખ વિણ મોટું શીશ, જનોઈ કંઠે ઘાલે,
બાંધેલી બલવંતી, મોજ મંદિરમાં માલે,
તે હસ્ત પ્રહારે જેહને, તે શોભાવે સર્વને;
શામળ કહે એ સમસ્યા કહો, કે મૂકો મન ગર્વને.
ઉત્તર : પીંજારાની તાંત

મસ્તક મોટું હોય, મુખ તેનું નવ દીઠું;
અન્ન નીર નવ ખાય, વદે અમૃતથી મીઠું,
પોઢાં પગ ને પેટ, પ્રીતથી પંચ પ્રમાણે,
રાજદ્વાર રહંત, કદી મોટા પરમાણે,
સારંગ નામ શોભીત છે, વરસે સારંગ વાણીએ;
સમજે સમસ્યા શામળતણી, તે જશવંતા જાણીએ.
ઉત્તર : તંબૂરો

બસેં હાથની બાળ, કહું શી તેની કરણી,
પાંચ હાથનો પુરુષ, પ્રીતથી તેને પરણી,
કામની વશ કરી કંથ, બળ કરી બાંધી લીધો,
ત્યારે પામ્યો માન, કબૂલ સૌ લોકે કીધો,
નરનારી બીજાં તે ભોગવે, લંપટ કોઈએ નવ કહે;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, રુચિ સો કોને નિત્ય રહે.
ઉત્તર : ખાટલો અને ભરવાની પાટી

એક નાર ખટ ચરણ, પાંખવાળી રસ રાચે,
જાત જોરાવર જાણ, વદનથી અમૃત સાંચે,
ઉત્તમ અધમ અહાર, ઊંચે નીચે જઈ પેસે,
દિવસે તે દેખંત, નિશા અંધી થઈ બેસે,
કોઈ એની આભડછેટને, ગણે નહિ ભમતાં ભવન;
સમજ્યા કેડે તો સહેલ છે, કહો નાર એ તે કવણ.
ઉત્તર : માખી

નારી બહુ બળવંત, રહે પોઢી પુર પ્રીતે,
કરે અહાર અપહાર, નહિ તે રૂડી રીતે,
પૂંઠળ આંખ ને કાન, બહુ જોરાવર બોલે,
શત્રુ કેરું સાલ, દેખી તેને દૂર ડોલે,
તે રાજદ્વાર શોભે રહે, અજિત કહાવે આપમાં;
શૂરા પણ કાયર થાય છે, તે નારીના તાપમાં.
ઉત્તર : તોપ

નપુંસક સરખું નામ, મહિપને મંદિર મહાલે,
નર નારી બે જોડ, ચડી વાહનને ચાલે,
શાહ સૂબા સુલતાન, માન પામે તે મહિમા;
ત્રિવિધિ પાડે ત્રાસ, શૂર સામદ ને સામા,
છાનું રાખ્યું તે નવ રહે, બોલાવ્યુ બોલે તે બારણે;
શામળ કહે સમજે સુલક્ષણા, કવણ અર્થ એ કારણે.
ઉતર : નગારું

વૃક્ષ ઉપરે વાસ, માન પદવી છે મોટી,
જટા બિરાજે શીશ, ચારુ તે ઉપર ચોટી,
ત્રણ નેત્રો તનમાંહી, નહીં શિવજીનો સંગે,
અમૃત સરખું નીર, નહીં ગુણવંતી ગંગે,

તે જગન જાગમાં જશ લીએ, ઓછવ મંગળમાં અતી;
છે નરમ હાડ કાયા કઠણ, શામળ કહે શોધો સતી.
ઉત્તર : નાળિયેર

નગર એક નવરંગ, દીસે ચારે દરવાજા,
વરણ ચારનો વાસ, જગત જશ મહિમા ઝાઝા,
મંદિર છજ્જું મહાન, પડે પાદર ત્રણ પાસા,
કરે રાજ બે વીર, ક્ષત્રિવટથી તે ખાસા,
સુંદર સાહેલી સોળ છે, રમત રમે તે શું નિત્યે;
તે કવણ નારીને નગરશું, ચાતુર જન ચેતો ચિત્તે.
ઉત્તર : સોગટાંબાજી

અગ્નિ તણી બહુ આંચ, એક મરદે શિર માણી,
બીજે હિમે હાડ, ગાળ્યાં વરવાને રાણી,
ત્રીજે કરવત લીધ, કપાવી કષ્ટે કાયા,
ત્રણ પામ્યા એક નારી, માનની ઉપર માયા,
છે ત્રણ નામ તે નારીનાં, નપુંસક નર ને મેરીઓ;
કવિ શામળ ભટ સાચું કહે, લક્ષ્મીવંતની લહેરીઓ.
ઉત્તર : પાન, તંબોળ, નાગરવેલ, ચૂનો, કાથો અને ફોફળ.

અતિશે ઉજ્જવળ અંગ, થયો કાળો તે કરમે,
ખટ્ દર્શન ખટ્શાસ્ત્ર, ધરે અંતરમાં ધરમે,
પોતે જાત પવિત્ર, ના'વા ધોવાથી નાસે,
જળ પીધે જીવે ન, પલક ન રહે જળ પાસે,
પરમાર્થી પરાક્રમી ઘણો, પર મૂલકમાં પરવરે;
શામળ કહે શાહ સુલતાન સહુ, અધિક આશ એની કરે.
ઉત્તર : કાગળ

પદ્માવતીની વાર્તા

આખ્યાન કહું પદ્માવતી, સતી શિરોમણિ જેહ;
પુષ્પસેન સાથે વરી, વર્ણન હું કહું તેહ.
નગર એક ચંપાવતી, ચંપકસેન રાજન;
પટરાણી પુષ્પાવતી, પુષ્પસેન એક તન.
બત્રીશ લક્ષણ આગળો, ચૌદ વિદ્યા ગુણ જાણ;
રાગ છત્રીશે આળપે, વદન શશી પરમાણ.
સોળ વરસનો સુત થયો, ધનુર્વિદ્યાનો ધીર;
હયે બેસીને સંચર્યો; જાણે બાવન વીર.
પ્રીત ઘણી પરધાન શું, ક્ષણ અળગો નવ થાય;
બે જણ રમવા એકઠા, મૃગયા કરવા જાય.
વસંતઋતુ ફૂલી રહી, સુંદર સરોવર નીર;
મૃગયાથી પાછા વળ્યા, આવ્યા તેને તીર.
સુંદર તટ રળિયામણું, ઊભા તેને છાંય;
માનની એક મદે ભરી, જળ ભરવાને જાય.

[એ કન્યાનું નામ સુલોચના હતું. તેને રાજકુંવર વેરે પરણવાની ઇચ્છા થઈ.]

કુંભ ભરી શિર પર ધર્યો, કટાક્ષ કરતી જાય;
ચાતુરી ઘણી ચાળવી, તોય ન ચેત્યો રાય.
રીસ કરી રામા વદે, સાંભળ રાજકુમાર;
કોણ કારણ ગ્રહ્યું કામઠું, શીદ વેંઢારે ભાર ?
રાય સુણી અચરત થયો, સાથી સામું જોય;
શું કહે છે એ કામની, કહી નવ શકે કોય.
કહે રામા તું કોણ છે, કોણ તમારી જાત ?,
આ કારણ પડ્યું પૂછવું, તે કહો મુજને વાત.

નારી વેણુ જ ઓચરી, સાંભળ સાચુ ધીર;
કશી ભરીને નાખ તુ, મારા કુંભ પર તીર.
કુંભે તીર જ વાગશે, ચાલશે જળની ધાર;
હોડ આપણે એટલી, આપું એકાવળ હાર.

[પણ આવતા તીરને ઝાલી લઉં ને તમારી પેલી ફાળ ચુકાવું, તો તમારે મારે ઘેર આવી મારી વેરે લગ્ન કરવું.]

મહિપતિ રીઝયો મન વિષે, એ તો રૂડી વાત;
હું નિશાન ભૂલું નહિ, એહ તો કોણ માત્ર?
તાણી તીર જ નાખિયું, રાજાએ દઈ દોટ;
આવતું ઝાલ્યું ઝડપશું, ચૂકવી પહેલી ચોટ.
સખીઓ સાથે હસી પડી, ચડી રાયને રીસ;
કો કાળે ભૂલું નહિ, જાણે છેદું શીશ.
પ્રધાને વારી રાખ્યો, રીસ ન કીજે રાઓ;
મુખથી વેણુ જ જો ઓચર્યો, એને મંદિર જાઓ.
પછી રાય હસી બોલિયો, કહો આવ્યાની વાટ;
મંદિરનું દે પારખું, આવું પડતી રાત.
નિત્યે પાવક પરજળે, મૃત સજીવન થાય;
તેથી મોહોલ ઊચેરડો, એ એંધાણી રાય.
અગ્નિથકી લોઢું ગળે, જીવતી ધમણો સાર;
મંદિર કહ્યું તે માનની, લક્ષ વસા લોહાર.
જેને દીઠે જગ મોહે, તેનું છેદે શીશ;
તેને ઘેર થઈ આવજો, રવિ આથમતે દીશ.
નિર્મળ વાડી વનસ્પતિ, નિર્મળ નીર શું નેહ;
પુષ્પો વીણે પ્રીત શું, માળી મંદિર તેહ.
જેહ સમારે તુજને, તેને સમારે જેહ;
તેથી મહોલ ઊચેરડા, સહી એંધાણી એહ.

શોભા દે સહુ લોકને, તેને ઉજ્જવળ કામ;
શામા સમજાવ્યું તમે, ધોબી એનું નામ.
જેને ખાધે વિષ ચડે, તેને જો કોઈ ખાય;
તે મેલું મુજ બારણે, એ એંધાણી રાય.

ઉત્તર: મોર

કુરંગ હેમ સરીખડો, પૂછ પીવતો નીર;
તે મેલું મુજ બારણે, આવજો આણી ધીર.
દિવસે મારે કામની, કુલમાં કરે ઉદ્યોત;
ઘેર ઘેર અજવાળું કરે, જુવતી દીપક જ્યોત.
મુખે મધુરું બોલતો, ચાતુર નર વશ હોય;
તેનો શબ્દ સુણી આવજો, જેમ ન જાણે કોય.
ભોગી માણે ભૂપતિ, તેને વા'લો તંત્ર;
બોલે બેસી જોખથી, જુવતી તે તો જંત્ર.
રાંક અઢારે વર્ણમાં, જે વડે તારું રાજ;
ધીરજ રાખી આવજો, જાત અમારી આજ.
ડાહ્યો અકલે આગળો, સર્વ કળાનો સૂત્ર;
નારી મેં તે ઓળખ્યો, વણિક કેરો પુત્ર.
અમુલક બેજે તમકને, જલમાં નીપજે જેહ;
એ બે કીજે એકઠાં, તાત અમારો તેહ.
અમુલક બે તે નેણ છે, જળમાં કમળ સુધામ;
નારી તેં મુજને કહ્યું, નેન કમળશા નામ.

(ચોપાઈ)

એવું કહીને નારી જાય, મનમાં હરખ્યો પોતે રાય;
આપ આપણે મંદિર ગયાં, સાંજ સમયે બે તત્પર થયાં.
કહ્યાં એંધાણ ધરીને ગર્વ, રાજાને મન વસિયાં સર્વ;
પ્રીત થકો રાજા પરવર્યો, શ્રી મહોલ સામો સંચર્યો.

ઊઠી અબળાએ કર્યો પ્રણામ, ભલે પધાર્યાં રૂડે કામ;
પાંચ પદારથ પામ્યાં અમો, પ્રીતે કરી પધાર્યા તમો.
રાજા બેઠા પાસે જઈ, સ્ત્રી કર જોડી ઊભી રહી;
ભામનીએ નીરખ્યો તે ભૂપ, રાજબીજ રઢિયાળું રૂપ;
રાજાએ રાણી નીરખ્યાં, બેઉ જણુ હૈડે હરખિયાં.

(દોહરા)

સુલોચના એમ ઓચરે, સાંભળ રાય સુધીર;
જો વરું તો તુજને વરું, નહિ તો પાડું શરીર.

[બાઈનો મરજી એવી હતી કે, તે જ વખતે ગાંધર્વ વિવાહ કરવો, પણ રાજકુમારને એમ છાનું પરણવું ઠીક લાગ્યું નહિ તેથી તેણે ના કહી.]

વિનતા વળતી ઓચરી, એ શું બોલ્યા રાય?
ના કહેતાં મરશું અમો, તે તમને હત્યાય.
રાય કહે સુણ સુંદરી, એમાં અમને ખોડ;
કાલ સવારે પરણશું, આપણ જુવતી જોડ.
હૈડે ધીરજ રાખ તું, જઈ સંભળાવું તાત;
નગરલોક સહુ દેખતાં, ઝાલું જમણો હાથ.
મંડપ રચાવું મોકળો, પરણું રૂડી પેર;
પટરાણી કરું પ્રેમશું, રાખું મારે ઘેર.

[રાજકુમારના એ વચનથી સુલોચના સંતોષ પામી પોતાની માની પાસે ગઈ અને કુંવર અહીં શેઠને ઘેર રાત્રે સૂઈ રહ્યો, એવામાં બીજું કૌતુક થયું.]

(ચોપાઈ)

તેણે સમે વળતું શું થાય, સજી સભાને બેઠો રાય;
ચંપકસેન નામ જે તણું, ઢળે છત્રશિર શોભિત ઘણું.

નિશા અંધારી દીપક બળે, રાજકુળ છત્રીશે મળે;
રાગ રાગણી છત્રીશ થાય, બહુ મળ્યા રાણા ને રાય.
વિવિધ પ્રકારે થાયે ગાન, એ રીતે બેઠા રાજન;
પહોર રાત એમ કરતાં ગઈ, નગરમાંહી ત્યાં બૂમ જ થઈ.
ધસમસીને ત્યાં આવ્યા લોક, સૌ કોને મન પ્રગટ્યો શોક;
રાય સભામાં આવી રહ્યા, કારણ રાજા આગળ કહ્યાં.
રાય બચ્યાનો નથી રે લાગ, નગર વિષે આવ્યા બે વાઘ.
રાજાજી સાંભળજો વાત, માણસ ત્રણની કીધી ઘાત;
સુણતાં રાય થયો અસવાર, સોંઢયા છે ત્યાં મહા ઝુઝાર.
નગર થકી બહાર નીસર્યો, ઘેરી વાઘ બે આગળ કર્યાં;
રાજા સૌથી આગળ રહે, ક્રોધ કરીને વાણી કહે.

(દોહરા)

નગરપડો વજડાવિયો, વરતાતી છે આણ;
જે નહિ આવે રણ વિષે, તેના લેઉં પ્રાણ.
રહે રાયના દેશમાં, અન્ન રાયનું ખાય;
વહેલો આવી આ ઘડી, રણમાં સાથે થાય.
પાંચથકી પચાસનો, પાળો કે અસવાર;
જે નહિ આવે રણ વિષે, તેને મારું ઠાર.
વૃદ્ધ પ્રધાન વાણી વદે, એમ ન બોલો બોલ;
કોઈક એવો રહી જશે, ઊતરશે તુજ તોલ.
નહિ શુદરુ પરધાનને, નહિ બેટો કે બાપ;
પક્ષ કરું જો કોઈનો, બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ.

(ચોપાઈ)

ચંપકસેને કોલજ કર્યો, શિકાર કરવાને સંચર્યો;
અન્યોઅન્ય સેના સંચરે, ઘેરી વાઘને આગળ કરે.

એમ કરતાં વીતી મધ્યરાત, વાઘ બેયની કીધી ઘાત;
રાજા મનમાં હરખ્યો બહુ, વજીર સાથે હરખ્યા સહુ.
રણમાં સભા કરીને રાય, સૌ કોને ત્યાં કરે પસાય;
હું તેને આપું સરપાવ, જેણે વાઘ પર કીધા ઘાવ.

(દોહરા)

કર્યું નિરીક્ષણ નરપતિ, જોયાં સઘળાં રૂપ;
દષ્ટે આવી ન ચડ્યો, પુષ્પસેન સુત ભૂપ.
ક્રોધપૂર્ણ રાજા થયો, ભમર ચઢાવી શીશ,
જઈ સુતને હાથે હણું, રવિ ઊગતે દીશ.
હત્યા ન ગણું બાળની, વચન અમારું જાય;
રાવત સૌ ઝાંખા થયા, કર્યો મહા અન્યાય.

(ચોપાઈ)

રાતે સર્વે રણમાં રહ્યું, ઊગ્યો સૂર્ય ને વહાણું થયું;
પ્રાતઃકાળ થયો જેટલે, પુષ્પસેન જાગ્યો તેટલે.
રવિ ઊગમતે તે ઊઠ્યો, પાગ સમારી બેઠો થયો;
પ્રમદા આવી પાલવ ગ્રહ્યા, રાજાને એમ વચન જ કહ્યાં.
તમો વિના મેં રહ્યું ન જાય, ઘડી એક વરસની થાય;
તમ દીઠે મુજ ભાંગે ભૂખ, અણદીઠે ઊપજે મહા દુઃખ.
રાય કહે ધીર રાખો તમો, વચન મારું જે વરશું અમો;
વચન દેઈ ને મહિપતિ ગયો, મહોલ પોતાને દાખલ થયો.
આવતો માર્ગ નીરખ્યો તન, ઊલટ વધી માતાને મન;
કહો કુંવર કયાંથી આવ્યા, સામાચાર શા શા લાવિયા.
કોણે વાઘ હણ્યા કઈ પેર, રાજકુંવર પધાર્યા ઘેર;
જીતી જશ તે કોણે લીધ, કેટલાને સરપાવ જ દીધ.
મા શું વાઘ શું કહો છો તમો, વાત કશી પ્રીછું નહિ અમો;
રાતે તે શી થઈ છે વાત, કયાંહાં ગયા છે મારો તાત?

(દોહરા)

રાતે વાઘ બે આવીઆ, સેન ગયું રણમાંય;
નગરપડો વજડાવિયો, તું કેમ ન ગયો ત્યાંય?
વચન સુણીને માતનું, ચાલ્યો રાજકુમાર;
અશ્વે બેસી એકલો, ગયો નગરની બહાર.
કટક સર્વ પાછું વળ્યું, જાણે સાગરપૂર;
કુંવર મળિયો વાટમાં, ત્યાં ઊગમતે સૂર.
પિતા સમીપે આવિયો, પાળો થઈ તે વાર;
કર જોડીને કુંવરે, કીધો જઈ જુહાર.

(ચોપાઈ)

રાયની કરડી દીઠી દૃષ્ટ, કુંવર મનમાં પામ્યો કષ્ટ;
કુંવર મનમાં ઝાંખો થયો, સૌની પાછળ પાછળ રહ્યો.
રાજા આવ્યો રણમાં જઈ, સેના સૌ સૌને ઘેર ગઈ;
ચંપક બેઠો આસન ચડી, તેડ્યો કુંવરને તે ઘડી.
નાનું મોટું નગરનું સહુ, મળી ખલક જોવાને બહુ;
સાચું કહો રહ્યા કયાં રાત, વળતી આવ્યા કેમ પ્રભાત?
વળતી કુંવરે વચન જ કહ્યું, જેમ સરજ્યું હતું તેમ જ થયું;
રાજાજી જે કહો તે કરું, ઘો આજ્ઞા તો મસ્તક ધરું.
શાને પૂછો રાખણહાર, હું અન્યાયી ઊભો આ ઠાર;
બોલ્યો રાય ચડાવી રીશ, જાઓ કુંવરનું છેદો શીશ.
એની જે કો કરશે વાર, મારું તેને સાથે ઠાર;
ચંપક વાણી એમ બોલિયો, હાહાકાર નગરમાં થયો.
એક વચન કરી માનો સત્ય, વાર ન લાગે કહે ભૂપત્ય;
નગરલોક સૌ મનમાં લહે, કોણ એવો જઈ રાયને કહે?
બેઠી હતી રાણીજી જહાં, તે વાત વળતી ગઈ તહાં;
મારા સુતને મારે આજ, તેનાં ચક્ષુ કરાવું ત્યાંજ.

જો કોઈ લહે કુંવરનું નામ, તેનો ફેડું નિશ્ચે ઠામ;
ચઢાવી દૃષ્ટિ છૂટે કેશ, ભર જોબનમાં બાળે વેશ.
રાણીએ મન આણી ગર્વ, સોંઢાડી સાહેલી સર્વ;
લાગી વાર જ કરતાં વાત, સાહેલિયો મળી સેંસાત.
સહુકો ખડ્ગ ઉઘાડાં કરી, રાજસભા માંહે સંચરી;
જઈ નરપતિને કર્યા પ્રણામ, માગું છું હું એક ઇનામ.
રાય કહે માગો છો તમો, તે હાથથી નહિ આપું અમો;
તારા મનથી માગ્યો સુત, તું ઉગારવા આવી પૂત.

(દોહરા)

રાણી મન વિમાસિયું, જાતનું કશું જતન;
છીંવ્યાથી મરવું ભલું, જો સૂત જાય રતન.
ક્રોધ કરીને કામની, ધરી રાયશું રોષ;
શોક કરી બેઠી સભા, કોઈ ન દેશો દોષ.
રાજાને કહ્યું રાણીએ, કોઢે ગળશે જાત;
હમણાં તુજને લાગશે, સ્ત્રીહત્યા સેંસાત.
બ્રહ્મહત્યા છૂટ્યા તણો, કોઈક કાળે પાર;
સ્ત્રીહત્યા જેણે કરી, નહિ નરકમાં ઠાર.

(ચોપાઈ)

વચન સુણી માતાજી તણું, કુંવર મન દુઃખ પામ્યો ઘણું;
સુત માને જઈ લાગ્યો પાય, ફોકટ બોલો કાં અન્યાય?
મારા તાતનું વચન જ જાય, શેં કામે આવે આ કાય?
જાયું તે જાવાનું સર્વ, ગંદી દેહ તણો શો ગર્વ?
મુજ પિતાથી ઉગારશો, જમકિંકરને કયાં વારશો?
એક વચન માટે બલિ છળ્યો, પૂરણ વચન પોતાને મળ્યો.
હરિશ્ચંદ્ર અંત્યજ ઘેર રહ્યો, વિભીષણ લંકાપતિ થયો;
વચને પાંડવ વનમાં ગયા, વચને કૌરવનો ક્ષય થયો.

અહંકારી અભિમાની હોય, ચિરંજીવી જગમાં નહિ કોય;
જાઓ બેસો તમે રૂડી પેર, પ્રીછવી માને મોકલી ઘેર.
કહ્યું તાતને મૂકી મામ, તમે તમારું કરોને કામ.

(દોહરા)

રાયે મન વિમાસિયું, મોટી હત્યા બાળ;
કુંવરને હાથે હણી, આણું મારો કાળ.
કોલ પળે સુત ઊગરે, સ્ત્રીહત્યા નવ થાય;
કહ્યું પ્રધાનને તે કરો, પૂછો પંડિત રાય.
તેડ્યા પંડિત પ્રીતશું, પ્રધાન પૂછે જોષ;
કહો કેમ સૌ ઊગરે, દીસે ન કોઈને દોષ.
પ્રીત કરી પંડિત કહે, સુણો રાય એ સૂત્ર;
બોલ તમારો પાળવા, વનમાં કાઢો પુત્ર.
અમ શિર દોષ ન દીજિયે, સુણો રાય સુજાણ;
જેવી શાસ્ત્રોમાં ઘટે, એવી બોલુ વાણ.

(ચોપાઈ)

ક્રોધે બોલ્યો ચંપકરાય, કુંવરને કાઢો વનમાંય;
પછી પંડિતની ભાંગી ભૂખ, ટાળ્યું જન્મ બધાનું દુઃખ.
પુષ્પસેને સજ્યો કેકાણ,[1] અંગે ધર્યાં ધનુષ ને બાણ;
માગી શીખ ચાલ્યો જેટલે, પ્રધાનપુત્ર મળ્યો એટલે.
પરસ્પરે રોયા બે જણા, રોતાં કાંઈ ન રાખી મણા;
પૂછે વિચાર બ્રાહ્મણ જન, વળતી સુજને કાઢે વન.
વળતી મિત્ર ગયો તે ત્યાંય, રાજસભા બેઠી છે જ્યાંય;
માન દઈ મહિપતિને મળ્યો, એક અરજ મારી સાંભળો.

૧ ઘોડો.

(દોહરા)

વછરસુત વાણી વદે, સુણો રાયજી સૂત્ર;
એક વચનને કારણે, વનમાં કાઢો પુત્ર.
એણે વચન તમ પાળિયું, ઉત્તમ કીધો ન્યાય;
વચન જાય તમ પુત્રનું, એ મોટો અન્યાય.

(ચોપાઈ)

સુતને તેડીને પૂછિયું, સત્ય કહો કાલે કેમ થયું;
ક્યાંહાં રહ્યા'તા કેને કાજ, સાચું બોલ તજીને લાજ.
જે તારા મનમાંહી હોય, મારી આગળ ભાખો સોય;
સુત કહે સાંભળો મહારાજ, વનમાં જાતાં હરખ્યો આજ.
મુજને વહાલી નથી મુજ દેહ, સત્ય કરી માનોજી તેહ;
કાલે મુજને કૌતુક થયું, બીક થકી કોઈને નવ કહ્યું.
આજ તમે તજિયો છે ક્રોધ, તો સાચો બોલું પ્રતિબોધ.

(દોહરા)

નેનકમળ વહેવારિયો, નગર તમારામાંય;
બત્રીશ લક્ષણ આગળી, તેને છે કન્યાય.
કરમસંજોગે તે મળી, નાખ્યો તેણે પાશ;
વચન દીધું વરવાતણું, ભાગી તેની આશ.
આશાભંગી જે કરે, કોલ બેકોલી થાય;
મહાનરકમાં માનવી, જરૂર તે તો જાય;
ચંપક ચિત્તમાં ચિંતવે, સર્વ સુણી વૃત્તાંત;
તરત શેઠ તેડાવિયો, અધિપતિએ એકાંત.
મહાજન આવ્યા મલપતા, જ્યાં બેઠા છે રાય;
ભૂપે માન દીધું ઘણું, આવી નમિયા પાય.

રાય કહે સુણુ શેઠજી, માગું છું હું માન;
નેનકમળની દીકરી, આપો અમને દાન.
વળતા મા'જન બોલિયા, સાંભળ રે ભૂપાળ;
કન્યા અમો કેમ દીજિયે, બેસે શિર પર ગાળ.
તમો ક્ષત્રી અમો વાણિયા, તમે રાય અમો રાંક;
વરકન્યા પરણે નહિ, વૈશ્યો કાઢે વાંક.

(ચોપાઈ)

નરપતિ કહે નહિ મારો વાંક, એ કન્યાયે વાળ્યો આંક;
મુજ કુંવરને તેડી ગઈ, કીધો કોલ અમારી થઈ.
તેને જઈ પૂછો નિરધાર, જેમ ઘટે તે કરો વિચાર;
શેઠ સુણી આવ્યા ઘરમાંય, પુત્રીને જઈ પૂછ્યું ત્યાંય.
સત્ય વચન તું કહેજે આજ, જેમ કહે તે કરીએ કાજ;
પુત્રી કહે વર એ જ પ્રમાણ, નહિ તો મારા છોડું પ્રાણ.
શેઠે વાત ધારી તે ધ્યાન, દેઉં કુંવરને કન્યાદાન;
નવ આપું તો પુત્રી મરે, વળી રાજા મન વેર જ ધરે.
કહો છો તો રાજા લીજીએ, કન્યાદાન અમો દીજિયે.

(દોહરા)

મારી પુત્રી લાડકી, તમ સુત બાવન વીર;
જુગતું જોડું પરણશે, જમ સાકર ને ખીર.

(ચોપાઈ)

રાજા કહે ન લગાડો વાર, સામગ્રી કરજો તૈયાર;
શાને વાર કરો એવડી, જાઓ પરણાવી દ્યો આ ઘડી.
મંદિર આવ્યો વેવારિયો, સમાચાર જઈ સ્રીને કહ્યો;
કુંવરી તો ઇચ્છાવર વરે, ના કહીએ તો નિશ્ચે મરે.
શેઠાણીએ તો સુણી લહ્યું, જઈ કુંવરીની આગળ કહ્યું.

માતા સમજો, દુઃખ દિલ ધરો, નયને આંસુ શાને ભરો ?
જ્યાં જાઉં ત્યાં સુખ જ હોય, મુજને ગાંજી શકે ન કોય.
પ્રસન્ન થઈને શીખ દીજિયે, પ્રણામ લક્ષવરાં લીજિયે;
ચાલો કહેતાં જીવ ન જાય, પણ શું કરીએ કોપ્યો રાય.

(દોહરા)

વચન માતનું શિર ધર્યું, ત્યાંથી ચાલ્યો જાય;
સામો જઈ ઊભો રહ્યો, જ્યાં છે રાજસભાય.
શીશ નમાવ્યું તાતને, સભાને કર્યો જુહાર;
રાજા બેઠો ત્યાં જઈ, ચરણે નમ્યો કુમાર.
રાજા મુખથી બોલિયો, જો સુત મહારો હોય;
વનમાં જાજો એકલો, સાથે ન લઈશ કોય.
હું ને અશ્વ અમારડો, ન કરું કોઈની આશ;
જો કોઈ સાથે સંચરું, સુકૃત થાશે નાશ.
સેવક સાથે સંચરે, તે કાયરનું કામ;
જાઉં વનમાં એકલો, 'પુષ્પસેન' મુજ નામ.
એમ કહી પાછો વળ્યો, ન હોય મન ઉચાટ;
પ્રધાનપુત્રે નીરખિયો, ઊપજ્યો મન ગેંગાટ.
પ્રધાનસુત પાછો વળ્યો, હૈડું ફાટી જાય;
સાથે આવું કેમ કરી, વારી રાખે રાય.
વળતી નિજ નારી કને, આવ્યો રાજકુમાર;
નારે નીરખ્યો કંથને, કીધું રુદન અપાર.
નારી પ્રત્યે નેહનાં, કહ્યાં વચન બે-ચાર;
જો જીવશું તો આવશું, નહિ તો કોટી જુહાર.

(ચોપાઈ)

સ્ત્રી કહે અશ્વથકી ઊતરો, મારે હાથે ભોજન કરો;

(દોહરા)

રાજકુંવર તને પરણશે, હવણાં જાશે રાન;
લખ્યું હશે તો આવશે, તું સુણ તારે કાન.
કર્મે મારે જે લખ્યું, તે થાશે મુજ હાલ;
રૂડો ભૂંડો મેં વર્યો, આ ઠેકાણે કાલ.
તું જાણે વરું રાયને, બેઠી ચાવું પાન;
એ તો રહેશે ઓરિયો, સમજે આણી સાન.
કાલ સવારે કાઢશે, રઝળી ભરશે પેટ;
તાત કહે છે તાહરો, નહિ સુખ પામે નેટ.
કન્યા માતાને કહે, કર જોડીને વાત;
માનું નહિ હું માવડી, ઘેલો થયો મુજ તાત.
તાત શું બેઠો દીન થઈ, કરો ગણેશ આચાર;
લગન ચોઘડિયું જાય છે, હવે ન કરવી વાર.
આવ્યો રાજા પરણવા, વાગ્યાં વડાં નિશાન;
પાટ બેસાડી પદ્મની, જાણે ઊગ્યો ભાણ.
હાથ મેળાવ્યો હાથશું, આરોપી વરમાળ;
મૂર્ત એકમાં ઊઠિયાં, પરણી તે તત્કાળ.
આશીર્વાદ વિપ્રો વદે, વેદ વદીને વાણ;
ચિરંજીવી રહે બે જણા, બોલે લોક પ્રમાણ.
પરણી ઊઠ્યાં પાટથી, ઉતારી વરમાળ;
મીંઢળ છેડા છૂટશે, લખ્યું હશે તે કાળ.
શીખ માગી નારી કને, હું પરદેશ પળીશ;
હુકમ લઈને હજૂરનો, જાતાં તને મળીશ.

(ચોપાઈ)

પુષ્પસેન પરણી પરવર્યો, નમસ્કાર જઈ માને કર્યો;
માતાજી અમો વન ચાલશું, લખ્યું હશે ત્યારે આવશું.

માતા સમજો, દુઃખ દિલ ધરો, નયને આંસુ શાને ભરો?
જ્યાં જાઉં ત્યાં સુખ જ હોય, મુજને ગાંજી શકે ન કોય.
પ્રસન્ન થઈને શીખ દીજિયે, પ્રણામ લક્ષવરાં લીજિયે;
ચાલો કહેતાં જીવ ન જાય, પણ શું કરીએ કોપ્યો રાય.

(દોહરા)

વચન માતનું શિર ધર્યું, ત્યાંથી ચાલ્યો જાય;
સામો જઈ ઊભો રહ્યો, જ્યાં છે રાજસભાય.
શીશ નમાવ્યું તાતને, સભાને કર્યો જુહાર;
રાજા બેઠો ત્યાં જઈ, ચરણે નમ્યો કુમાર.
રાજા મુખથી બોલિયો, જો સુત મહારો હોય;
વનમાં જાજો એકલો, સાથે ન લઈશ કોય.
હું ને અશ્વ અમારડો, ન કરું કોઈની આશ;
જો કોઈ સાથે સંચરું, સુકૃત થાજો નાશ.
સેવક સાથે સંચરે, તે કાયરનું કામ;
જાઉં વનમાં એકલો, 'પુષ્પસેન' મુજ નામ.
એમ કહી પાછો વળ્યો, ન હોય મન ઉચાટ;
પ્રધાનપુત્રે નીરખિયો, ઊપજ્યો મન ગેંગાટ.
પ્રધાનસુત પાછો વળ્યો, હૈડું ફાટી જાય;
સાથે આવું કેમ કરી, વારી રાખે રાય.
વળતી નિજ નારી કને, આવ્યો રાજકુમાર;
નારે નીરખ્યો કંથને, કીધું રુદન અપાર.
નારી પ્રત્યે નેહનાં, કહ્યાં વચન બે–ચાર;
જો જીવશું તો આવશું, નહિ તો કોટી જુહાર.

(ચોપાઈ)

સ્ત્રી કહે અશ્વથકી ઊતરો, મારે હાથે ભોજન કરો;

વિપ્ર જ વાણી બોલિયો, તું શે ન જાણે મન ?
ધારનગર રળિયામણું, કુંતીભોજ રાજન.
વદન નમાવ્યું વિપ્રને, પછી બેઠ્યો ઠેકાણુ;
નગર અનુપમ નીરખિયું, જાણે ઊગ્યો ભાણુ.
ગઢ દીસે રળિયામણો, દેખી રીઝ્યો રાય;
સુવર્ણ કુંભે સુંદરી, જળ ભરવાને જાય.
વડી જુક્તિ વાડીતણી, પુષ્પો આઠ વિશેક;
વર્ણન પુરતું શું કરું, કેતાં ના'વે છેક.
રાજસભામા સંચર્યો, ઉત્તમ શોભા હોય;
નૃત્ય કરે વારાંગના, તે દેખી મન મહોય.
પંડિત બેઠા પાંચસેં, રાજકુળી છત્રીશ;
જોશી જુગતે ઓચરે, લક્ષણધર બત્રીશ.
જમણી પાસે જુગતશું, પ્રધાન જે ધનરાજ;
ડાબી પાસે બેટડો, કાન કુંવર મહારાજ.
કળાવંત કળા કરે, ગુણીજન ત્યાં ગુણ ગાય;
ચમર ઢળે ચોપાસથી, કનક સિંહાસન રાય.
રાજસભા મનમાં વસી, હૈડે હરખ્યો રાય;
ક્યાં જઈએ આવું તજી, ઉત્તમ આજ સભાય.
પંડિત સૌને પ્રણમિયો, રાયને કર્યો જુહાર;
ભૂપતિ મન આનંદિયો, દેખી રાજકુમાર.
રાજસભામાં જઈ રહ્યા, સહુનાં રીઝ્યાં મન;
માન દઈ બોલાવિયા, મન હરખ્યો રાજન.
કોણ તણા તમ બેટડા, કોણ તમારો દેશ ?
કિયા મુલકથી આવિયા, પૂછે વાત નરેશ ?
પૃથ્વી દેશ અમારડો, તાત તો સરજનહાર;
ઉમેદવાર ઓળગતણો, જ્યાં ધાર્યું કર્તાર.

રાજસભા રાજી થઈ, બંધાવ્યો તોખાર;
ખાઓ, પીઓ, આનંદ કરો, એમ બોલ્યા દરબાર.
અહીં રહો, ઓળગ કરો, સહસ્ર ટકા લ્યો રોક;
કુંવર સાથ નિત્યે રમો, ન હોય મનને શોક.
નિત્ય વાડીએ સંચરો, ચોરે ચૌટે જાય;
જાણીતો થયો નગરમાં, આવ્યા અમુલખરાય.
વાતો સઘળે વિસ્તરી, સુંદર ચતુર સુજાણ;
જ્યાં બેઠી પદ્માવતી, દાસી કરે વખાણ.
કુંવરી કુંતિભોજની, પદ્માવતી અભિધાન;
શશિવદની મૃગલોચની, હીરા દંતસમાન.
સાહેલી સોળ વર્ષની, સુલેખા તેનું નામ;
જ્યાં બેઠાં પદ્માવતી, તે આવી તે ઠામ.

(ચોપાઈ)

હસતી રમતી ને બોલતી, આવી નિકટ દાસી ડોલતી;
વાત સુણો બાઈ અમતણી, અમને આપો વધામણી.
તમ સરખો દીઠો એક ભૂપ, તમથી અદકું તેનું રૂપ;
કોઈ નગરનો છે રાજિયો, મહાસંકટે અહીં આવિયો.
રૂપ સુરૂપ છે લક્ષણસાર, કારણ રૂપ તણો અવતાર;
હેત કરી રાખ્યો છે રાય, તેની શોભા કહી નવ જાય.
અશ્વ અનોપમ ઉપર ચઢ્યો, કાલ અમારી દ્રષ્ટે પડ્યો;
ચિત્ર લખેલી હું તો થઈ, સુધ બુધ, મારી સર્વે ગઈ.
વર્ષ સોળ બાઈ મુજને થયાં, એવાં રૂપ મેં નવ નીરખિયાં;
સહી માનજો મારું કહ્યું, રૂપ અલૌકિક મેં તો લહ્યું.

(દોહરા)

પદ્માવતી કહે પ્રેમ શું, સાંભળ સહિયર એહ;
વખાણ તું કરે જેહનું, મુજને દાખવ તેહ.

ઉત્તર :

પાન, પાઘ ને પદ્મણી, પરિમળ ને પોશાગ,
પાચે વહાલા પુરુષને વળી પૂછ સદ્ભાગ.

પ્રશ્ન :

ધન ધન તારી સૂઝને, ધન ધન રાજકુમાર,
પાચ ક વહાલા કામની, એહ હવે ઉચ્ચાર.

ઉત્તર :

કાજળ કકુ કચવો, વળી કસુબો કત;
પાચ ક વાલા પદ્મણી, સુણજે નાર સુચંત.

પ્રશ્ન :

જુગતું બોલ્યા જાણીતા, લાગી મન શુ રાઝ્ય,
પાચ કકા નથી તુજ કને, તે તુ કહી દેખાડય.

ઉત્તર :

કૂડ કપટ કુલક્ષણો, કૂડી જાત કુનારી,
એ પાચે નથી મુજ કને, સાભળ રાજકુમારી.

પ્રશ્ન :

કહો છો છેયે એકલા, તમ સાથે છે સાત,
પ્રગટ દેખું છુ તમ કને, તે કહો સાચી વાત.

ઉત્તર :

તીર તરકસ તરવાર ને, ભાલો ને તોખાર,
ઢાલ અને વળી ચાબખો, સાત સાથી છે સાર.

પ્રશ્ન :

. પખી ઊડે જીવ વિના, બેસે જેની ડાળ,
મૃત્યુ પમાડે દેખતા, કહો મુજને ભૂપાળ.

માતા સમજો, દુઃખ દિલ ધરો, નયને આંસુ શાને ભરો ?
જ્યાં જાઉં ત્યાં સુખ જ હોય, મુજને ગાંજી શકે ન કોય.
પ્રસન્ન થઈને શીખ દીજિયે, પ્રણામ લક્ષવરાં લીજિયે;
ચાલો કહેતાં જીવ ન જાય, પણ શું કરીએ કોપ્યો રાય.

(દોહરા)

વચન માતનું શિર ધર્યું, ત્યાંથી ચાલ્યો જાય;
સામો જઈ ઊભો રહ્યો, જ્યાં છે રાજસભાય.
શીશ નમાવ્યું તાતને, સભાને કર્યો જુહાર;
રાજા બેઠા ત્યાં જઈ, ચરણે નમ્યો કુમાર.
રાજા મુખથી બોલિયો, જો સુત મહારો હોય;
વનમાં જાજો એકલો, સાથે ન લઈશ કોય.
હું ને અશ્વ અમારડો, ન કરું કોઈની આશ;
જો કોઈ સાથે સંચરું, સુકૃત થાજો નાશ.
સેવક સાથે સંચરે, તે કાયરનું કામ;
જાઉં વનમાં એકલો, 'પુષ્પસેન' મુજ નામ.
એમ કહી પાછો વળ્યો, ન હોય મન ઉચાટ;
પ્રધાનપુત્રે નીરખિયો, ઊપજ્યો મન ગભરાટ.
પ્રધાનસુત પાછો વળ્યો, હૈડું ફાટી જાય;
સાથે આવું કેમ કરી, વારી રાખે રાય.
વળતી નિજ નારી કને, આવ્યો રાજકુમાર;
નારે નીરખ્યો કંથને, કીધું રુદન અપાર.
નારી પ્રત્યે નેહનાં, કહ્યાં વચન બે-ચાર;
જો જીવશું તો આવશું, નહિ તો કોટી જુહાર.

(ચોપાઈ)

સ્ત્રી કહે અશ્વથકી ઊતરો, મારે હાથે ભોજન કરો.

ઉત્તર :

પાન, પાઘ ને પગરખી, પરિમળ ને પોશાગ,
પાંચે વહાલાં પુરુષને વળી પૂછ સફભાગ.

પ્રશ્ન :

ધન ધન તારી સૂઝને, ધન ધન રાજકુમાર;
પાંચ ક વહાલા કામની, એહ હવે ઉચ્ચાર.

ઉત્તર :

કાજળ કંકુ કંચવો, વળી કસુંબો કંત;
પાંચ ક વાલા પદ્મણી, સુણજે નાર સુચંત.

પ્રશ્ન :

જુગતું બોલ્યા જાણીતા, લાગી મન શું રાચ્ય;
પાંચ કકા નથી તુજ કને, તે તું કહી દેખાડય.

ઉત્તર :

કૂડ કપટ કુલક્ષણો, કૂડી જાત કુનારી;
એ પાંચે નથી મુજ કને, સાંભળ રાજકુમારી.

પ્રશ્ન :

કહો છો છેયે એકલા, તમ સાથે છે સાત;
પ્રગટ દેખું છું તમ કને, તે કહો સાચી વાત.

ઉત્તર :

તીર તરકસ તરવાર ને, ભાલો ને તોખાર;
ઢાલ અને વળી ચાબખો, સાત સાથી છે સાર.

પ્રશ્ન :

પંખી ઊડે જીવ વિના, બેસે જેની ડાળ;
મૃત્યુ પમાડે દેખતાં, કહો મુજને ભૂપાળ.

ઉત્તર :

કુંવર કહે સુણુ કામની, સૌ હું સમજ્યો એહ;
સમસ્યામાં સમજાવિયો, તીર કહીને તેહ.

પ્રશ્ન :

ઉત્તમ કુળથી ઉપની, તાતતણો જે તાત;
તે સાથે વિ'વા કર્યો, સમજો સજ્જન વાત.

ઉત્તર :

મહીપતિ કહે સુણુ માનની, ઉત્તર આપું એહ;
એ સમસ્યા હું સમજિયો, તક કહી જે તેહ.

(ચોપાઈ)

એવાં વચન વનિતાએ કહ્યાં, રાજકુમારે મનમાં લહ્યાં;
પ્રતિ ઉત્તર એનો આપિયો, સ્રીને મન ભૂપતિ ભાવિયો.

(દોહરો)

રામાને રાજા કહે, છો તમે ચતુરસુજાણ;
અમને ઉત્તર આપિયે, બોલ્યો રાય પ્રમાણ.

સમસ્યા

પ્રશ્ન :

એક નરે સ્રી શોભતી, સ્રીને વાલી અપાર;
ગળસ્થળે ચુંબન કરે, તે કહો રાજકુમાર.

ઉત્તર :

કુંવરી કહે અકોટડી, તમે પૂછિયું તેહ;
બીજું પૂછો રાયજી, ઉત્તર આપું એહ.

પ્રશ્ન :

શત નર બાંધ્યા બંધને, મળી નર થયો એક;
તે નર તારી પાસ છે, પહોલો સ્રીને પરોક.

ઉત્તર :

કુંવરી કહે સુણુ રાયજી, ઉત્તર આપું એહ;
હાર નામ છે એહનું, તમે બતાવ્યો તેહ.

(ચોપાઈ)

રાજાએ જે પૂછી વસ્ત, સ્રીએ ઉત્તર કર્યાં સમસ્ત;
એક અકથી એદકી ચાતુરી, બાંધી ન શકે કોઈ બાકરી.
માંહોમાંહે હરખ જ ધરે, ત્યાં વિહંગના સખી ઉચ્ચરે;
તમો બેઉ છો ચતુરસુજાણ, તમ આગળ મુજ મતિ અજાણ.
બાઈ જો મન માને તાહરું, રાજા સાથે વાતો કરું;
કુંવરી કહે બોલજે સત્ય, મારા લૂણની રાખે પત્ય;
હરખ ઘણો હૈયે આણીએ, બોલીએ જે બોલી જાણીએ.

(દોહરો)

પર પરાક્રમ પર ચાતુરી, પર લક્ષ્મી પર નાર;
તેશું વાદ ન કીજિયે, સાંભળ રાજકુમાર.

(ચોપાઈ)

વિહંગના વાણી ઉચરે, હેતે રાજા હૈડે ધરે;
તમો મુખે વદતાં લાજીયે, એક વેણ ઉત્તર આપીએ.

(દોહરા)

પ્રશ્ન :

ચાલે છે પણ ચરણ નહિ, ઊડે પણ નહિ પાંખ;
લાખે સાચો નવ રહે, સહુ કો દેખે આંખ.

ઉત્તર :

. ઊડે તે આકાશ ભણી, ઘરમાં રહે ગેંધાટ;
ધુમાડો નિર્ધારિયે, વિચરે વસમી વાટ.

પ્રશ્ન :

ચંચુ પણ ચકવી નહિ, માંજારી મુખ શ્યામ;
બે જીભો નહિ નાગણી, નરપત કહો તે નામ.

ઉત્તર :

ડાહ્યાના દિલમાં વસે, પંડિતને પ્રિય પૂર;
લક્ષણ જોતાં લેખણી, નાણાવટીનું નૂર.
રાજા મન રીઝ્યો ઘણું, જોઈ ચતુરાઈ એહ;
સાચું બોલ સુલક્ષણી, તું નહિ દાસી દેહ.

(ચોપાઈ)

બોલી દાસી નમાવી શીશ, હું સાચું બોલીશ આ દિશ;
દાસી પણ રાણીશું વસું, એહ વાતનું અચરત કશું.
કુંવરી કહે ઊઠોજી રાય, ભોજનની વેળા વહી જાય;
તત્પર થઈ હેઠા ઊતરો, ભોજન મન ભાવતાં કરો.

[રાજકુંવરે બાઈને પૂછ્યું કે તમે કોને પરણ્યાં છો તે કહો. હું પરસ્ત્રીની જોડે વાત કરતો નથી.]

(દોહરા)

હું પરણી છું પેટમાં, દષ્ટે ચઢિયા આપ;
તમ વિણ બીજા પુરુષ જેહ, તે ભાઈ ને બાપ.
જેમ ઘટે તેવું કરો, છોજી ચતુરસુજાણ;
ના કહીને જો નીસરો, તો તમને દઉં પ્રાણ.

(ચોપાઈ)

રાજા કહે જાણે તુજ તાત, આપણુ બેની કરશે ઘાત;
વા'લી નથી મુજને મુજ કાય, મુજને ચિંતા તારી થાય.
વિનતા એ મૂકી દ્યો વાત, કહો જઈ પરણાવે તમ તાત;
આજ્ઞા લેવાને સંચરો, શા માટે વણ ખૂટે મરો.
ચતુરાઈ નહિ ચૌવટે વેચાય, એળે જીવ તમારો જાય.

(દોહરો)

ક્ષત્રિનું એ કર્મ નહિ, કુંવરી કહે સુણુ કર્ણ;
નાઠાથી છૂટે નહિ, માથે આવ્યું મર્ણ.

(ચોપાઈ)

સુણી રુદિયામાં રાજા હસ્યો, બોલ તેહનો મનમાં વસ્યો;
જો વરવાનું મનમાં ધરો, વિપ્ર તેડાવી મુજને વરો.
પૂરે શાખ જો બ્રાહ્મણ આપ, એ વાતે નવ બેસે પાપ;
પછી સંકટ જો આવી પડે, ઈશ્વર આપણી વારે ચડે.

(દોહરા)

ગોર પોતાના ઘરતણો, તેડી દીધું માન;
મુજ પરણાવી પરવરો, લ્યો મનગમતાં દાન.
વિપ્ર પડ્યો વિચારમાં, વળગ્યું મુજને વ્યંત્ર;
મૃત્યુ મારું બે તરફ, પડિયો વિકટ પ્રસંગ.
જો નૃપ જાણે તો હણે, કુંવરી કેમ દુભાય;
બેય પ્રકારે મોત છે, પંડિત મન પસ્તાય.

(ચોપાઈ)

વળતી વનિતા વાણી વદે, વાડવ દુઃખ નવ ધરશો રુદે;
જો રાજા ફૂટે મુજ ઠામ, તારું નહિ લેવા દેઉં નામ.
પરણાવી આણે માળીએ, જનમ તણાં દુખડાં ટાળિયે;
કુંવરી કહે ગુરુજી સુણો, આશીર્વાદ ઋષિજી ભણો.

(દોહરા)

જોડી લાકડે માંકડું, દક્ષણા પામું ક્ષિપ્ર[૧];
વળતી અગિયારા ગણું, એમ વિચાર્યું વિપ્ર.
કર્યું માહરું મલપતું, ચોરીના થંભ ચાર;
મંગળ ફેરા ફેરવી, આરોગાવ્યો કંસાર.

---

૧ તરત

પ્રેમે પરણી ઊઠિયાં, પોતી મનની આશ;
ભાવડ ભાગી ગુરુ તણી, કહે કવિ શામળદાસ.

(ચોપાઈ)

ત્યાં વિપ્રે વનિતાને કહ્યું, આપો શીખ ન જાયે રહ્યું,
તને અમે રૂડું કહાવિયે, હવે ભણાવા નહિ આવિયે;
સાચું માનો રૂડી પેર, હવે નહિ આવું તુજ ઘેર.

(દોહરા)

બોલી બત્રીસલક્ષણી, સાંભળ વિપ્ર જ વીર;
લાજ અમારી તમ કને, સોંપ્યું તુજને શિર.
એક તાત જેણે જણ્યો, બીજો તાત કરતાર;
ત્રીજો તાત તો ગોર છે, ચોથો અન્નદાતાર.
બ્રાહ્મણ ભોળે ભાખિયુ, વશ થાશે સહુ લોક;
આશીર્વાદ અમારડો, શામા છાંડો શોક.

(ચોપાઈ)

નરનારી મળી લાગ્યાં પાય, વિપ્ર શીખ લઈ થયો વિદાય;
સોંપ્યું ઘર ઘરુણી વાશિયે, પછી પાડવ ચાલ્યો કાશીએ.

[આ છાના લગ્નની ખબર રાજા કુંતિભોજને કેટલાંક વરસ સુધી થઈ નહિ.]

પ્રાતઃકાળ સમે પરવરે, રાજસભા માંહી સંચરે;
કુંતિભોજને હરખ ન માય, જાણે રખે નગરથી જાય.
એમ કરતાં વીત્યા બહુ દિન, રાજાનું માન્યું બહુ મન;
પ્રતિહાર નામે પેથિયો, ચતુરપણે મનમાં ચેતિયો.
તેણે ત્યા માંડી પડપૂછ, જેને મુખે નહોતી મૂછ;
રાતદિવસ ખૂંખારા કરે, સઘળી વાત તે દિલમાં ધરે,

આંખે કાણો ને વામણો, ભૂરા વાળ ને લવ્વણો;
કુંવરી મોત તણો પ્રતિહાર, રાતદિવસ નવ છાંડે ઠાર.
ગયા આવ્યાની તે શુદ્ધ લહે, ખબર જઈ રાજાને કહે;
એમ કરતાં વાગ્યા બહુ દિન, ચેત્યો પોળિયો પોતે મન.
ત્રણ વરસ એમ વીતી ગયાં, ચોર થઈ નગરીમાં રહ્યાં;
એક દિવસ એક કૌતુક થયુ, સેજ વાતમાં લક્ષણ લહ્યું.
એક સમે બેઠા રાજન, ગોર પધાર્યો તેણે દન;
મહિપતિએ દીધાં બહુમાન, આપ્યાં આભૂષણ ધનદાન.
પૂછે ધર્મ ધુરંધર ધણી, કહો કુંવરી કેટલું એક ભણી;
શા શા ગ્રંથનું શીખી જ્ઞાન, ભાષા કવિત સંગીત તાન;
કાવ્ય કોશ ને નૈષધ ન્યાય, કહો વાત જેથી સુખ થાય.

(દોહરા)

બ્રાહ્મણ વાણી બોલિયો, સાંભળ રાજા કર્ણ;
કુંવરીને મંદિર ગયાં, વર્ષ વીતિયાં ત્રણ.
બાળા બત્રીશલક્ષણી, અદ્‌ભુત બુદ્ધિ અપાર;
શીખી વિદ્યા સર્વ તે, મેં છોડ્યો તે ઠાર.
ત્યાર પછી જાત્રા ગયો, જોયું કાશી ગામ;
પૂછી જુઓ તે પુત્રીને, બોલાવી આ ઠામ.

(ચોપાઈ)

એવું કહીને બ્રાહ્મણ જાય, પ્રધાનને તેડાવ્યો રાય;
પ્રધાન આવ્યો તેણે દીશ, આવી રાયને નાગ્યું શીશ.
જાઓ તમો કુંવરીને દ્વાર, આશિષ કહો અમારી સાર;
કહેજો ચિંતા તજજો તમો, વર રૂડો જોઈએ છીએ અમો.
શિખામણ દઈને આવજો, પ્રતિ ઉત્તર તેનો લાવજો;
પ્રધાન પધાર્યો રૂડી પેર, તે આવ્યા કુંવરીને ઘેર.

મલપતા મેડી પર ચઢ્યા, તે કુંવરીની નજરે પડ્યા;
ભલે પધાર્યા પ્રધાન આજ, ઊભી થઈ ને કીધી લાજ.
કિયા દેશના વા વાઈયા, પ્રધાન મુજ મોલે આવિયા;
વાત સર્વ જાણું છું અમો, લેવા ખબર પધાર્યા તમો;
અલખત ઘણી કરું છું આપ, તે તો રાય પ્રધાન પ્રતાપ.

(ચોપાઈ)

વજીર વળતી બોલ્યો વાણ, સાંભળ કુંવરી ચતુરસુજાણ;
રાજાને સાંભરિયાં આજ, મોકલિયો શુદ્ધ લેવા કાજ.
કહ્યું છે ચિંતા તજજો તમો, વર રૂડો જોઈએ છીએ અમો;
દેશ વિદેશ વિશે કહાવશું, વર રૂડો ખોળી લાવશું;
ખાઓ, પીઓ ને દિન નિર્ગમો, સખીઓ સાથે સ્નેહે રમો.

(દોહરા)

ખાળા બોલી રીસશું, સાંભળ ડાહ્યા શેઠ;
વાત કરો વરવાતણી, ચાળી મારું પેટ.
જઈ સંભળાવો તાતને, જેમ ચડે નહિ રીસ;
તાત તુલ્ય તું માહરે, તારે ખોળે શીશ.
રાજાને તો સાન નહિ, રાજાને તો કાન;
માને કહ્યું પ્રધાનનું, માટે માગું માન.
વણિક સમો તો કોઈ નહિ, દીસંતો તે રંક;
વગર વજીરે વાણિયે, ખોઈ રાવણે લંક.

(ચોપાઈ)

પ્રધાન કહે સાંભળ રે સતી, એમાં કોઈનુ ડાંપણ નથી;
જેવી ઈશ્વરની ઇચ્છાય, તે કોઈથી મિથ્યા નવ થાય.
આજ્ઞા આપો તો સંચરું, કામકાજ રાજાનું કરું;
શીખ માગીને શેઠ જ ગયો, રાજસભામાં આવી રહ્યો.

રાજાએ દીઠો પરધાન, બોલાવીને દીધું માન;
કુંવરી લાડકવાઈ જેહ, શું બોલી કહો સાચું નેહ.
પ્રધાનને સુણી ચિંતા થાય, સાચું કહેતા કોપે રાય;
પ્રધાન બોલ્યો રૂડી પેર, તમને મળવા તેડે ઘેર.
કહ્યું તાત મળવા આવજો, સાથે કોઈને નવ લાવજો;
વળી કહ્યું છે બેઉ કર જોડ, નથી મારે પરણ્યાના કોડ.

(દોહરા)

કુંતીભોજ સુણી કળકળ્યો, એ શું બોલી બાળ;
કુવરીને મો'લે જવા, તે ઊઠ્યો તત્કાળ.
રાય પધાર્યો માળિયે, આવ્યો ત્યા પ્રતિહાર;
નરપતિને ચરણે નમ્યો, જુગતે કર્યો જુહાર.
મોલે બેઠી માનની, કહ્યું દાસીએ જાણ;
તમે બાઈજી સાભળો, આવે છે અહીં રાણ.
રાય પધાર્યો વેગથી, કુંવરી આગળ જાય;
પ્રત્યક્ષ જઈ ઊભો રહ્યો, આસન બેઠો રાય.

[પછી પુત્રી જોડે વાતચીત કરતાં રાજાને મન એવો વહેમ આવ્યો કે, તે છાની પરણી છે, એથી કોપાયમાન થઈ રાજા પોતાને મહેલે ગયો અને એ શક સાચો કે જૂઠો તે નક્કી કરવાને કુંવરીના મંદિરની ચોકી કરનાર પોળિયાને બોલાવી તજવીજ કરી, તે પરથી જણાયુ કે, કુવરીના ગુપ્ત લગ્ન પુષ્પસેન વેરે થયાં છે.]

(દોહરા)

પ્રતિહારે જે વાત કહી, વિહંગના સુણી જાય;
ચેતાવી પદ્માવતી, કોપ્યો તુજ શિર રાય.
વેળા વંઠી આપણી, જો ચેતે તો ચેત;
ઊગર્યાનો ઉપાય નથી, ઊતર્યું બાપનું હેત.

પદ્માવતી બોલી પછી, સાંભળ સખી સુજાણ;
મુજ પતિને ચેતાવ જઈ, નહિ તો થાશે હાણ.
લાવ તેડી આ મોલમાં, કરીએ કાંઈ વિચાર;
વિહંગના વળતી ગઈ, તેડી આવી એ ઠાર.
પ્રદ્માવતી પ્રણમી કહે, ચતુર પુરુષ તું ચેત;
વેળા વેઠી આપણી, ઊતર્યું રાયનું હેત.
મુજ માટે તને મારશે, મોટી થાશે હાણ;
માટે મારા કંથજી, માનો મારી વાણ.
જીવશો તો નારી ઘણી, જીવ વિના સૌ શૂન્ય;
પરદેશે ક્યાંઈ પરવરો, તમારે શી છે ન્યૂન?
તાત કહેશે તે સુણીશ, ધારીશ આજ્ઞા શીશ;
તમારો જીવ ઉગારજો, કોપ્યો નૃપ આ દીશ.
સ્વામી કહે સુણ સુંદરી, નવ મૂકું આ ઠોર;
લાજે જનની માહરી, નામ ધરાવું ચોર.
મરવું માથે સર્વને, ચિરંજીવી નહિ કોય;
નાસું નહિ નિર્બળ થઈ, પ્રભુ કરે તે હોય.

(ચોપાઈ)

તું ક્ષત્રાણી કેરો તન, આજ અમારું માન્યું મન;
મુજ માટે તુજને નૃપ હણે, હત્યા મન માંહી નવ ગણે.
તમ હાથે હું દેઉં વચન, તમ સાથે પાડું મુજ તન;
એને મન પુત્રીનું ઝેર, વડું વધ્યું છે મનમાં વેર.
મારું ચાલતાં સુકાવીશ, નહિ તો તુજ સાથે જ મરીશ;
પુષ્પક બોલ્યો ત્યારે ત્યાંય, વિચરું રાજસભાની માંય.
શામા અમને શીખ જ દિયો, છેલ્લો જુહાર માની લિયો;
શામા કહે સાંભળ રે રાય, ચતુર ન ધરશો મન ચિન્તાય.

પ્રસન્ન જો પરમેશ્વર હશે, તો કલ્યાણ આપણું થશે;
માગી શીખને થયો વિદાય, રાજા ચાલ્યો રાજસભાય;
બેઠો સન્મુખ ભૂપતિ ભણી, બીક ન આણી મન કોઈ તણી.

(દોહરા)

રાજા કહે વજીરને, શો કરવો ઉપાય?
વાત બહાર નવ નીકળે, કામ આપણું થાય.
વજીર વાણી બોલિયો, વાણી મારી સુણ;
જાણો તેમ તમે કરો, ના કહેનારું કુણ.
રાયે તેડું મોકલ્યુ, તેડાવ્યા ચંડાળ;
રાત સમે લઈ નીસરો, આણો એનો કાળ.
નિશાની લાવો નેત્રની, મનની આગ ઓલાય;
કોઈને નહિ જણાવશો, એમ ઊચર્યો રાય.

(ચોપાઈ)

એવી કીધી છાની વાત, અરુણ અસ્ત અને થઈ રાત;
તેડાવ્યો ત્યાં રાજકુમાર, પાસે પતિત ઊભા ચાર.
એની સાથ તમો પરવરો, આયુધ સર્વે અહીંયાં ધરો;
પાળા પંથ જાઓ તે સાથ, હવે નવ પૂછશો બીજી વાત;
રાજાએ મન આણ્યો ગર્વ, તે કુંવર મન સમજ્યો સર્વ.

(દોહરા)

રાજકુંવર વળતી વદે, હું ગાંજ્યો નહિ જાઉં;
જે કહો તે હાજર કરું, લૂણ તમારું ખાઉં.
લૂણ હરામી જે કરે, વળી વિશ્વાસી ઘાત;
મિત્રદ્રોહ વળી જે કરે, દાસી જેની માત.
પાપ પૃથ્વીમાં છે ઘણાં, કહીએ લાખ કરોડ;
નથી કોઈ ત્રિલોકમાં, લૂણ હરામી જોડ.

તે માટે હું સંચરું, જ્યાં કહો તહાં સુજાણ;
જો કહો તો હાજર કરું, મુજ હાથે મુજ પ્રાણ.

(ચોપાઈ)

આઝી શીદ કરો છો વાત, જાઓ તમે ચંડાળો સાથ;
વળતી છોડીને હથિયાર, રણમાં ચાલ્યો રાજકુમાર.
પાંચ જણ ચાલ્યા જેટલે, જઈ પ્રધાન મળ્યો એટલે;
નિશા એક પહોર ત્યાં ગઈ, કોશ એક પહોત્યા તે જઈ.

(દોહરા)

કહે પ્રધાન પતિતને, લઈ જાઓ છો વન;
રાજકુમારીએ જે કહ્યાં, તે તમે સુણો વચન.
જો આ કામ કરો નહિ, કામ તમારું થાય;
કુંવારીએ કહ્યું છે સુણો, ઉગારી લેજો રાય.

(ચોપાઈ)

એવું કહીને પાછો ફર્યો, કુંવરી પાસે તે પરવર્યો;
ચતુરા બેઠી ચિંતા કરે, દુઃખ ઘણું તે દિલમાં ધરે.
એટલે ત્યાં આવ્યો પરધાન, બોલાવી દીધું ઘણું માન;
ખોળા ઉપર મેલું શીશ, પ્રધાન ઉગારો આદિશ;
માત, તાત, મોસાળ જ તમો, તમે થકી ઊગરિયે અમો.

(દોહરા)

પ્રધાન કહે પદ્માવતી, વેગે વાર ન થાય;
સખીને ધન દઈ મોકલો, તેડી લાવવા જાય.
પસાય કરીને પતિતની, ભવની ભાવઠ ભાગ્ય;
હું મંદિર જાઉં માહરે, જન મોકલ તે જાગ્ય.
કાઢી મેલ તુજ કંથને, કોઈ નગર મોઝાર;
રાજા જાણે જીવતો, તો મારે તે ઠાર.

(ચોપાઈ)

એવું કહીને ગયો પ્રધાન, તવ કુંવરીને આવ્યું જ્ઞાન;
કહે કુંવરી કોને તેડીએ, રાતસમે વનમાં ખેડીએ.
એકાંતે દાસી તેડિયાં, ગુણિકા[1] ભણી પંથે ખેડિયાં;
ચતુર ગુણકા ચંદ્રાવતી, દાસી જઈને તેને મળી.
તમને તેડે પદ્માવળી, અજર કર્યાનું કારણ નથી;
પછી દંડવડ ગુણકા દડવડી, પદ્માવતીને મોલે ચડી.
શા કામે બાઈ તેડી આજ, મુજ સરખું કહી દીજે કાજ;
પદ્માવતી તવ લાગી પાય, ઓલવ આજ અમારી આગ.
આજ સંકટ મારે અતિ ઘણું, તેથી કામ પડયું તમ તણું;
રાજકુંવર મેં છાનો વર્યો, તાત અમારો ક્રોધે ભર્યો.
તેહ તણું છેદાવે શીશ, પતિત પાઠવ્યા આણે દીશ;
વાર નથી લાગી એવડી, હમણાં લઈ ગયા આ ઘડી.
છાના ગયા ન જાણે કોય, આવી પ્રધાને પ્રીછવ્યું સોય;
તેને જઈ ઉગારો તમો, દીન થઈ બોલું છું અમો;
રખે રાય નગરથી જાય, તેડી લાવો મોલો માંય.

(દોહરા)

વળતી ચંદ્રાવળી વદે, શામા તજ તું શોક;
જો નવ લાવું રાયને, સુકિત સર્વે ફોક.
તેડી લાવું તુજ કંથને, રાખું મારે ઘેર;
ખબર કાઢવા મોકલે, દાસીને શુભ પેર.
સાંભળ તરુણી તું વળી, જો નવ લાવું રાય;
જો પતિત તેને હણે, તું હણજે મુજ કાય.
મનમાં દુઃખ રખે ધરો, છાંડો ઉર ઉચ્ચાટ;
જાણો મહિપતિ મોલમાં, નવ કરજો ગેંગાટ.

૧ ફક્ત ગાવાનો ધંધો કરનારી સદ્ગુણી.

(ચોપાઈ)

એવું કહીને ગુણકા જાય, વેગે જઈ પોતી વનમાંય;
પતિત દીઠા તેણે ચાર, આગળ ઊભો રાજકુમાર.
ગુણકા ત્યાં જઈ ઊભી રહી, પતિત આગળ વાણી કહી;
રાત સમે અહીં કેમ આવિયા, રાજકુંવરને કેમ લાવિયા?
રાજકુંવરીને ચડી છે રીસ, તમો ચારનાં છેદે શીશ;
રાજકુંવર કેમ માર્યો જાય, અર્ધાંગના જેની તે થાય.
રાત સમો છે મૂકી દિયો, જે જોઈએ તે મુજથી લિયો;
વળતી બોલ્યા તે ચંડાળ, અમં શીર શાને દ્યો છો આળ?
કુંતીભોજ બોલ્યો જે રાય, કેમ વચન તે મિથ્યા જાય?
લાગ્યું પાપ અમને બે પેર, કો'તો જાવા દઈએ ઘેર.
રાજા કોપે જો તે ઠામ, લઈએ અમે તમારું નામ;
ત્યારે ગુણકા તે તો હસી, વાત એહ મારે મન વસી.
કુંવર દેશ વિદેશે જશે, મહિપતિ શી રીતે જાણશે;
એહ વાતની શી ચિંતાય, જેમ તેમ કામ તમારું થાય.
સોનાની મહોરો સેં ચાર, વેચી આપી તેણે ઠાર;
પતિત તો હૈડે હરખિયા, હેમટકા નયણે નીરખિયા;
વળતી બોલ્યા મધુર વચન, મૃગ મારી લેશું લોચન;

(દોહરા)

દામ ઉગારે દેહને, જો કોપ્યો હોય દૈવ;
હું બલિહારી દામડા, સમર્થ તું જ સદૈવ.

(ચોપાઈ)

પતિત શીખ માગી પરવર્યા, નગરભણી ચારે સંચર્યા;
જઈ રાજાને કહ્યાં વચન, લાવ્યા તેહ તણાં લોચન.
નૃપ કહે ક્યાંઈ ન કરશો વાત, કરશો તો તમને કરું ઘાત;
એહ વાત એટલેથી રહી, પુષ્પસેનની શી ગત થઈ.

વનમાં ઊગર્યો રાજકુમાર, તવ શુણુકાને કર્યો જુહાર;
અમો વિચરશું દેશ વિદેશ, પુરમાં તમે કરો જ પ્રવેશ.
પદ્માવતીને કહેજો જઈ, લખ્યું હતું તે વાત જ થઈ.

(દોહરા)

ચંદ્રાવળી વળતી વદે, શોક હૃદયનો ટાળ;
મુજ ઘેર આવો મહિપતિ, વાચા મારી પાળ.
ઊનો વા વાસે નહિ, લે નહિ કોઈ નામ;
પ્રીત ધરીને રાયજી, ચાલો મારે ધામ.
તમ પરદેશી પંખિયા, વળી કોમળ તમ હાડ;
આવો મંદિર માહરે, માનું તમારો પાડ.

(ચોપાઈ)

પદ્માવતી શું પરઠી હોડ, લાવું પતિ પો'ચાડું કોડ;
માટે મારો કોલ ન જાય, બીક તજી ચાલો ઘેર રાય.
એવું સુણી મુખ બોલ્યો વાણ, સુણુ ચંદ્રાવળી ચતુરસુજાણ;
મારો તમે ઉગાર્યો જીવ, તમો અમો વચ્ચે છે શિવ.

(દોહરા)

સમ ખાઈ બે ચાલિયાં, આવ્યાં પુર મોઝાર;
ઝળહળ જ્યોત ઝળકી રહી, શુણુકા કેરે દ્વાર.
દાસીદાસ તેને ઘણાં, થઈ રહ્યો ગેંગાટ;
સુંદર આસન બેસવા, હેમ હિંડોળાખાટ.
પ્રવેશ નહિ ત્યાં પુરુષનો, દીસે લીલા વિલાસ;
ખાઓ પીઓ દિન નિર્ગમો, રહો અમારી પાસ.
શાક પાક ઘૃત નવનવાં, પાન સોપારી તેલ;
ખાટ તળાઈ ઓશીકાં, થઈ રહી રંગરેલ.

પદ્માવતીએ પાઠવી, દાસી જોવા એક;
પતિ આવ્યો કે આવશે, જુઓ કરી વિવેક.
દાસી ત્યાંથી સંચરી, જ્યાં ગુણકાનો વાસ;
રાજા દીઠો રીઝમાં, મોટી મનની આશ.
ચંદ્રાવળી વળતી વદે, જુવતી જલદી જાય;
મહિપતિ છે મુજ મહોલમાં, વધામણી તું ખાય.
દાસી દોડતી ત્યાં ગઈ, સુણો બાઈ કહું વાત;
રાજા આવ્યો મહોલમાં, મેં દીઠો સાક્ષાત.
મુક્તાહાર હીરે જડયો, ઝળહળ જ્યોત અપાર;
કંઠથી આપ્યો કાઢીને, ન્યાલ કરી તે નાર.
ભાવઠ ભાંગી દાસીની, બહુવિધ દીધું માન;
મહોચ્છવ કીધો મોલમાં, દઈ જાચકને દાન.
શણગાર સોળે મોકલ્યા, ચંદ્રાવળીને ઘેર;
તુજ પ્રતાપથી ઊગર્યો, રાખે રૂડી પેર.
ચરણા ચોળી શોભતાં, નારી કુંવર ચીર;
તુજથી અદકું કાંઈ નહિ, લાવી નણદી વીર.

(ચોપાઈ)

એમ કરતાં વીત્યા બહુ દન, માન્યું રાજકુંવરનું મન;
ચંદ્રાવળીના મંદિરમાંય, સભા ઇંદ્રના સરખી થાય.
ચંદ્રાવળીએ છાની વીધ, નામ ઠામ પૂછીને લીધ;
એ વાત અહીંયાંથી રહી, પદ્માવતીની શી ગત થઈ.
પદ્માવતીની જ્યાં છે માતા, કુંતીભોજ ત્યાં જઈ કહે વાત;
શિખામણ કુંવરીની દિયો, સમજાવીને પાસે લિયો.
આજ સુણી મેં વિપરીત વાત, તે સાચી માની સાક્ષાત;
ગોરે મંદિર તજ્યું તે તણું, પ્રતિહારે પણ જાણ્યું ઘણું.

ત્રીજો જોઈ આવ્યો પરધાન, તેણે સંભળાવ્યુ મુજ કાન;
ચોથો હું જોઈ આવ્યો દષ્ટ, કાયા નીરખી પામ્યો કષ્ટ.
પાચમુ કહ્યુ પરણવુ નહિ, તે સુણી ચિતા મુજને થઈ;
મેં મોટો કીધો ઉત્પાત, રાજકુંવરની કીધી ઘાત.
અતિ અલૌકિક એનુ રૂપ, એ માટે મે માર્યો ભૂપ;
સઘળી રાણી સાભળી રહી, પછી બોલવા તત્પર થઈ.
મારી કુવરી એવી ન હોય, જૂઠ તમે બોલો છો સોય;
નથી મુજ બેટીનો કાંઈ વાક, શા માટે માર્યો નર રાક ?
શરણે આવ્યો રાજકુમાર, વણ અપરાધે માર્યો ઠાર;
કોઈ નગરથી આવ્યો ઘેર, વડા સાથે બધારો વેર.
રાય કહે મે સઘળુ લહ્યું, માનો સાચુ મારું કહ્યુ;
કુવરીને મોલે જઈ એ આજ, દો શિખામણ તો રહે લાજ.
એવુ વચન કહી ગયો રાય, કુવરી પાસે માતા જાય;
ચાપી કુવરી રુદયા સાથ, શુઞ કરવાને બેઠી માત.

(દોહરા)

માતા બોલી માન દઈ, ખબર છે તુજ;
મળવા કારણ આવી હુ, સાચું કહે તુ મુજ.
પદ્માવતી થઈ ગળગળી, આખે આંસુધાર;
શા માટે હુ અવતરી, ધિક્ ધિક્ મુજ અવતાર.
માર્યો રૂડો મહિપતિ, બેહુ મોટું પાપ;
મુજ માટે હત્યા કરી, મૂરખ મારો બાપ.
વળતી બોલી માવડી, સાભળ પુત્રી સુજાણ,
કરવા ધાર્યું ઈશ્વરે, નિપજે એ જ પ્રમાણ.
ખાઓ પીઓ દિન નિર્ગમો, રમો સૈયરો સાથ;
શિખામણ દઈને વળી, મંદિર આવી વાત.

(ચોપાઈ)

શિખામણ દઈ ને ગઈ માય, રાણીને જઈ પૂછે રાય;
કહો પુત્રીનું જોયું રૂપ, દિલગીર થઈ ને પૂછે ભૂપ.
રાણી કહે રાજાજી સુણો, ભૂંડી વાત મુખ શાને ભણો?
જેવી તેવી પણ બેટી થાય, રૂડે ઘેર પરણાવો રાય.
રાય ગયો સાંભળીને વાત, તેડાવ્યા રાવત સેં સાત;
કુંવરીને મોલે સંચરો, રાતદિવસ ત્યાં ચોકી કરો.
પુરુષનામ આવે કોઈવાર, વણપૂછે હણજો તે દ્વાર;
શીખ લઈ રાવત પરવર્યો, કુવરીને મોલે સંચર્યો.
રાતદિવસ ત્યાં રક્ષા કરે, મહોલ ફરતી ચોકી કરે;
પછી રાયે તેડ્યો પ્રતિહાર, હવે ચૂકીશ તો ખાઈશ માર.
એક ગુનો મેં બક્ષ્યો સહી, બીજો ગુનો તો ખમશું નહિ;
કપટ હોય તે કરજે જાણ, નિકર તારા ખોઈશ પ્રાણ.
એવી સાચવી રાખો બાળ, માથે જેમ ન બેસે ગાળ;
એમ કરતાં દિન ઝાઝા ગયા, આઠ માસ ગુણિકા ઘેર રહ્યા.
રુદિયામાં રાણી સાંભરે, હાસ્ય વિનોદ હૈયામાં ઠરે;
રાણીને નવ ભાવે અન્ન, રાજકુંવર શું માન્યું મન.

(દોહરા)

એક સમે સજીને સભા, કુંતીભોજ જે રાય;
પંડિત બેઠા પાંચસેં, જોશી જોશ પુછાય.
કયાં આ કન્યા દીજિયે, જુઓ પ્રશ્ન વિચાર;
લેણું હોય જે રાયથી, ત્યાં પરણાવું કુમાર.
પંડિત વાણી ઓચર્યો, એક કરોને કામ;
મળતા વશેક જોઈએ, લ્યો વરકન્યા નામ.
ચંપક દેશથી તે સમે, આવી ગુણિકા નાર;
ભર જોબન વર્ષ સોળમાં, વિચરી રાજદ્વાર.

શત ગાંધર્વ સાથે પળે, સાહેલી સેં સાત;
રૂપ સ્વરૂપે આગળી, સંગીતમાં વિખ્યાત.
દીધું માન મહિપતિ, વિસ્મય થઈ મનમાંય;
મહિપતિ રીઝે મન વિષે, ચિત્રલેખ સૌ થાય.
ત્યાં પ્રધાન પંડિત મળ્યા, રાણાને વળી રાય;
વાજાં સર્વે સાધિયા, આનંદ ઉર ન સમાય.
વાજે વેણા વાંસળી, સારંગી ને સાજ;
તાળ, કાંસી ને તબૂરો, જંત્રો અને પખાજ.
નગરલોક જોવા મળ્યા, કરે નાયકા નાચ;
એ અવસર શોભે સભા, સુરપતિ જેવી સાચ.
રાજા જોઈ રીઝચો ઘણું, આપ્યો ભલો પસાય;
આભૂષણ ને પાલખી, સુવર્ણ નેપુર પાય.
સલામ કરીને શિર ધરી, રામા ઊભી રહેય;
એક માસ અહીંયાં રહો, રાજા મુખે કહેય.
નારી નીચું જોઈ રહી, વળી ધુણાવ્યુ શીશ;
તે દેખી આંખો પડ્યો, ચડી રાયને રીસ.
ગુણિકાને રાજા કહે, સાંભળ ચતુરસુજાણ;
સાચું કહે મુજ આગળે, તુજને મારી આણ.
પ્રેમદા કહે નવ પૂછશો, પૂછે થશે અનર્થ;
દુઃખ થાશે મન અતિ ઘણું, વળી કોપશો વ્યર્થ.
ભૂપતિ કહે સુણ ભામની, તાત તણો એ કોલ;
જે હોય તે ખખસું ગુનો, સત્ય હોય તે બોલ.
રામા કહે સુણ રાયજી, દુઃખ લાગો કે સુખ;
ચતુર ન દીઠો કોઈને, માટે મરડ્યું મુખ.
મહિપતિ કહે સુણ માનની, જોયા કેટલા દેશ?
ચતુરશિરોમણિ સર્વથી, નીરખ્યો કિયો નરેશ?

રાજા પ્રત્યે તે પછી, વનિતા બોલી વાણ;
ચતુરશિરોમણિ રાયનું, સાંભળ કહું વખાણ.
સોરઠ દીઠો સામટો, મારુ ને મેવાડ;
નરપતિ નીરખ્યા અતિ ઘણા, જેનાં કોમળ હાડ.
સાગરતટ ચંપાવતી, ચંપકસેન રાજન;
બત્રીશલક્ષણ આગળો, પુષ્પસેન એક તન.
રૂપ અનુપમ એહનું, જાણે સકળ વિવેક;
નર સઘળા મેં નીરખિયા, આવ્યો દ્દષ્ટે એક.
રાજા મન રીઝો ઘણું, પોત્યા મનના કોડ;
કુંવરી આપું એહને, જુગતે જુક્તિ જોડ.
પદ્માણી પુત્રી માહરી, બત્રીશ લક્ષણો એહ;
પરણાવશું જો પ્રીતશું, દૂધે વુઠે મેહ.

(ચોપાઈ)

બે દિન તે ત્યાં ગુણિકા રહી, શીખ માગીને મારગ વહી;
રાજાએ તેડાવ્યા ભાટ, ચંપાવતીની ઝાલો વાટ.
વેગે જાઓ ચંપક ભણી, કહેજો કે કુંતલપુર ધણી;
તેને પુત્રી પદ્માવતી, રૂપ અનુપમ છે તે અતિ.
વિવા' અર્થે મોકલ્યાં પાન, પુષ્પસેનને દેવું દાન;
કામ સિદ્ધ કરીને આવજો, સાથે જાન તેડી લાવજો
એ રીતે ઉચરે છે રાય, ચંદ્રાવળી આવી વળી ત્યાંય;
કુંતીભોજે જે જે કહ્યું, તે ચંદ્રાવળીએ સુણી લહ્યું.
એ રીતે બોલ્યો જે રાય, ચંદ્રાવળીને હરખ ન માય;
મેં રાખ્યો છે પુષ્પકરાય, સકળ મનોરથ પૂરા થાય;
ભાટ વાટ ચાલે જેટલે, ચંદ્રાવળી બોલી તેટલે.

(દોહરા)

શુકા કહે સુણ રાયજી, કુંતીભોજ સુજાણ;
પુષ્પસેન અહીં પાઠવું, શું દેશો મુજ લાણ?
દૂત મોકલવા નવ પડે, દિન ગ્રાગ્ના નવ થાય;
તેડાવું હું પાધરો, શું દેશો મુજ રાય?

(ચોપાઈ)

રાજા કહે સાંભળ તું નાર, માગો તે આપું આ ઠાર;
તત્પર થઈને જાઓ તમો, જે કે'શો તે દેશું અમો.
ચંદ્રાવળી કહે તે વાર, પુષ્પકરાય હતો આ ઠાર;
રાખ્યો હતો તમે જે રાય, તે તો પુષ્પસેન કહેવાય.
તાતવચનથી તે વન ગયો, નગર આપણે આવી રહ્યો;
હવણાં કહી ગયો શે કાજ, તે તો તમે જાણો મહારાજ.

(દોહરા)

રાજા કહે પ્રધાનને, માઠી ઊપની મત્ય;
વણ સમજે મેં મારિયો, રાજકુંવર ભૂપત્ય.
કાં તો વિષ ખાઈ મરું, કાં કરું આતમઘાત;
જમાઈ હણ્યો મેં જુગત શું, અઘટિત કીધી વાત.
વજીર કહે શીદ દુઃખ ધરો, શીદ આણો ચિંતાય?
દ્યો વાયક ચંદ્રાવળી, પેદા કરશે રાય.
ગુણિકા કહે માનું નહિ, રાજાનો વિશ્વાસ;
કૉલ દીજિયે તાતનો, તો લાવું તમ પાસ.
રાય સ્નેહી માને નહીં, જો સોંપી દે પ્રાણ;
સંઈ સોની ને સર્પની, માને પ્રીત અજાણ.
સિંહ અહી ને છત્રધર, માને મિત્ર અજાણ;
જો ત્રૂઠે તો ગુણ કરે, રૂઠે તો લે પ્રાણ.

નરપતિ કહે સાંભળ તું નાર, અમ શિર એવડો નવ દે ભાર;
કૉલ મારો જો રીસ જ ધરું, જે માગે તે હાજર કરું.

(દોહરા)

ગુણિકા કહે નૃપ સાંભળો, વાયક રૂડી પેર;
ચંપક કેરો બેટડો, મેં રાખ્યો છે ઘેર.
પ્રધાન પ્રતાપે ઊગર્યો, આયુષ્ય એનું હોય;
મોલે રાખ્યો માહરે, જેમ ન જાણે કોય.
શાલ આપી સો લક્ષની, ગુણકાને દઈ માન;
ગયો કુંવરને તેડવા, કુંતીભોજ રાજાન.
કર્યો પ્રણામ પ્રધાનને, ધન ચતુરાઈ આજ;
મુજ શિર હત્યા ઊતરી, રાખી મારી લાજ.
એક વિપ્ર ને વાણિયો, વળી નદી નહિ ગામ;
રાજા કહે સુણ સુંદરી, તે ગોઝારો ઠામ.
ઓચ્છવ કીધો અતિ ઘણો, મળિયા રાણા રાય;
પ્રધાન પાયે ચાલીને, કુંવર કને તે જાય.
નગરપડો વજડાવિયો, ગડગડિયાં નિશાન;
રાજા ચાલ્યો તેડવા, જાચક કરે વખાણ.
પુષ્પસેન પાસે જઈ, પુરપતિ લાગ્યો પાય;
અમ ઉપર દયા કરો, કીધો છે અન્યાય.
ઊઠી આલિંગન કર્યું, રથે બેસીને જાય;
કહે શામળ શું વર્ણવું, અદ્‌ભુત એ શોભાય.
મહેલ પધાર્યા મલપતા, કુંવરીને થયું જાણ;
મનમાં હરખી માનની, ઊગ્યો કનકનો ભાણ.
સુરત જોઈ સુખ ઊપન્યું, પદ્માવતીની માય;
રસબસ થઈ રહી રંગમાં, હઈડે હરખ ન માય.

કનકથાળ હીરે જડ્યા, મૂકયાં શુભ આસન;
જોડે બેસી જુગત શું, કર્યું રાય ભોજન.
લવિંગ સોપારી એલચી, બીડા માંહી બરાસ;
આરોગ્યાં આનંદ શું, પોતી મનની આશ.

(ચોપાઈ)

વળતી રાજા બોલ્યો વાણ, સુણજો પુષ્પક ચતુર સુજાણ;
બાળાપણમાં બાળે વેશ, નીકળ્યા કેમ તમે પરદેશ?
શા માટે તમે છાંડ્યો દેશ, મુજને માંડી કહો નરેશ;
વળતો બોલ્યો પુષ્પકરાય, માંડીને બધી કહી કથાય.
ચંપાવતી નગરીનો રાય, ચંપકસેન તાત મુજ થાય;
સિંહ કેડે સેના પરવરી, મારે તાતે પ્રતિજ્ઞા કરી.
જે નહિ આવે રણ મોઝાર, તેને હું તો મારું ઠાર;
સહુ લોક સંઘાતે થયા, કર્મસંજોગ અમો રહી ગયા.
મુજને હણતાં જાણ્યો દોષ, તાતે વન કાઢ્યો કરી રોષ;
તેથી અહીંયાં આવ્યા અમો, પછી થયું તે જાણો તમો.
જામાતાનું સુણી વચન, હરખ્યો કુંતીભોજ રાજન;
પંડિત પ્રધાનને કહે રાજ, કરો હવે વિવા'નું કાજ.

(દોહરા)

પુત્રીને જઈ કહે પિતા, કરીને અતિશે ક્રોધ;
વણ પરણે દંપતી થયાં, કીધો ધર્મ વિરોધ.
પદ્માવતીએ ગોરને, તેડી પુરાવી શાખ;
ગોર કહે અન્યાય નથી, રાજા રીસ ન રાખ.
જેમ ઓખાનું ના રહે, કર્યું સંક્ષેપે લગ્ન;
વિધિવત્ પછી બાણાસુરે, કર્યું લગ્ન થઈ મગ્ન.
મેં પણ સંક્ષેપે ક્રિયા, કરી પરણાવી એમ;
વિધિવત્ હવે વિવા' કરી, પરણાવો તમે તેમ.

તહાં લગન લેવરાવિયાં, પોત્યા મનના કોડ;
કહે શામળ શું વર્ણવું, જુગતે જુક્તિ જોડ.

(ચોપાઈ)

રાજાએ કરી નગરશોભાય, આણ ફેરવીને પુરમાંય;
અજવાળિયાં મહોલ માળિયાં, શણગારિયાં ગોખ જાળિયાં.
ઘેર ઘેર ગાયે મંગળ સહુ, રાજાએ ધન ખરચ્યું બહુ;
ભાટ ચારણો માગણહાર, બ્રાહ્મણનો નવ લઈએ પાર;
પ્રધાન સહુ ઉતારે ફરે, નગર બધું ત્યાં ભોજન કરે.

(દોહરા)

પીઠી ચોળી પદ્મણી, કનક કચોળા માંય;
કસ્તૂરી લેપન કરી, સુગંધી જળથી ના'ય.
એક સુગંધ શરીરની, બીજી પુષ્પની હોય;
ભમરા ગુંજારવ કરે, દેખીને મન મો'ય.

(ચોપાઈ)

પીઠી ચોળી રાય શરીર, મંજન કીધું નિર્મળ નીર;
વરરાજા વરઘોડે ચડ્યા, દુંદુભિએ ડંકા ગડગડ્યા.
વાગે ઢોલ નિશાને ધાય, સૌના મનમાં હરખ ન માય;
ગજ તુરંગ તણી બહુ લાર, તે ઉપર બેઠા ઝુઝાર;
તોરણ આવ્યો પુષ્પકુમાર, સાસુએ પોંખ્યો તે વાર.

(દોહરા)

કર્યું મનોહર માહ્યરું, ચોરીના થંભ ચાર;
પધરાવી ત્યાં પદ્મણી, વર્ત્યો જે જે કાર.
વાજાં વાગે અતિ ઘણાં, ગુણીજન ત્યાં ગુણ ગાય;
પરણે છે પદ્માવતી, જોડે પુષ્પકરાય.

હાથ મેળાવ્યો હેતશું, દીધું કન્યાદાન;
હાથી ઘોડા આપિયા, દઈને મોટું માન.
મંગળફેરા ત્યાં ફર્યો, આરોગ્યાં કંસાર;
મંગળ ગાયે માનની, હરખ્યાં શ્રી ભર્થાર.

પ્રશ્ન :

પેલું મંગળ વર્તતાં, વનિતા બોલી વાણ;
રાતી વસ્તુ વખાણિયે, તમો છો ચતુરસુજાણ.

ઉત્તર :

રાતી પાની પગતણી, રાતા અધર પ્રવાળ;
રાતો રંગ મજીઠનો, શુકનાસા પણ લાલ.

પ્રશ્ન :

શામ નીલ ને પીત વળી, વસ્તુ શ્વેત વખાણ;
કહો એટલું કંથજી, જો છો ચતુરસુજાણ.

ઉત્તર :

શ્યામ તો કીકી આંખની, શામ ભમર શુભ ભાગ;
શામ તો અંજન આંજિયું, શામ તો વેણી નાગ.
લીલી પહેરી કંચુકી, નીલ કમળનું ફૂલ;
નીલું કંકણ ચૂડલે, નીલું ત્રીજું અમૂલ્ય.
પીળું સુવર્ણ શોભતું, પીળી કેસર આડ;
પીળાં પટકુળ પેરિયાં, જોતાં મોહ પમાડ.
શ્વેત નેણ છે શોભિતાં, શ્વેત શશી સમ મુખ;
શ્વેત હાર મોતીતણા, જોતાં ભાગે ભૂખ.

પ્રશ્ન :

બાંધ્યા તાંતણે સપ્ત નાર, એવા નર મળી ચાર;
એહ બતાવો રાયજી, થઈ તેની એક નાર.

ઉત્તર :

પુષ્પક ઓહયો પ્રીતથી, તમે જુઓ આ ઠામ;
પૂછો છો જે પ્રેમથી, ચોરી એનું નામ.
સત્ય કહો છો રાયજી, હું હરખી મન આજ;
વિઘન જશે સહુ તમતણાં, અવિચળ તપશે રાજ.
ચાર વેદની ધૂન થઈ, આશીર્વચન ભણાય;
આજ્ઞા માગી ગોરની, ઊઠ્યાં વરકન્યાય.
ગોત્રજ પાસે આવિયાં, રમવા પાસા સાર;
ત્યાં જીત્યાં પદ્માવતી, હાર્યો રાજકુમાર.
ત્યાં કૌતક વિધવિધ કરે, રાયને હર્ષ ન માય;
મીંઢળ છેડા છોડિયાં, ગુરુને લાગ્યાં પાય.
મંદિરમાં રહી માનની, ગયો સભામાં રાય;
કહે શામળ શું વર્ણવું, રાજકુંવર કન્યાય.
ઉત્તમ આસન ઉપરે, બેઠો રાજકુમાર;
બંદીજન જશ વર્ણવે, હરખ્યા લોક અપાર.

(ચોપાઈ)

વરકન્યાના પહોંચ્યા કોડ, જુગતે જુગતી મળે છે જોડ;
રાજારાણી રંગે રમે, કરે વિનોદ જે મનમાં ગમે.
વળી સસરાની સાથે રાય, મૃગયા રમવા કારણ જાય;
એમ કરતાં દિન ઝાઝા ગયા, ત્યારે રાય ચિંતાતુર થયા.
સાંભરિયાં ત્યાં મા ને બાપ, તનમાં અતિશે ઊપજ્યો તાપ;
પિતા સાંભરે વારંવાર, આંખે આવે આંસુધાર.
માતા સાંભરે પુષ્પાવતી, આણ્યો શોક હૈડામાં અતિ;
સુલોચના સંભારી મન, હૈડું ફાટે કરે રુદન.
જે પરણી મૂકી તે ઠાર, તેહ સાંભરે વારંવાર;
ઘર મૂકીને ત્યાંથી વહ્યાં, વરસ અગિયાર પૂરાં થઈ ગયાં.

સુલોચનાનું વચન સાંભર્યું, બાર વરસ વીત્યા પછી મરું;
જો મરશે તો હત્યા થાય, અવતાર એનો એળે જાય.
એમ કહી મૂક્યો નિશ્વાસ, પદ્માવતી તવ આવી પાસ;
રામાએ દીઠું ત્યાં મુખ, દિલગીર જોઈને પામી દુઃખ.
પાય નમીને ઊભી રહી, શા માટે ચિંતા ચિત થઈ;
રાયે વાત વર્ણવી કહી, જેટલી વાતો આગળ થઈ.
મુજને મોટી તે ચિંતાય, નાર મરે તો હત્યા થાય;
વણ તેડ્યો અહીંથી જો જાઉં, તરણા તુલ્યે હલકો થાઉં.
એવી વાત કરે જેટલે, ચંદ્રાવલી આવી તેટલે;
વળતી ગુણકા બોલી વાણ, બોલો સાચું ચતુરસુજાણ.
શે કારણે તમે દુઃખ ધરો, મુજ આગળ સાચું ઓચરો;
આપવીતી જે વાતો થઈ, ગુણકા આગળ માંડી કહી.
ગુણકા કહે ત્યાં જાશું અમો, ચિંતા મનની ટાળો તમો;
રાજા કહે જૈ જોજો ગામ, અમારું ત્યાં જૈ લેજો નામ.
પુરની ચરચા જોજો સોય, ત્યાં અમને સંભારે કોય;
જઈને ત્યાં ચેતાવો રાય, ચાર હત્યા શિર પર નવ થાય.
માત, તાત ને ત્રીજી નાર, ચોથો મારો જીવ ઉગાર;
ગુણકા ત્યાંથી વાટે થઈ, ખટ માસે ચંપકપુર ગઈ.
નગરપડો વાજે તે દીસ, ગુણકાએ જૈ નામ્યું શીશ;
પ્રધાન બોલ્યો ગુણકા સાથ, નાટકની નવ કરશો ગાથ.
રાજાને મન દુઃખ છે ઘણું, માટે નૃત ન જુએ તમતણું;
ત્યારે ગુણકા બોલી વાત, શું દુઃખ છે રાજાને ભ્રાત.

(દોહરા)

ત્યારે પ્રધાન બોલિયો, સાંભળ તું ગુણકાય;
પુષ્પસેન એક બેટડો, કાઢ્યો છે વનમાંય.

વર્ષ એકાદશ વહી ગયાં, ઉપર થયા ખટ માસ;
તે કુંવર આવ્યો નહિ, માટે મન ઉદાસ.
પૂરું વર્ષ થયા પછી, નારી તજશે પ્રાણ;
વાત ચાલશે વિશ્વમાં, હસવું ને વળી હાણ.
માતાએ અનજળ તજ્યું, તાત ત્યાગસે દેહ;
જોતાં વાટ ન આવિયો, જેમ બપૈયો મેહ.
શુણકા કહે શીદ દુઃખ ધરે, મુજને આપે લહાણ;
અહીં આણીને આપશું, ચતુરા ચતુરસુજાણ.
વારો એની માતને, વારો એની નાર;
માસ છ પહેલાં મોકલું, પુષ્પક રાજકુમાર.
નૃપને આનંદ ઊપજ્યો, કીધો બહુ પસાય;
પછી હું આપીશ પાલખી, જો મન ચિંતા જાય.
ખબર સુણાવા મહોલમાં, શુણકાને લઈ જાય;
પૂછે રાણી પ્રીતથી, કહો કુંવર છે કયાંય.
કુંતલપુર રળિયામણું, કુંતીભોજ રાજન;
બેટી પરણ્યો તેહની, પુષ્પસેન તત્ર તન.
ત્યાં શુણકાને આપિયા, મોતી કેરા હાર;
ન્યાલ કરી ચંદ્રાવલી, આપ્યા ગજ તોખાર.
દાસી એવું સાંભળી, ત્યાંથી ચાલી જાય;
સુલોચના જે પદમની, પાસ વધામણી ખાય.
આવી કુશળતા કંથની, ચિંતા મનની મેલ;
સુણતાં આનંદ ઊપજ્યો, થઈ રહી રંગરેલ.
પ્રેમે જઈને પગ્રાણી, નમી સાસુને પાય;
વાત કહો શુણકાતણી, મુજને આનંદ થાય.
સુલોચનાએ કંચવો, હીરાજડિત અપાર;
આપ્યો શુણકાને વળી, આપ્યા શુભ શણગાર.

ગુણુકા સાથે મોકલ્યો, ગુણુસાગર પરધાન;
તેડી વહેલા આવજો, એમ બોલ્યો રાજાન.
કહેજો કુંતીભોજને, અમો તણો જુહાર;
જેમતેમ તેડી લાવજો, વે'લો રાજકુમાર.
વળતી પ્રધાન સંચર્યો, શત સહસ્ર લઈ દાસ;
બે માસે પોત્યા જઈ, કુંતીભોજને વાસ.
નગર સમીપે આવિયા, ગડગડિયાં નિશાન;
રાજા બેઠો તો તહા, ગુણુકાએ કર્યું જાણ.

(ચોપાઈ)

ચંદ્રાવલી ગુણુકા ગઈ તહાં, કુંતીભોજ બેઠો છે જહાં;
પાસે બેઠો પુષ્કરરાય, ગુણુકા તહાં વધામણી ખાય.
આવ્યો ચંપક તણો પ્રધાન, તેડી લાવો દઈને માન;
પ્રધાન સાથે પુષ્પકરાય, ગુણુસાગરના સામો જાય.
ઢાલ દદામાં વાજે બહુ, આવ્યો પ્રધાન હરખ્યાં સહુ;
પુષ્પસેન મંત્રીને મળ્યો, તાપ તેહના તનનો ટળ્યો.
સૌને મળિયા પુષ્પનરેશ, વળતી પુરમાં કર્યો પ્રવેશ;
રાજસભામાં વેગે જાય, કુંતીભોજ ત્યાં ઊભો થાય.
મળી હળી આસન બેઠાય, કુશળ વાર્તા પૂછે રાય;
પછી સુંદર જાપ જાપ્યા પાક, રસોઈ રૂડી સુંદર શાક;
કરી ભોજન કીધો મુખવાસ, કુંતીભોજની પોતી આશ.

(દોહરા)

ગુણુસાગર કહે રાયને, અમને કરો વિદાય;
એક ઘડી રે'શું નહિ, ક્ષણું વર્ષ સમ થાય.
પુષ્પસેન પદ્માવતી, મોકલો મારી સાથ;
ફેરી ફરી ના પૂછશો, અમને બીજી ગાથ.

તાતે ભોજન ત્યાગિયું, માએ તજિયું અન્ન;
દિન થોડે દેખે નહિ, તજશે નારી તન.
બીજી વાત કે'શો નહિ, જે કે'શો તે જૂઠ;
સાસરવાસો સજ કરો, રાય આ ઘડી ઊઠ.
ત્યારે રાયે તાક્ષણે, તેડ્યા વણિક સોનાર;
વસ્ત્ર ઘરાણાં સજ કર્યાં, કહેતાં ના'વે પાર.
ચીર ખીરોદક દોરિયા, મશિયાં મોંઘી ભાત;
સાડી જરકશીની સહી, જેની ઉત્તમ જાત.
ત્રણસો રથ શણગારિયા, સહસ્ર દાસીદાસ;
દશ સહસ્ર દઈ અશ્વને, ઊંટો શત પંચાશ.
ગજ મોટા શણગારિયા, મદ ઝરતા મછરાળ;
બખતર ટોપ ધરી શિરે, બેઠા વીર વિકરાળ.
બહુ પશાય દિલ રીઝીને, આપ્યા તેણે ઠાર;
કહે શામળ શું વર્ણવું, કહેતાં ન આવે પાર.
પ્રાતઃકાળે પદ્મની, માને લાગી પાય;
માતા આપો આગના, અમને કરો વિદાય.
નેણેથી આંસુ પડ્યાં, તુજ વિણ રહ્યું ન જાય;
સુખદુઃખ કહેશો કોણને, એ મોટી ચિંતાય.
માને વાલી બેટડી, સૌથી હોય વિશેષ;
પુત્રીને જનની કહે, દુઃખ ન ધરશો લેશ.
શીખ માગી લઈ સર્વની, લઈને સઘળો સાજ;
રથમાં બેઠી શીઘ્ર થઈ, સરિયાં સઘળાં કાજ.
પુષ્પક હય ઉપર ચડ્યો, બાંધ્યાં કસી હથિયાર;
સસરાને શિર નામિયું, સૌને કર્યો જુહાર.
ચંદ્રાવલી ચરણે નમી, રાયે આપી લાણ;
હસ્તી આપ્યો હેતથી, વળી આપ્યા કેકાણ.

નગરથકી તે નીસર્યો સર્વ વળાવા જાય;
ચરણે નમીએ રાયને, મળ્યા કઈંક રાણાય.

(ચોપાઈ)

પ્રણામ કરીને પાછા વળ્યા, પુષ્પસેન તો પંથે વળ્યા;
ઢોલ શબ્દ થાયે અતિ ઘણા, મોટા લશ્કરમાં નહિ મણા.
એક દેશથી બીજે જાય, પડે નિશા ત્યાં વાસો થાય;
કંઈક દિવસ તો વાટે થયા, અઘોર વનમાં વાસો રહ્યા.
કર્યા ઉતારા તેણે ઠામ, સૌ લાગ્યા પોતાને કામ;
રથથી ત્યા રાણી આખડી, અવની ઉપર આવી પડી.
સખી સરવ આવી વીંટાય, હાહાકાર સુણ્યો તે રાય;
નવ બોલે નેત્રે નવ જુએ, દુઃખ પોકાર કરીને રૂએ.
રાજાજી દેરામાં ગયો, જોઈ રાણીને દુખિયો થયો;
એમ દિવસ ત્રણ્ય વાટે ગયા, રાજા દિલમાં દુખિયા થયા.
વનમાં સ્ત્રીની થાશે હાણ, ઘેર સુલોચના તજશે પ્રાણ;
એવું કહી મનડામાં બળે, ત્યાં જક્ષણી તે સામી મળે.
કુંવરે તેણીને કહી ગુજ, કોલ દીધો છે મારે ભુજ;
આ દુઃખથી બીજું શું લહું, સ્ત્રીનું દુઃખ જાયે નહિ કહ્યું.
નવ ખાયે, નવી પીએ નીર, તે દુઃખ સાલે મુજ શરીર;
જક્ષણીએ ઉપાય જ કર્યો, રોગ રાણીના તનનો હર્યો.
ત્રણ દિવસે ભોજન ત્યાં કર્યું, ભૂપતિનું મન હરખે ભર્યું;
વળતી ત્યાંથી થયા વિદાય, ચંપકપુરની વાટે જાય.
નગરલોક સૌ કરે ઉચાટ, પુષ્પસેનની દેખે વાટ;
વર્ષ થવાનાં પૂરાં બાર, તેમાં છે ઓછા દિન ચાર.

(દોહરા)

નેનકમળની દીકરી, સુલોચના જે નાર;
વેગે ચાલી સાસરે, સૌને કર્યો જુહાર.

સસરા, આપો આજ્ઞા, પાડું મુજ શરીર;
વરસ બાર વીતી ગયાં, ના'વ્યો નણદી વીર.
સાસુને સાચું કહ્યું, પાડું મારો દેહ;
વાટ જોઈ નવ આવિયો, સાસુજાયો જેહ.
કોલ દીધો તો કર વિષે, તે મિથ્યા થઈ વાત;
તન ન તજું જો માહરું, લાજે મારો તાત.
એવું મન નવ લાવીએ, કહે સાસુ તે વાર;
બાર વરસમાં તો હજી, છે ઓછા દિન ચાર.
ઘડી એકમાં શું નીપજે, સાહ્ય કરે ભગવાન;
વહુને વારી રાખિયાં, કથન સુણાવી કાન.

(ચોપાઈ)

સમજાવીને રાખી નાર, ગયા પછી દુઃખના દિન ચાર;
બીજે દિવસે પડી જ્યાં રાત, પુષ્પક આવ્યો સેના સાથ.
નગર વિષે આવીને અડે, નિશાન વાગે ને ગડગડે;
વધામણી ત્યાં દશ દિશ જાય, વધામણી વધામણિયા ખાય.
ચંપક નૃપ બેઠો જે ઠાર, આવી ભાટ બોલ્યો તે વાર;
રાજકુંવર આવ્યા પુર બાર, સુણતાં હરખ્યો રાય અપાર.

(દોહરા)

આસનથી નૃપ ઊઠિયો, હરખ ન હૈયે માય;
પડો વજડાવ્યો પુર વિષે, રાજા સામો જાય.
આગળ મા પુષ્પાવતી, સાહેલી સેં ચાર;
પાછળથી સુલોચના, વિચરી તેણી વાર.
તે પાછળ પૃથ્વીપતિ, સેના અપરંપાર;
તે પાછળ વેવારિયો, સસરો જે નિરધાર.

સહુ આગળથી પરવર્યો, ગુણસાગરનો તન;
તે જઈ પુષ્પકને મળ્યો, માન્યું એનું મન.
માતપિતા જઈને મળ્યાં, પુત્ર પ્રણમિયો પાય;
વચન હતું મુજ તાતનું, પાળ્યું તમો પસાય.
સ્રીને મળિયા સાનમાં, પોતી મનની આશ;
સાસુને ચેળો થયો, હર્ખ્યાં દાસીદાસ,
સસરા કેરા હાથમાં, સુવર્ણ કેરી થાળ;
સોનાપુષ્પ વધાવિયાં, ઉરમાં આણી વહાલ.
બાથ લીડીને ભેટિયાં, નર સહુ આણી નેહ;
શીતળ મન સહુનાં થયાં, અમૃત વૂઠ્યા મેહ.
સુંદર મહેલ સોહામણો, જેતાં પોત્યા કોડ;
પદ્માવતી ઉતારિયાં, સુલોચનાની જોડ.
સાસુને પાયે નમી, પદ્માવતી તજી ગર્વ;
વહુવર પુત્ર ઘણા હજો, સુખમાં રહેજો સર્વ.
પદ્માવતીના મહેલમાં, સુલોચના પછી જાય;
આદર કીધો અતિ ઘણો, આપ્યા બહુ પસાય.
પદ્માવતી પછી બોલિયાં, સાંભળ બેન સુજાણ;
વાતો કરો વિનોદની, બોલી અમૃતવાણ.
મારો તાત વેવારિયો, તમો તણો રાજન;
તમને ઓચરવું ઘટે, બોલો પ્રથમ વચન.

પ્રશ્ન :

એક નારી આ વિશ્વમાં, પાડે સહુને ત્રાસ;
આઠ માસ છાની રહે, મા'લે ચારે માસ.

ઉત્તર :

સહિયર મારી સુલક્ષણી, તને હજો કલ્યાણ;
પદ્માવતી કહે પૂછિયું, ટાઢ તેહ તું જાણ.

પ્રશ્ન :

એક નારી સંસારમાં, રાય રંક ઘેર જાય;
જે ઉપર કરુણા કરે, મૃતક તુલ્ય તે થાય.

ઉત્તર :

સુલોચના કહે ધન્ય તું, કોઈ ના તુજ તોલ;
નિદ્રા તેનું નામ છે, બોલી તું જે બોલ.

પ્રશ્ન :

નારી એક નવખંડમાં, લાગે સહુને અંગ;
સબળાને નિર્બળ કરે, કરે રંગનો ભંગ.

ઉત્તર :

સુલોચના કહે સત કહું, દિલે ન ધરશો દુઃખ;
શામા જે સમશા કહી, ભૂંડી તે તો ભૂખ.

(ચોપાઈ)

માંહોમાંહી વાતો કરે, ચતુરાઈ શું મનડું હરે;
મારા સમ નિત્યે આવજો, કામકાજ રૂડું કહાવજો.
પદ્મા કહે પ્રથમથી વર્યાં, માટે મુજથી મોટાં કર્યાં;
શિખ માગીને થયાં વિદાય, મહાહરખથી મહોલે જાય.
નારી બે રહે પિયુની પાસ, કપટ નહિ મનમાંહી ઉલ્લાસ;
રોજ મળી બે બેનો રમે, ભેળી બેસી ભોજન જમે.
સાથે બેસી તાત ને તન, પ્રીતે શું કીધું ભોજન;
પાન સોપારી ચર્વણ કર્યાં, આપ આપ મોલે પરવર્યાં.

(દોહરા)

શામળ ભટ કહે વર્ણવ્યું, પુષ્પકનું આખ્યાન;
ભણે ગણે ને સાંભળે, કૃપા કરે ભગવાન.

સત્યવાદી સતિયો તણો, ગાય સુણો મહિમાય;
વિજોગ ભાગે તેહનો, આશા પૂરણ થાય.
ખોડ ન દેશો મુજને, સર્વ કવિનો રાંક;
જાણ અજાણે મેં કહ્યું, ક્ષમા કરો મુજ વાંક
પ્રચંડ બુદ્ધિ ચાતુરી, સાહસિક સુખ ધામ;
સમસ્યા, ચોપાઈ, દોહરા, કીધ પરમારથ કામ.
સંવત સતર ચુંવોતરે, માહ શુકલ પક્ષ સાર;
કહી કથા દિન પાંચમે, મળતો મંગળવાર.

'સસ્તું' સાહિત્ય એટલે ભાવમાં ઊંચું' સાહિત્ય'

કેટલાક ધાર્મિક ગ્રંથો

ધર્મકથા–પ્રાર્થના

ચંડીપાઠ	૧–૨૫
શ્રી સત્યનારાયણની કથા	૦–૭૫
પુરુષોત્તમમાસમાહાત્મ્ય	૨–૫૦
નિત્યપાઠ	૦–૭૫
શ્રીએકાદશીમાહાત્મ્ય	૧–૫૦
સંતોની અનુભવ–વાણી	૧–૫૦
જપ અને નામસ્મરણ	૧–૨૫
રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ (પુ.૧લું)	૨–૫૦
,, ,, (પુ. ૨જું)	૨–૦
તુકારામગાથા ૧–૨	૬–૦
ધર્મજ્યોતિ	૧–૫૦
ઉપદેશસારસંગ્રહ	૧–૫૦
આપણો ધર્મ	૨–૦
સંતગુરુનો પરિચય	૨–૦
શ્રીસુબોધરત્નાકર	૧–૫૦
સદ્‌બોધસરિતા ...	૧–૫૦
સુબોધ કથાસાગર ...	૨–૦
સંતની વાતો ...	૧–૫૦
ધર્મકથાઓ	૧–૫૦
સુબોધક કથાવાર્તાઓ	૧–૫૦
બોધક વાર્તાઓ	૧–૫૦
સંતોની ફૂલવાડી	૦–૫૦
ઈશ્વરપ્રાર્થનામાળા ...	૩–૦
નારાયણકવચ	૦–૫૦
શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામ ...	૦–૨૫
ભીષ્મસ્તવરાજ ...	૦–૧૫
હનુમાનચાલીસા ...	૦–૦૬
ગજેન્દ્રમોક્ષ ...	૦–૩૭
ભગવત્પ્રસાદ ...	૦–૨૫
કંઠાભરણમ્ ...	૦–૨૫
પ્રાતઃ અને સાયંકાળની પ્રાર્થનાઓ ...	૦–૩૭
ગંગામાતા ...	૦–૩૭
મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભર્તૃહરિ ને વિક્રમ	૦–૨૫
જેસલ–તોરલ તથા જાલંધર–ગોપીચંદ	૦–૨૫
તંત્રની સાધના	૦–૨૫
શ્રીરામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ (ભાગ ૧)	૦–૫૦

જીવનચરિત્રો

પિતામહ ભીષ્મ ... ૧-૦
ભારતના વીર પુરુષો ૨-૫૦
શિવાજી છત્રપતિ ... ૧-૨૫
અકબર ૧-૦
જોન ઑફ આર્ક ... ૦-૭૫
બેન્જામિન ફ્રેંકલિન ... ૧-૨૫
બુકર ટી. વૉશિંગ્ટન ૧-૫૦
મહર્ષિ દયાનંદ ... ૧-૫૦
હંસ મહારાજ ... ૨-૫૦
સ્વામી ભાસ્કરાનંદ ... ૧-૨૫
સ્વામી સહજાનંદ ... ૧-૫૦
સંત તુકારામ ... ૩-૦
સ્વામી બ્રહ્માનંદ ને શિવાનંદ ૧-૩૭
આખ્યાનમાળા
(ભાગ ૧લો) ૩-૦
મહર્ષિ દધીચિ અને બીજાં
બે આખ્યાનો ... ૦-૫૦
ભક્તચરિત્ર ૨-૦
સ્વામીશ્રી નિત્યાનંદ ... ૦-૫૦
આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ (૨) ૩-૦
યોગીશ્વર યાજ્ઞવલ્ક્ય ... ૦-૫૦
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત અને
નાગમહાશય ... ૧-૦

મહાત્મા દાદૂ દયાળ ... ૦-૫૦
સોરઠી સ્રીસંતો ... ૧-૨૫

*

ગૌતમ બુદ્ધ ... ૧-૫૦
શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય ... ૦-૭૫
મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉય ... ૧-૨૫
મીરાંદાસી જનમ જનમકી ૦-૭૫
સ્થલચિત્રો ... ૧-૦
વ્યક્તિ-ચિત્રો ... ૧-૫૦

*

દેવર્ષિ નારદ ... ૦-૩૧
સંત જ્ઞાનેશ્વર અને મહાત્મા
એકનાથ ... ૦-૩૭
ભક્ત પીપાજી ... ૦-૩૭
બાળકોના વિવેકાનંદ ૦-૨૫
સંતશિરોમણિ નામદેવ ૦-૫૦
વિશ્વામિત્ર અને હરિશ્ચંદ્ર ૦-૨૫
સંત મૂળદાસ ... ૦-૩૭
ગુજરાતના ભક્તો ... ૦-૭૫
ગોસ્વામી તુલસીદાસ... ૦-૩૭
નાનભટ્ટ બાપા ... ૦-૨૫
શ્રીશુકદેવજી ... ૦-૩૫
જડભરત ૦-૧૯
ભક્ત પ્રહ્લાદ ... ૦-૩૭
દત્તાત્રેય (અવધૂત)... ૦-૨૫

સ્વામી રામતીર્થ ...	૦–૨૫	નાનક	૦–૩૭
શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ	૦–૩૭	ભક્ત રોહીદાસજી ...	૦–૧૯
શ્રી તૈલંગસ્વામી	૦–૨૫	શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ– સંક્ષિપ્ત જીવન ...	૦–૨૫
મહાત્મા મસ્તરામજી...	૦–૩૭		
કબીરસાહેબ ...	૦–૩૭	સુદામાચરિત્ર (કાવ્ય)	૦–૧૯

સ્ત્રી–ઉપયોગી

કન્યાવાચનમાળા ...	૨–૦	બાળક	૧–૨૫
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો ...	૩–૦	ગૃહજીવનની કલા ...	૦–૭૫
મહાસતી વૃંદા ...	૧–૦	ગૃહજીવનનાં દશ્યો	૦–૭૫
ઓખાહરણ ...	૦–૬૨	જીવનની કલા ...	૦–૭૫
નળાખ્યાન... ...	૧–૦	રાખની ઢગલી ...	૦–૭૫
ગૃહિણી	૧–૦		
વિદ્યાર્થી બહેનોને ...	૦–૫૦	*	
સુખી જીવનની પગદંડી (અથવા ગૃહજીવનનું માંગલ્ય)	૧–૫૦	સતી સાવિત્રી ...	૦–૨૫
સદાચારને પગલે (અથવા શિષ્ટાચાર)	૧–૨૫	તરંગલોલા ...	૦–૩૭
		વીર બાળાઓ ...	૦–૩૧
કલ્યાણમયી	૧–૫૦	એક હતાં શેઠાણી ...	૦–૫૦
પાકશાસ્ત્ર	૧–૭૫	દયાળુ માતા	૦–૨૫
શકુંતલા	૦–૬૨	સદ્‌ગુણી પુત્રી ...	૦–૩૭
*			

પ્રકીર્ણ ગ્રંથો

મહાભારતમંજરી ...	૪–૦	સાહિત્ય પ્રારંભિકા ...	૧–૨૫
પાઘડીનો વળ છેડે ...	૧–૫૦	સુખ, સામર્થ્ય ને સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર	૩–૦
શુભસંગ્રહ (ભા. ૨, ૯)	૬–૦		
સ્વામીઅખંડાનંદજીના પત્રો	૧–૨૫	હિંદુસ્થાની સંગીત ...	૬–૫૦
સાહિત્ય પ્રવેશિકા ...	૨–૫૦	ભારતીય શિલ્પકળા ..	૦–૩૭

આરોગ્ય અને વૈદક

ભાવપ્રકાશ ભા. ૧–૨	૨૦–૦
ભાવપ્રકાશ–નિઘંટુ	૫–૦
શાર્ઙ્ગધરસંહિતા ...	૬–૦
સુશ્રુત આયુર્વેદ (બે ગ્રંથ)	૧૫–૦
અષ્ટાંગહૃદય–વાગ્ભટ	૧૨–૦
આર્યભિષક્ અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદરાજ	૬–૫૦
આયુર્વેદ યોગશતક ...	૦–૭૫
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન	૦–૭૫
ઘરઘરનો વૈદ્ય ...	૧–૫૦
ઝેર ઉતારવાના તાત્કાલિક ઉપાયો	૦–૬૨
અકસ્માતના તાત્કાલિક ઉપાય ...	૦–૭૫

*

આરોગ્યની બારમાસી	૧–૫૦

*

માંદગીમાં ઉપવાસ ...	૦–૩૭
પાક–ઔષધિ ...	૦–૩૭
પ્રકીર્ણ ઔષધિ ...	૦–૩૧
ક્વાથ–ઔષધિ ...	૦–૩૭
ચૂર્ણ–ઔષધિ ...	૦–૨૫
બાલબોધોદય ...	૦–૩૭
જીવનચર્યા	૦–૩૭
ખોરાકમાં ઝેર ...	૦–૨૫
હરડે (અને તેનો ઉપયોગ)	૦–૩૭
રસતંત્રસાર અને સિદ્ધ-પ્રયોગસંગ્રહ ભા. ૧	૧૦–૦
,, ,, ભાગ ૨	૮–૦

લોકસાહિત્ય

કહેવતસંગ્રહ ...	૪–૦
કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ	૩–૦
ગુજરાતનાં લોકગીતો	૧–૨૫
બત્રીસ પૂતળીની વાતો	૨–૫૦
મડાપચીસીની વાતો	૧–૫૦
પાંચ લોકકથાઓ ...	૧–૫૦
સોરઠી દોહાસંગ્રહ ...	૦–૭૫
લોકસાહિત્યનાં રહસ્યો	૦–૨૫
મદન–મોહના... ...	૦–૨૫
સુંદર કામદારની વાર્તા	૦–૭૫
ગજરામારુ ...	૦–૬૨
નંદબત્રીસી ...	૦–૩૧
ધીરામારુની વાર્તા ...	૦–૩૭
ઢોલામારુ ...	૦–૩૭

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ ને પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ–૨